

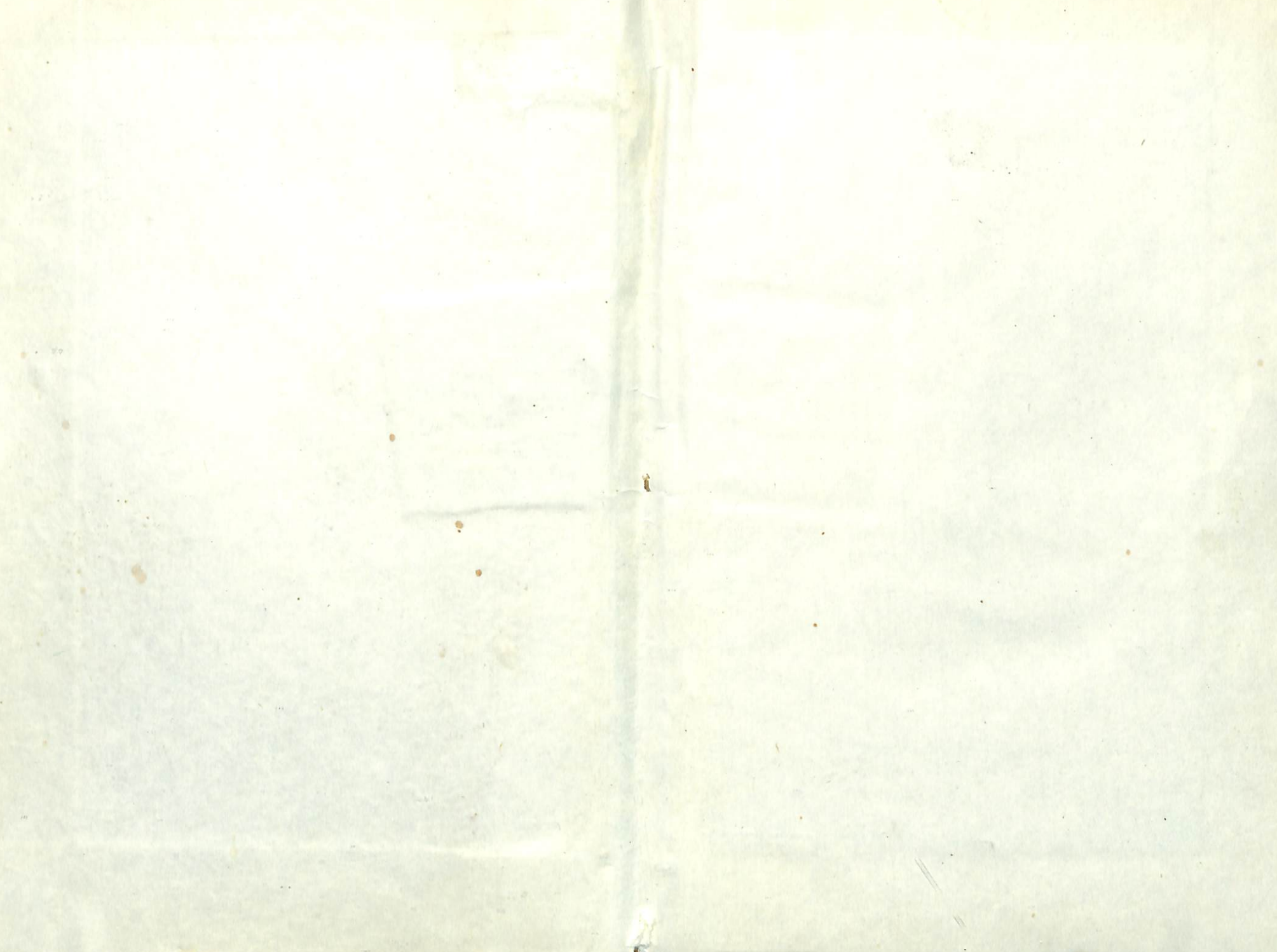
Zyngn

Pozyswałtę

10

84 IX
Σ. 66

1927p

Printed in Turkey

ԹՃՈՒԱՌՆԵՐ

Բարգմ. Գ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵ

Թ. ՀԱՏՈՐ

84
2-66

34
Z-66

20 APR 2006
19 NOV 2010

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԻԿՕ

ԹՃՈՒԱՌՆԵՐ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԻ ՄԵԾ ՎԷՊ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

Տպագր. Մ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ, 1927

12.06.2013

6436

ԹՃՈՒԱՌՆԵՐԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Փ Է.

ՄԱՐԻՈՒՍԻ ՀԻՆԳ ՖՐԱՆՔՆՈՅ ԴՐԱՄԻՆ

ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Մարիուս մտածեց թէ նորէն իր դիտարանը ելլե-
լու և սպասելու վայրկեանը եկած է: Ակնթառթի մը
մէջ և իր հասակին յատուկ դիւրաշարժութեամբ միջ-
նորմի ծակին քով գտնուեցաւ:

Նայեցաւ:

Ժօնաբէթի սենեակին ներսը տարօրինակ տեսք
մը ունէր. և Մարիուս հասկցաւ թէ ի՛նչ է եղեր այն
տարօրինակ լոյսը զոր նշմարած էր: Ճրագ մը կը վա-
րէր ցանգոտ աշտանակի մը վրայ, բայց սենեակը ի-
րապէս լուսաւորողը ան չէր:

3852-84

Թանագէ մեծկակ կրակաբան մը որ ածուխով լի էր և բուխերիկին մէջ դրուած, իր ցոլումովը սենեակը բոլորովին կը լուսաւորէր:

Ասիկա այն կրակարանն էր որ ժօնարէթ առառուն պատրաստած էր:

Ածուխը խարոյկ և կրակարանը կարմիր էր կապառոյն բոց մը ասոր մէջ կը պարէր և կը նպաստէր որոշապէս ցուցնելու այն դուրին ձեւը, զոր ժօնարէթ Բիէր-Լօմպար փողոցէն գնած էր և որ խարոյկին մէջ դրուած կը կարմրէր:

Գրան քովը մէկ անկիւնը երկու կուտակ կը տեսնուէր որոնք նախապէս գործածութեան մը հասարակ պատրաստուելու էին կարծես, և որոնց մէկը հին երկաթեղէններու կուտակ մը, միւսն ալ չուաններու կուտակ մը կ'երեւար:

Եթէ մէկը տեսնէր այս ամէնը և տեղեկութիւն մը չունենար պատրաստուող դէպքին նկատմամբ, իր միտքը ամենասուկաւի կամ ամենապարզ գաղափար մը ունենալով երկուքին մէջ պիտի վարանէր: Որչը այսպէս լուսաւորուելով՝ աւելի դարբնոօի քան թէ գեհնեական բերանի մը կը նմանէր, բայց այս լոյսով ժօնարէթ աւելի դեւի քան թէ դարբինի մը կերպարանք ունէր:

Կրակին տաքութիւնը այնքան շատ էր որ սեղանին վրայի մօմը կրակարանին կողմէ կը հալէր և շեղակի կը հատնէր:

Բուխերիկին վրայ պղնձեայ ծանր և հին գողի լապտեր մը կար որ Գարթուշ դարձող Գիողինէսին արժանի էր:

Կրակարանը՝ որ բուն խկ բուխերիկին վառարանին մէջ և գրեթէ մարած փայտերուն քով դըրուած էր՝ իր շողին բուխերիկին ծխանէն դուրս կը զրկէր և հոտ չէր հաներ:

Լուսինը՝ պատուհանին չորս ապակիներէն ներս մտնելով՝ իր սպիտակութիւնը ծիրանագոյն և բոցափայլ սենեակին մէջ կը ծաւալէր, և Մարիուսի բանահիւսական մաքին համար որ նաեւ գործողութեան միջոցին կը մտախոհէր՝ կարծես թէ երկնային մտածում էր որ երկրային տանը երազներու հետ կը խառնուէր:

Հովի շունչ մը՝ կտրուած ապակիէն ներս մտնելով՝ ածուխին հոտը փարատելու և կրակարանը ծածկելու կը նպաստէր:

Եթէ ընթերցողը կը յիշէ ինչ որ ըսինք արդէն Գորպոյի տունին նկատմամբ, ժօնարէթի որչը սքանչելի կերպով ընտրուած էր բուռն և տխուր իրողութեան մը թատրը և ոճիրի մը պահարանը ըլլալու համար:

Այս որչը Բարիզի ամէնէն ամայի պուլվարին, ամէնէն առանձին տունին ամէնէն ներքին և հեռու սենեակն էր:

Եթէ դաւաճանութիւն ըսուած բանը էութիւն չունենար անգամ, կրնար հնարուիլ այս որչին մէջ:

Տունի բոլոր շէնքը և խել մը անբնակ սենեակներ պուլվարէն կը զատէին այս որչը, որու միակ պատուհանը պատերով և ցցապատնէշներոո շրջափակ անմշակ երկիրներու վրայ կը նայէր:

Ժօնարէթ ծխափայտը վառելով անխօսի աթոռին վրայ նստած էր և կը ծխէր: Կինը ցած ձայնով հետը կը խօսէր:

Եթէ Մարիուս Գուրֆէյրագ ըլլար, այսինքն այն մարդերէն մէկը որոնք կենաց ամէն պարագաներու մէջ կը խնդան, անշուշտ քահ քահ մը պիտի ձգէր ժօնարէթին կինը տեսնելով:

Այս կինը փետուրներով զարդարուն սեւ փեղոյր մը ունէր որ Շարլը Ժ.ին օծումին զինակիր քարոզ-

ներուն փեղոյրներուն կը նմանէր բաւական. ահա-
գից թարթան շալ մը իր կտառէ շրջագգեստին վրա-
յէն առած, և մարդու մուճակներ հագած էր. ասոնք
այն մուճակներն էին զոր աղլիկը առտուն արհամա-
րած էր:

Ժօնտրէթ ահա իր կնոջը այս հագուստը տեսնե-
լով աղաղակած էր եռանդագին.

— Լա՛ւ հագուեր ես եղեր. շատ աղէկ ըրիր: Պէտք
է որ կարենաս վստահութիւն ներշնչել:

Իսկ Ժօնտրէթ վրայէն հանած չէր Պ. Լըպլանի
տուած այն նոր թիկնոցը որ մեծ կուգար իրեն, և
իր հագուստը տակաւին կ'ընծայէր այն թիկնոցի և
բանթալօնի հակապատկերը որ Գուրֆէյրագի կարծի-
քին համեմատ տեսլական բանաստեղծը կը կազմէր:

Յանկարծ Ժօնտրէթ ձայնը բարձրացուց:

— Աղէկ որ միտքս եկաւ: Այս օգին նայելով ան-
շուշտ կառքով պիտի գայ ան: Վառէ՛ յապտերը, ա՛ռ
և իջիր: Վարի դուռին ետեւը պահուէ: Երբ կառքին
կանգ առնելը լսես, անմիջապէս դուռը բաց. սանդու-
խէն ելլելու և նրբանցքէն դէպի հոս գալու ժամա-
նակը ետեւէն ճրագը բեր որ լոյս ըլլայ. յետոյ ան-
ներս մտնելու միջոցին դուն վար իջի՛ր շուտով, կա-
ռապանին վարձքը վճարէ՛ և ետ ճամբէ կառքը:

— Ստակը ո՛ւր գտնեմ, հարցուց կինը:

Ժօնտրէթ բանթալօնին քսակը խառնեց և հինգ
ֆրանքնոց մը տուաւ անոր:

— Ի՞նչ է այդ. պոռաց կինը:

Ժօնտրէթ արժանապատուութեամբ մը պատաս-
խանեց.

— Դրացիին այս առտու տուած թաւերն է:

Յետոյ շարունակեց.

— Երկու աթոռ պէտք է հոս, գիտե՞ս:

— Ինչո՞ւ:

— Նստելու համար:

Մարիուս աղիքին մէջ սարսուռի մը շրջաբերիլը
զգաց երբ լսեց կնիջը յետագայ հանդարտ պատաս-
խանը.

— Առ ալ մտածելու բա՞ն է. կ'երթամ դրացիին
աթոռները կը բերեմ:

Եւ արագ շարժումով մը որջին դուռը բացաւ և
նրբանցքը ելաւ:

Մարիուս դարանէն վար իջնելու, մինչեւ անկո-
ղինը երթալու և տակը մտնելու ժամանակ չունէր
իրապէս:

— Ըրագը ա՛ռ, պոռաց Ժօնտրէթ:

— Չէ՛, ըսաւ, աւելորդ արգելք մըն է այդ ինծի
համար, վասնզի երկու աթոռ պիտի բերեմ: Լուսինը
ճառագայթած է:

Մարիուս լսեց որ կնոջը ծանր ձեռքը խարխա-
փելով իր դրան բանալին կը փնտռէր մութին: Բաց-
ուեցաւ դուռը:

Մարիուս տեղը կեցաւ՝ երկիւղէն և շուարումէն
բեւեռուելով:

Ժօնտրէթին կինը մտաւ:

Մանսարդեան երգէն լուսնի ճառագայթ մը կ'անց-
նէր և երկու մեծամաս ստուերներու մէջտեղը կ'եր-
կըննար:

Այս ստուերներէն մէկը բոլորովին կը ծածկէր
այն պատը որու վրայ կռթնած էր Մարիուս, այնպէս
որ սա աներեւոյթ կը մնար:

Կինը վեր բրաւ աչքերը, չտեսաւ Մարիուսը, ա-
ռաւ երկու աթոռները, որոնցմէ զատ ուրիշ բան չու-
նէր ան, և ձգեց գնալ թողլով դուռը որ շրա՛հ մը
ընելով նորէն գոցուեցաւ:

Ժօնտրէթի կինը որջը մտնելով.

— Ահա՛ աթոռները, ըսաւ:

— Ահա՛ յապտերն ա , ըսաւ էրիկը : Շուտ իջիր :
կիրնր աճապարուժով հնազանդեցաւ , և ժօնարէթ
մինակ մնաց :

Աթոռները սեղանին երկու կողմը դէմ դէմի դը-
րաւ . դուրը կրակարանին մէջ դարձուց , բուխերիկին
անջեւէն հին հովարդեւ մը դրաւ . որ կրակարանը կը
ծածկէր , յետոյ գնաց չուաններուն կուտակին քով և
ծռեցաւ , կարծես բան մը քննելու համար :

Մարիուս այն ատեն դիտեց թէ այն , զոր տձեւ
կոնտակ մը կարծած էր , շատ վարպետութեամբ շին-
ուած առասանէ ելարան մըն էր որ փայտէ աստիճան-
ներ ունէր , նաեւ երկու ակիջ՝ որոնցմով ելարանը
կրնար տեղ մը կառչելով կախուիլ :

Թէ՛ այս ելարանը և թէ քանի մը մեծ գործիք-
ներ , որոնք երկաթէ իրական մահակներ էին և ո-
րոնք դուրին ետեւը դիզուած հին երկաթեղէններու
գէզին հետ խառնուած էին , առտուն ժօնարէթի որ-
ջին մէջ չկային , և անշուշտ կէսօրէն ետք՝ Մարիուսի
բացակայութեան ժամանակ բերուած էին :

— Գործիք շինող զարբինի գործիներ են անոնք ,
ըսաւ Մարիուս մտապէս :

Եթէ Մարիուս այս տեսակ իրերու մէջ աւելի
հմտութիւն ունեցած ըլլար , պիտի ճանչնար թէ այն
լծակները զոր զարբինի գործիներ կը կարծէր , կըղ-
պակ մը խորտակել կամ դուռ մը բանալ , նաեւ կտրել
կամ յատանել կրցող այլ և այլ գործիներ էին , և կը
կազմէին աղետալի գործիներու երկու ընտանիքը զոր
գողերը «կրտսերներ» և «հնձողներ» կ'անուանեն :

Բուխերիկը , սեղանը և երկու աթոռները ճիշդ
Մարիուսի դէմն էին :

Կրակարանը պահուած էր . սենեակը ա՛լ միայն
ճրագէն լոյս կ'առնէր . սեղանին կամ բուխերիկին
վրայ ամենափոքր խեցին մեծ շուք մը կը կազմէր :

Ջուրի սափոր մը որուն բերանը կտրուած էր պատի
մը կէսը կը ծածկէր :

Այս սենեակից մէջ չեմ գիտեր ի՞նչ սոսկալի և
սպառնալի հանդարտութիւն մը կը տիրէր : Կը զգար
մարդս թէ անարկու բան մը տեղի պիտի ունենար հոն :

Ժօնարէթ մոռնալով ծխել , ծխափայտը մարած
էր . ծանր նշան մտառանջութեան : Ժօնարէթ իր տեղը
նստած էր : Մոմին լոյսը անոր դէմքին վայրկենական
և նուրբ անկիւնները դուրս ոցել կուտար : Յօնքերը
կը պոստէր և աջ ձեռքով յանկարծական ուրախու-
թեան շարժումներ կ'ընէր , կարծես ներքին տխուր
մենախօսի մը յետին խրատներուն պատասխան տա-
լով : Երբ անգամ մը եւս այսպիսի անյայտ պատաս-
խան մը տուաւ ինքն իրեն , սեղանին գզրոցը ուժգ-
նակի քաշեց , խոհարանի երկայն դանակ մը հանեց
զոր անոր մէջ պահած էր , և անոր սայրը եղունգին
վրայ փորձեց : Ետքը դանակը նորէն ներս դնելով
գզրոցը հրեց : Մարիուս ալ իր աջ կողմի գբպանէն
ատրճանակը բռնեց հանեց , և պարպելու պատրաստեց :

Ատրճանակին կայծահան բլթակը քաշուելու առեն
պզտիկ ձայն մը հանեց , նուրբ և ցամաք ձայն մը :

Ժօնարէթ սարսռեցաւ , և կէս մը աթոռին վրայէն
ելաւ :

— Ո՞վ է ան , պոռաց :

Մարիուս չունչը բռնեց . ժօնարէթ պահ մը մտիկ
ըրաւ , յետոյ սկսաւ խնդալ , ըսելով .

— Ապօ՛ւշ եմ , ի՞նչ եմ , միջնորմը ճռնչած է ան-
շուշտ :

Մարիուս ատրճանակը ձեռքը պահեց :

Կ Լ Ի Ի Խ Ժ Բ

ՄԱՐԻՈՒՍԻ ԵՐԿՈՒ ԱԹՈՒՆԵՐԸ

Դ Է Մ ԱՌ Դ Է Մ Կ Ը Կ Ե Ն Ա Ն

Յանկարծ զանգակի մը հեռաւոր և մելամաղձային ծօծումը ապակիները դրոշմեց: Սէն Մէտարէն ժամը վեց կը զարնէր:

Ժօնտրէթ ամէն մէկ զարկը գլուխը անգամ մը վեր առնելով համրեց: Երբ վեղերորդը զարկաւ, մատներովը ճրագին քիթը առաւ:

Յետոյ սկսաւ քայել սենեակին մէջ, մտիկ ըրաւ լսելու համար թէ արդեօք ձայն մը կուգա՞յ նրբանցքէն քայլեց և նորէն մտիկ ըրաւ:

— Բաւական է որ գայ, կմկմայ, յետոյ նորէն իր աթոռին քով եկաւ:

Հազիւ թէ կը նստէր, և ահա դուռը բացուեցաւ:

Ժօնտրէթին կինը բազաւած էր գուռը, և նըրբանցքին մէջ կը կենար սոսկալի սիրուն ձեւ մը ընելով զոր գոզի լապտերին ծակերէն մէկը վարէն կը լուսաւորէր:

— Հրամմեցէք, պարո՞ն, ըսաւ կինը:

— Հրամմեցէք, բարերար իմ, կրկնեց ժօնտրէթ արագապէս ելլելով:

Պ. Լըպլան երեւոյաւ:

Հանդարտ կերպարանք մը ունէր, որ տարօրինակ պատկասանք մը կուտար իրեն:

Չորս լուիճի զրաւ սեղանին վրայ:

— Պ. Ֆապանթու, ըսաւ, ահաւասիկ ձեր սենեակին վարձքին և առաջնական պիտոյից համար: Ետքն ալ Աստուած ողորմած է:

— Աստուած փոխարէնը հատուցանէ ձեզ, առատափրա բարերարդ իմ, ըսաւ ժօնտրէթ, և արագապէս կնոջը մօտենալով:

— Ետ զրկէ կառքը, ըսաւ կամաց մը:

Կինս ձգեց գնաց մինչդեռ էրիկը բարի եկաք ըսելով հազարումէկ քաղաքավարական ձեւեր կ'ընէր և աթոռ մը կուտար Պ. Լըպլանին: Պահ մը ետք կինը եկաւ և ըսաւ անոր ահանջին:

— Կառքը գնաց:

Ձիւնը որ առաւօտէն ի վեր անընդհատ կուգար, այնքա՞ն թանձրացած էր որ ոչ կառքին գալը և ոչ քի մեկնիլը լսուած էր:

Սակայն Պ. Լըպլան նստած էր:

Ժօնտրէթ նոյնպէս նստած էր միւս աթոռին վրայ որ Պ. Լըպլանին դէմն էր:

Հիմա գաղափար մը ունենալու համար այն տեսարանին վրայ որ պիտի հետեւի, ընթերցողը թող մտքին առջեւ բերէ սառնաբեր գիշերը, Սալթէթրիէրի ձիւնապատ և ամայի վայրերը որոնք անբաւ պատանքներու պէս ձերմակ կ'երեւան լուսնի ճառագայթովը, կանթեղներուն պատրոյզի լոյսը որ տեղ տեղ այս տխրալի պուլվարները և սեւ կնձնիներու երկայնաձիգ շարքերը կը կարմրէ, գիշերապահներու կայանէն մինչեւ կորպոյի տունը քառորդ մղոնի մը մէջ

Քերեւս ամենեւին անցորդ մը չգտնուիրը, այն յետին ծայր լուսթիւնը, սոսկումը և խաւարը որոնք կորպոյի տունը կը շրջապատեն, ժօնտրէթին ճրագով մը լուսաւորուած ընդարձակ սենեակը որ այս խարխուլ տունին, առանձնական վայրերուն և մթութեան մէջ տեղն է, և այս որջին մէջ նրկու ժարդու սեղանի մը քով նստած ըլլալը: Պ. Լրպլանի՝ որ հանդարտ է, ժօնտրէթի որ կը ժպտի և ահարկու է, կինը որ մատակ զայ մըն է և անկիւն մը քաշուած, Մարիուս որ միջնորդին ետեւ աներեւոյթ՝ կանգուն կը սպասէ, որ ամէն բան կը լսէ, որ ամէն շարժում կը տեսնէ, և աչքովը կը դիտէ՝ ձեռքը ատրճանակ մը բռնած:

Մարիուս գանիլ կը զգար միայն, բայց ամենեւին չէր վախնար: Ատրճանակին բունը կը սեղմէր և սիրտ առնել կը զգար: Պիտի կեցնեմ այս թշուառականը երբ որ ուզեմ, կ'ըսէր մտապէս:

Կ'զգար թէ ոստիկանութեան մարդերը տունին քովերը տեղ մը դարանի մտած են, թէ որոշուած նշանը տրուելուն կը սպասեն և թէ բոլորովին պատրաստ են հասնելու և թշուառականը բռնելու:

Մանաւանդ կը յուսար որ ժօնտրէթի և Պ. Լրպլանի այս բուն հանդիպումէն լոյս մը ժայթքելով պիտի լուսաւորէր ինչ որ Մարիուս կ'ուզէր իմանալ:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Պ. ԼՐՊԼԱՆ ՄԹԻՆ ԽՈՐՇԵՐ ՏԵՍԵՆԼՈՎ

ՄՏԱՏԱՆՁՈՒԹԻՒՆ ԿՐ ԿՐԷ

Պարոն Լրպլան նստաւ չնստաւ դէպ ի խշտեակները նայեցաւ, որոնք թափուր էին:

— Ի՞նչպէս է վիրաւոր թեղճ պզտիկդ, հարցուց:

— Գէշ կ'երթայ, պատասխանեց ժօնտրէթ տգիողորմ և շտորհապարտ ժպիտով մը, շատ գէշ է, տէր իմ յարգի: Առջինէկ քոյրը Պուրպ տարաւ զայն վէրքը դարմանելու համար: Հիմա պիտի տեսնէք զանոնք, շատ չանցնիր կուզան:

— Տիկին Ֆապանթու աւելի աղէկ կ'երեւայ ինձ, կրկնեց Պ. Լրպլան ժօնտրէթի կնոջ այլանդակ հատուտին նայելով: Նոյն միջոցին այս կինը Պ. Լրպլանի և դուռին մէջ կարծես դուռը պահպանելու համար սպառնացողի և կոռուողի մը դիրքով ոտքի վրայ կեցած էր և զայն կը դիտէր:

— Խեղճը մեռնելու մօտ է, ըսաւ ժօնտրէթ բայց բարեբախտաբար այս կինը քաջասիրտ է. պարոն:

Չէ թէ կին այլ կով մըն է ան:

Կինը այս սքօղումէն յուզուելով՝ փաղաքշուող հրէշի մը պչրանքով աղաղակեց.

— Միշտ բարեսիրութիւն կը ցուցնես ինձ, Պ. Ժօնարէթ:

— Ժօնարէթ. հարցուց Պ. Լըպլան, կը կարծէի թէ ֆապանթու է ձեր անունը:

— Ֆապանթու Ժօնարէթ, կրկնեց անմիջապէս էրիկը. դերասանի մակոնուն է այս:

Եւ անգամ մը կնոջը նայելէ և ուսերը վեր ընելէ ետք զոր Պ. Լըպլան չնշմարեց: Ժօնարէթ շարունակեց պաճուճազարդ և սքօղալի ձայնով մը զոր կակղութեամբ կը հանէր:

— Ա՛հ, վասն զի խեղճ սիրականս և ես միշտ սիրով և միաբանութեամբ ապրած ենք միատեղ. Եթէ ասիկայ ալ չունենայիր. ք. հապա ա՛լ մեր ի՞նչը մնացած պիտի ըլլար: Շա՛տ թըշուառ ենք, տէր իմ պատուարժան: Բազուկ կայ բայց աշխատանք չկայ: Սիրտ կայ, բայ: գործ չկայ: Չգիտեմ թէ կառավարութիւնը ինչ կը մտածէ այս մասին, բայց թէ եւ պատուոյս վրայ կ'երգնում, պարոն, թէ ժագօպէն չեմ, թէ եւ խռովարար չեմ, թէ և չեմ ուզեր որ գէշութիւն մը ըլլայ անոր, բայց եթէ պաշտօնեաներուն տեղը ըլլայի, պատուոյս վրայ կ'ըսեմ թէ գործերը տարբեր ընթացք մը կ'ունենային: Ահա ձեզ օրինակ մը տամ, ուզե՞ի որ աղջիկներս գիրք խաւաքարտելու արհեստը սորվին: Թերեւս ըսէք ինձ. ի՞նչ. արհեստ մը: Այճ՛, արհեստ մը, պարզ արհեստ մը, հաց հանելու գործ մը: Ո՛հ, ինչ անկուժ, տէր իմ բարերար. միթէ այս մեծ նուստուութիւն մը չէ մեզի երբ ժամանակաւ բարեբաստ վիճակի մէջ զըտնուած ենք: Աւա՛ղ, որ մեր այն բարեբաստութեան ժամանակէն ոչինչ ունինք հիմա, ոչինչ, բաց ի բանէ

մը, պատկերէ մը որմէ չեմ ուզեր զրկուիլ և որմէ պիտի զրկուիմ սակայն, վասն զի պէտք է ապրիլ, կը կրկնեմ թէ պէտք է ապրիլ:

Մինչդեռ Ժօնարէթ կը խօսէր տեսակ մը առերեւոյթ շխոթով որ ամենեւին չէր այլայլեր անոր դէմ. քին խորամանկ եւ կիղծ արտայայտութիւնը, Մարիուս վեր բրաւ աչքը եւ սենեակին դէպ ի ներսի կողմը մարդ մը տեսաւ որ տակաւին նշմարած չէր:

Իրօք քիչ մը առաջ մարդ մը նստած էր այնքան մեղմիկ որ դուռին իր ծխնիներուն վրայ դառնալը լսուած չէր:

Այս մարդը մանիշակագոյն կտաւէ հին, մաշուած արատաւոր, կտրուած եր իր ամէն ծալքերովը ձեղքեր կազմող ժիլէ մը, բամբակեայ թամիչէ լայն բանթալօն մը հագած էր, ոտքերն ալ սանդալի հողաթափոններ ունէր, շապիկ հագած չէր, վիզը մերկ, բազուկները նոյնպէս մերկ էին, եւ գունաւոր նկարներ ունէին, իսկ գէմքը սեւով մրոտուած էր:

Մօտագոյն անկողնին վրայ լռիկ մնջիկ նստած էր եւ Ժօնարէթի կնոջը ետեւը գտնուելուն համար ազօտապէս կը նշմարուէր:

Մարիուս այս մարդը նշմարած միջոցին նաեւ Պ. Լըպլան ետեւը դարձած էր գրգուելով այն տեսակ մը մազնիսական բնազդումէն որ մարդուս նայուածքին իմաց կուտալ. Պ. Լըպլան չկրցաւ զսպել իր զարմանքը եւ շարժում մը ըրրա: զոր նշմարեց Ժօնարէթ:

— Ա՛հ, կը տեսնեմ որ ձեր թիկնոցին կը նայիք, պօռագ Ժօնարէթ քաղցր կերպարանքով մը իր վրայի թիկնոցը կոճկելով: Յարմար եկաւ ինձ այն, ստուգիւ յարմար եկաւ:

— Ո՞վ է այս մարդը. հարցուց Պ. Լըպլան:

— Ասիկա՞, ըսաւ ժօնտրէթ, դրացի մըն է ան. Զոգ մի՛ ընէք:

Դրացին տարօրինակ կերպարանք մը ունէր: Սակայն Սէն Մարտոյի արուարձանին մէջ քիմիական արտաբերութեանց բազմաթիւ գործարաններ կան: Գործարաններու բանուորներէն շատերուն դէմքը կրնայ մրտա ըլլալ:

Մանաւանդ թէ Պ. Լըպլան ոտքէն մինչեւ գլուխը անմեղ և աներկիւղ վտանգութիւն մը կը ցուցնէր:

— Ներեցէք: Ի՞նչ կ'ըսէիք ինձի. Պ. Ֆապանթու:

— Ձեզ կ'ըսէի սիրելի և տէր իմ պաշտպան, կրկնեց ժօնտրէթ՝ սեղանի վրայ կոթնելով և Պ. Լըպլանի ձեռքը նայելով անշարժ և գորովայի աչքերով, որոնք պօս օծի մը աչքերուն կը նմանէին բաւական, կ'ըսէի թէ ծախսու պատկեր մը ունիմ:

Դռնէն պզտիկ շուք մը լսուեցաւ: Երկրորդ մըն ալ եկաւ և ժօնտրէթի կնոջը ետեւ անկողնին վրայ նստաւ:

Միւսին պէս ասոր ալ թեւերը բաց էին և երեսն ալ մեյանէ կամ մրուրէ դիմակ մը ունէր:

Թէպէտեւ այս մարդն իրապէս սպրդելով սենեակը մտած էր, բայց և այնպէս չկրցաւ չնշմարուիլ Պ. Լըպլանէն:

— Անհոգ եղիք, ըսաւ ժօնտրէթ, Տունը բնակող մարդիկ են անոնք: Կ'ըսէի ուրեմն թէ թանկազին պատկեր մը ունիմ...: Ահա՛, տեսէք, պարոն:

Աթոռէն ելաւ, մօտեցաւ պատի մը, որու ստորոտը նկարի տախտակ մը դրուած էր, ժօնտրէթ դարձուց զայն՝ դարձնալ պատին կոթնած թողով:

Իրօք պատկերի նմանող բան մըն էր այն և ճշբազին լոյսովը ինչ ըլլաւ գրեթէ կ'երեւար: Մա-

րիուս այս պատկերը չէր կրնար որոշապէս նշմարել՝ ժօնտրէթ իր և պատկերին մէջտեղը նստած ըլլալուն համար, միայն թէ իր դիտարանէն կ'ընդհարէր տձեւ կերպով մրտաուած նկար մը և գլխաւոր անձի պէս բան մը, որ օտարոտի կտաւներու և հողմարգելի նկարներու ակնհար տձեւութեամբ գունաւորուած էր:

— Ի՞նչ բան է այդ, հարցուց Պ. Լըպլան:

ժօնտրէթ զարտանքով մը ազաղակեց.

— Վարպետի նկար մը, մեծագին պատկեր մը, ի՛մս բարերար. աղջիկներուս պէս կը սիրեմ զայն, վասնզի յիշատակներ կը բերէ մտքիս, բայց ըսի ձեզ արդէն և խօսքս ետ չեմ առներ, այնքան դժբախտ եմ որ կ'ուզեմ վաճառել...:

Պ. Լըպլան կամ պատահաբար և կամ թերեւս փոքր ինչ խոտվի սկսելով նորէն դէպի սենեակին ներսի կողմը նայեցաւ:

Հոն հիմա չորս մարդ կար, երեքը անկողնին վրայ նստած, մէկը դրան մոյթին քով ոտքի վրայ կանգնած, չորսին ալ բազուկները բաց և երեսները մրտաուած, և չորսն ալ անշարժ:

Անկողնին վրայ նստողներէն մէկը պատին կը կոթնէր՝ աչքերը գոցած, և կրնար կարծուիլ թէ կը քնանար:

Նա ծեր էր. իր ճերմակ մազերը սեւագէժ երեսին վրայ սոսկալի կերպով կ'երեւային: Միւս երկուքը երիտասարդ կ'երեւային. մէկը մօրուանի, միւսը մազոտ էր:

Նու ոչ մէկը մուճակ ունէր. անոնք որ հողաթափ չունէին, բոկոտն էին:

ժօնտրէթ զիտնալով թէ Պ. Լըպլանին աչքն այս մարդերուն վրայ կը յառէր. ըսաւ.

ԹՇՈՒՍՈՒՆԵՐ (Թ. 2.)

3852-75

— Բարեկամներ են, գրացի են ասոնք: Մրոտ է անոնց դէմքը, վասնզի ածխագործ են, ծխահան կը մաքրեն: Հող մի՛ ընէք, տէր իմ, բայց գնեցէք սա պատկերս: Գութ ունեցէք իմ թշուառութեան վրայ: Սուղ չպիտի ծախեմ ձեզ: Ի՞նչ գին կը կտրէք:

— Բայց, ըսաւ Պ. Լըպլան Ժօնտրէթին նայելով աչքին ծայրովը և զգուշացող մարդու մը պէս. կապէլայի նշանատախտակ մըն է այդ. երեք ֆրանքի չափ կ'արժէ:

— Թ՛ղթակալդ քո՞վդ է. հազար թալերով գո՞հ կ'ըլլամ, ըսաւ Ժօնտրէթ:

Պ. Լըպլան ոտքի վրայ ելաւ, պատին կոթնեցաւ և արագօրէն սենեակին չորս դին նայեցաւ. իր ձախ կողմը պատուհանին քովն էր Ժօնտրէթ. իոկ աչ կողմը գրան քովն էին կինը և չորս մարդերը: Չորս մարդերը չէին շարժեր և կարծես թէ և ոչ իսկ կը տեսնէին զինքը. Ժօնտրէթ նորէն սկսած էր խօսիլ այնպիսի աղիոզորմ եղանակաւ, այնպիսի ազօտ բիբով և այնպիսի ողբալի գոչումով մը որ Պ. Լըպլան կրնար կարծել թէ իր առջեւ տեսածն էր մարդ մը որ թշուառութեան պատճառաւ պարզապէս խեւցած է:

— Եթէ չգնէք այս պատկերը, սիրելի բարերար, կ'ըսէր Ժօնտրէթ, ա՛լ ապաւէն մը չունիմ, ա՛լ կը մնայ ինձ երթալ գետը նետուիլ: Երբ կը մտածեմ թէ ուզեցի աղջիկներուս կէս-ընտիր կերպով խաւաքարտելու. կազանդչէքի աուփեր խաւաքարտելու արհեստը սորվեցնել տալ. բայց ասոր համար սեղան մը պէտք է մէջտեղը, տախտակով մը որպէսզի ապակիները վար չիյնան. յաակապէս շինուած փուռ մը պէտք է. երեք խորշեր ունեցող պտուկ մը զօրօթեան զանազան աստիճաններու համար զոր սոսինձը կը պարտաւորի ունենալ, որպէս զի փայտի կամ թուղթի, կամ գրպակներու համար կարենայ

գործածուիլ ի հարկին. կտրոց մը խաւաքարտը կը տրեւու և կազապար մը զայն յարգարելու համար. կըռան մը պողպատները բեւեռելու համար, վրձինները և ովրիչ չգիտեմ որքան բաներ և այս ամէնուն նըպատակն է օրը չորս սու վաստկիլ, և այն տասնը չորս ժամ աշխատելով օրը. մանաւանդ թէ ամէն մէկ տուփը բանորին ձեռքէն տասներեք անգամ կ'անգանի. պէտք է նաեւ թրջել թուղթը. բան մը չարատել, սոսինձը տաք պահել եւն. եւն.: Կը կրկնեմ ձեզ թէ օրը չորս սու է վարձքը. ի՞նչպէս կ'ուզէք որ կարելի ըլլայ ապրիլ:

Ժօնտրէթ այսպէս խօսելու ժամանակ չէր նայեր Պ. Լըպլանին որ կը դիտէր զայն: Պ. Լըպլանին աչքը Ժօնտրէթին և ասոր աչքն ալ դուռին վրայ յառած էր: Մարիուսի շնչասպառ ուշադրութիւնը մէկէն միւսին կ'երթար. Պ. Լըպլան կարծես կ'ըսէր իւրովի: Ապո՛ւշ մըն է, ի՞նչ է այս մարդը: Ժօնտրէթ նուազուն և աղերսալի կերպով ձայնին ամէն տեսակ հընչիւններ տալով երկու կամ երեք անգամ կրկնեց: Ա՛լ ինձի կը մնայ երթալ գետը նետուիլ: Միւս օր Աւըստերլիցի կամուրջին կողմէն երեք աստիճան վար իջայ գետը նետուելու համար:

Յա՛ կարծ իր մարած բիբը գոսկ սլի փայլատակումով մը լուսաւորուեցաւ. այս պղտիկ մարդը կանգնելով ահարկու կերպարանք մը ունեցաւ. քայց մը առաւ դէպի Պ. Լըպլան և որոտածայն գոչումով մը աղաղակեց.

— Բայց խնդիրը ասոնց վրայ չէ, կը ճանչնա՞ք ինձի:

Գ Լ Ո Ի Թ Ի.

ԴԱԻԱՃԱՆՈՒԹԻՒՆ

Նոյն պահուն սենեակին դուռը յանկարծ բաց-
ուելով երեք մարդ երեւցան՝ կապոյտ կփառէ պլուզ-
ներով և սեւ թուղթէ դիմակներով: Առջինը նիհար
էր և երկաթագամ երկայն բիր մը ունէր. երկրորդը
որ վիթխարի մարդ էր, կովերը ջախջախելու գոր-
ծածուող տապար մը բռնած էր մէջտեղէն, որով կոթը
վեր և տապարը վար կը նայէր:

Երրորդը որ յոյր և կարճ ուսեր ունէր, առջինէն
նուազ նիհար. երկրորդէն նուազ յաղթանդամ էր, և
բանտի դոտոնէ մը գողցուած ահագին բանալի մը բըռ-
նած էր:

Կ'երեւայ թէ ժօնտրէթ այս մարդերուն գալուս-
տին կը սպասէր:

Ժօնտրէթ և բրաւոր նիհար մարդը սկսան արա-
գապէս տրամախօսել:

- Ամէն բան պատրաստ է, հարցուց ժօնտրէթ:
- Այո՛, պատասխանեց նիհար մարդը:
- Բայց ո՞ւր է Մօնբարնասը:
- Անիկա ճամբան կանգ առաւ, աղջկանդ հետ
խօսակցելու համար:

- Որո՞ւն հետ:
- Առջինեկին հետ:
- Կառք մը կա՞յ վարը:
- Այո՛:
- Մարէնկօթին երիվար լծուեցա՞ւ:
- Լծուեիաւ:
- Երկու լաւ երիվար, այնպէս չէ՞:
- Պատուական երիվարներ:
- Ուրեմն Մարէնկօթը կը սպասէ՞ ուր որ ըսի
թէ պէտք է սպասել:

- Այո՛:
- Լա՛ւ, ըսաւ ժօնտրէթ:
- Պ. Լըպլան բոլորովին դեղնած էր:

Որջին մէջ իր բոլորտիքը եղածները կը դիտէր,
ո՛ւր ինկած ըլլալը հասկցող մարդու մը պէս և իր
գլուխը կարգ ըստ կարգի իր չորս կողմը առնող գը-
լուխներուն ուղղուելով՝ վիզին վրայ կը շարժէր ու-
շադրութեամբ և զարմացող մարդու մը յամբուլթեամբ:

Բայց կերպարանքին վրայ չկար բան մը որ եր-
կիւղի կը նմանէր:
Սեղանը՝ յանկարծագէպ պատնէշ մը ըրած էր ի-
րեն և ահա այս մարդը որ վայրկեան մը առաջ բարի
ծերուկի մը կերպարանքը ունէր. յանկարծ տեսակ մը
ըմբիշ դարձած էր, և իր հաստաբազուկ ձեռքը աթո-
ռին կռնակին վրայ կը դնէր ահարկու և զարմանալի
շարժումով մը:

Երբ որ այսպիսի վտանգի մը առջեւ շատ հաս-
տատ և արի էր, կ'երեւայ թէ այն անձերու կարգէն
էր որոնք ինչպէս բարի նոյնպէս և արի կ'ըլլան դիւ-
րապէս և պարզապէս:

Բնաւ օտարական չէ մարդուս այն հայրը որու
աղջիկը կը սիրէ ինք:
Մարիուս հպարտութիւն մը զգաց այս անձանո-

Թին արիւթիւնը տեսնելով: Եկած մարդերուն երեքը որոնց համար Ժօնտրէթ չձխահան մաքրող են ա. նոնք» ըսած էր, երկաթեղէններու կուտակին մօտե. նալով մէկը Թիթեղի մերատ մը, միւսը ծանր մար. միննեո վերջնելու յատուկ լծակ մը, երրորդը կուան. մը առաւ, և երեքն ալ դուռին առջեւ շարուելով կե. ցան առանց խօսք մը արտասանելու:

Մերը անկողնին վրայ մնացած, և աչքերը միայն բացած էր:

Ժօնտրէթի կինն ալ անոր քով նստած էր:

Մարիուս մտածեց թէ քանի մը ընդհանրեալ ետք մի. ջամտելու ժամանակը եկած պիտի ըլլայ, և աջ ձեռքը նրբանցքին ուղղութեամբ դէպի ձեղունը վերցուց. պատրաստ ըլլալով ատրճանակը նետելու:

Ժօնտրէթ բրաւոր մարդուն հետ խօսելէ դադրե. լէն ետք նորէն դէպի Պ. Լըպլան դարձաւ և կրկնեց իր հարցումը իր սովորական խնդումով որ թա՛մ, զսպուած եւ սոսկալի խնդում էր:

— Չէ՞ք ճանչնար ուրեմն զիս:

Պ. Լըպլան ուղղակի երեսը նայելով պատաս. խանեց.

— Ո՛չ:

Այն ատեն Ժօնտրէթ մինչեւ սեղանը եկաւ. ճրա. զին վրայէն ծոցեցաւ, թեւերը կուրծքին վրայ դրաւ, անկրկնաւոր և վայրենի ծամելիքը Պ. Լըպլանի հան. դարտ երեսին մօտեցուց, կրցածին չափ յարաջացաւ առանց ոսկայն ետ քաշուիլ տալու Պ. Լըպլանը, և խածնելու պատրաստուող վայրենի դաղանի մը այս դիրքը պահելով պոռաց:

— Անուհս ո՛չ Յապանթու է, ո՛չ ալ Ժօնտրէթ. Թենարտիէ է անուհս, Մօնպէրմէյի պանդոկապետն եմ ես, լսեցի՞ք. Թենարտիէ է անուհս, հիմա ճանչ. ցա՞ք զիս:

Պ. Լըպլանի ճակտին վրայէն աննշմարելի կար. մըրուք սը անցաւ և իր սովորական հանդարտութեամբ պատասխանեց՝ առանց վախով հանելու, ոչ ալ բարձ. րացնելու ձայնը.

— Դարձեալ ոչ:

Մարիուս չլսեց այդ պատասխանը:

Ո՛վ որ նոյն միջոցին և մութին տեսնէր Մա. րիուսը պիտի տեսնէր որ վայրենի, ապուշ եւ շան. թահար մարդ մը դարձած է ան:

Երբ «Թենարտիէ է անուհս» ըսած էր Ժօնտրէթ, Մարիուս մարմնովին սարսուելով պատին կռթնած էր իբր թէ սիրտը մխուած սուրի մը երկաթին ցուրտը զգացած ըլլար

Յետոյ յամբար վար առած էր իր բազուկը որ նշան տալու համար պատրաստ էր հրացանակը պար. պելու, և երբ Ժօնտրէթ «Լսեցի՞ք. Թենարտիէ է անուհս» կրկնած էր, քիչ մնաց որ Մարիուսի ուժա. բեկ մօտները պիտի ձգէին որ իյնայ ատրճանակը:

Ժօնտրէթ իր ո՛վ ըլլալը յայտնելով չէր յուզած Պ. Լըպլանը, սակայն տակն ու վրայ ըրած էր Մա. րիուսը:

Այս Թենարտիէ անուհը զոր Պ. Լըպլան կ'երե. ւար թէ չէր ճանչնար, Մարիուսին ծանօթ անուհ մըն էր:

Յիշենք անգամ մը թէ ի՛նչ էր իրեն համար այս անուհը. Մարիուս սրտին մէջ պահած էր իր հօրը կտակին մէջ գրուած այս անուհը, մտքին մէջ, յի. շողութեան մէջ կը կրէր զայն սա նուիրական յանձ. նարարութեան պատճառաւ. «Թենարտիէ անուհ մէկը կեանքս ազատեց, և թէ զաւակս հանդիպի անոր, թող ընէ անոր այն ամէն բարիքը զոր կարող պիտի ըլլայ ընելու»:

Ի՛նչպէս կը յիշենք, այս անուհը անոր հոգիին

բարեպաշտութեանց մէկն էր. եւ իր հօրը անունին հետ նոսեւ թենարտիէի անունը եռանդազին կը պաշտէր: Ի նչ, ա՛յս է եզեր ուրեմն այն թենարտիէն: Մօնֆէրմէյլի այն պանդոկապետը զոր այնքան ժամանակ եւ պարապ տեղը փնտռա՛յ էր:

Վերջապէս ահա կը գտնէր զայն. բայց ի՞նչպէս. իր հօրը այն փրկիչը աւագակ մըն էր. այն մարդը որու համար Մարիուս եռանդազին կը փափաքէր անձը նուիրել, հրէչ մըն էր:

Բօնմէրսի գնդապետին այն ազատիչը եղնանագործութիւն իր կատարելու վրայ էր, եզեռնագործութիւն որու ձեւը տակաւին որոշապէս չէր երեւար Մարիուսին և որ սակայն դաւադրական մարդասպանութեան մը կը նմանէր:

Եւ որո՞ւ վրայ պիտի կատարուէր այն եզեռնագործութիւնը, տէ՛ր Աստուած, ի՛նչ աղէտ, ի՛նչ դառն հեզնութիւն բախտի:

Հայրը գաղազին մէջէն հրաման կ'ընէր անոր ամէն կրգած բարիքը ընել թենարտիէին. չորս տարիէ ի վեր Մարիուսին միակ գաղափարն էր իր հօրը այս պարտքը վճարել, և ճիշդ այն միջոցին ուր աւագակ մը ոճրագործութեան ժամանակ արդարութեան ձեռքը պիտի յանձնէր, ճակատագիրը թենարտիէն է ան՝ կը պտտար:

Մարիուս վերջապէս հօրը կենաց փոխարէն պիտի հատուցանէր այն մարդուն, կեանք մը որ Վաթէրլոյի զիւցազնական դաշտին վրայ ոմբատարափի մը միջոցին ազատուած էր. բայց եկուր տես որ հատուցանելու փոխարէնն էր կառափնատը ինքն իրեն խոտացած էր թենարտիէին մօտենալու ժամանակ նախ և առաջ անոր ոտքերուն առջեւ նետուել՝ եթէ երբէք յաջողէր գտնելու զայն և իրօք ահա հիմա գտած էր, բայց չէ թէ անոր ոտքը իյնալու այլ զայն դահլճին

մատնելու համար: «Օգնէ՛ թենարտիէին», կ'ըսէր հայրը, իսկ Մարիուս այս պաշտելի և նուիրական ձայնին իբր պատասխան թենարտիէին կեանքը կը բառնար:

Եւ միթէ ներելի՞ էր որ իր կեանքը վտանգելով ժօրժ Բօնմէրսիի կեանքը ազատող մարդը, հիմա գերեզմանին մէջ պառկող նոյնինքն ժօրժ Բօնմէրսիին այսինքն իր հօրը տեսարան մը ըլլայ Սէն Ժագի հրապարակին վրայ գլխատուելով՝ իր պատճառաւ, այսինքն այն Մարիուսին մատնութեամբ, որ իր հօրմէն կտակաւ հրաման առած էր բարիք ընելու համար անոր:

Եւ միթէ հեզնութիւն մը չէ՞ր հօրը վերջին կամքը զոր ձեռքովը գրած էր՝ այնքան ժամանակ իր կուրծքին վրայ կրած ըլլալը սոսկալի կերպով բոլորովին հակառակ ընթացք մը բռնելու համար. բայց բովին հակառակ ընթացք մը բռնելու համար. բայց միւս կողմէն ալ ներելի՞ էր ականատես ըլլալ այսօրու կողմէն ալ ներելի՞ էր ականատես ըլլալ այսօրու պիտի դաւաճանութեան մը և չարդիւնի զայն. նահապիտի դաւաճանութեան մը և մարդասպանին խնայել, միթէ տակը դատապարտել և մարդասպանին խնայել, միթէ մարդս կրնա՞յ երախտագէտ մնալ այսպիսի թշուառականի մը:

Այն ամէն գաղափարները զոր չորս տարիէ ի վեր ունեցած էր Մարիուս, հիմա կարծես թէ մէկ մէկու մէջէն կ'անցնէին ներկայ անակնկալ դէպքին պատճառաւ:

Մարիուս կը սարսուար. Ամէն բան իրմէ կախում ունէր:

Առանց գիտնալու՝ Մարիուսի իշխանութեան տակն էին այն անձերը որո՞ք անոր առջեւ կը շարժէին:

Եթէ սարպէր հրացանը, Պ. Լըպլան կ'ազատէր և թենարտիէ կը կորսուէր. եթէ չպարպէր. Պ. Լըպլան կը զոհուէր, և ո՞վ գիտէ, թերեւս թենարտիէ կը փախչէր:

կամ մէկը տապալել կամ թողուլ որ միւսը իշ-
 նայ, երկու կերպն ալ իր խիղճը կը տազնուպեցնէր:
 Ի՞նչ ընէր, ո՞րը ընտրէր. մոռնա՞ր արդեօք ամէնէն
 անդիմադրելի յիշատակները, ինքն իրեն տուած այն-
 քան խոստումները, պարտաւորութեանց ամէնէն
 սրբազանը, պատուէրներու ամէնէն մեծարելին, այս-
 սինքն իր հօրը կտակը, և կամ թողո՞ւր արդեօք որ
 կատարուի ոճրագործութիւնը:

Կը թուէր Մարիուսի թէ մէկ կողմէն «իր իւր-
 սիրը» զինքը կ'աղերսէր հայրը ազատեալու համար, թէ
 միւս կողմէն ալ գնդապետը իրեն կը պատուիրէր խը-
 նայել Թենարտիէն: Մարիուս խելքը կորուսած ըլլալ
 կը կարծէր:

Մուսկները կը զողոջէին, և խորհրդակելու ժա-
 մանակ անգամ չունէր, ա'յնքան արագօրէն և կատա-
 ղօրէն կը յառաջանար այն տեսարանը որ իր առջեւ
 կ'երեւար:

Կարծես թէ յորձանք մըն էր այն տեսարանը ո-
 րու կարծած էր թէ ինքը կ'իշխէ և որ զինքը կը քշէր
 կը տանէր:

Քիչ մնաց պիտի նուազէր:

Սակայն Թենարտիէ. — այսուհետեւ ուրիշ անուն
 չպիտի տանք անոր. — սեզանին առջեւ աջէն ձախ կը
 պտտէր տեսակ մը մոլորումով և յիմարական յաղթա-
 նակով:

Ճրագը բռնեց ուժգնակի և բուխերիկին վրայ
 դրաւ այնպէս զարնելով որ քիչ մնալ պատրոյգը պի-
 տի մարէր, ճրագին իւղը կաթիլներով պատին վրայ
 ոստոստել:

Յետոյ ահարկու կերպով մը դէպի Պ. Լըպլան
 դարձաւ և թքաւ յետագայ թուփերը:

— Բռնուեցա՞ր, ո՞ւր գալու՞նք, պիտի եփի՞ս,
 պիտի տապալուի՞ս արդ:

Եւ նորէն սկսաւ քայել ահագին պայթումով մը:
 «Ա՛հ, կը պոռար, վերջապէս գտայ քեզի, մար-
 դասէրդ պարո՞ն, ժաշուած զգեստներ հագնող միլիոն-
 նատէր պարոն, պէպէ՞քներ տուող պարոն. ապուշդ
 դու ձերուկ. զիս չե՞ս ճանչնար, հա՞. դու չէի՞ր ասկէ
 ութ տարի առաջ. 1823ի Ծնունդին օրը Մօնֆէրմէյլ
 եկողը և պանդոկս իջնողը. դուն չէի՞ր Փանթիլինին
 մանկուհին, Սրտոյար տունէս ա՛նող տանողը, դու
 չէի՞ր ձեռքը ծրար մը զգեստ ունեցողը ինչպէս որ
 այս առտու այ ունէիր:

«Ի՛ս կնի՛կ, չըսե՞ս թէ այս մարդուն ախտն է
 եղեր անոր ասոր տուները գալ և առուէ զանկապան-
 ներով ի ծրարներ բերել. վա՛յ խելքիդ վա՛յ, ողոր-
 մասիրտ ձերուկ:
 «Միթէ գտակավա՞ծա՞ն ես. պարո՞ն միլիոնատէր:
 կ'երեւայ թէ խանութիդ դրամագլուխը աղքատներու
 կուտաս սո՛ւրբդ դու:
 «Շիտակը աղէկ լարախաղաց մըն ես եղեր: Ա՛հ,
 զիս չե՞ս ճանչնար ուրեմն: Լա՛ւ. բայց ես քեզի կը
 ճանչնամ
 «Ես անմիջապէս ճանչցայ քեզի երբ կնճիթդ հոս-
 երկնցնելով ցոյց տուիր: Ա՛հ, վերջապէս պիտի տես-
 նենք հի՞մա թէ շատ դիւրին բան չէ եղեր անանկ
 վարպետութեամբ մը անոր ասոր տունը երթալ պատ-
 ըտակելով թէ պանդոկ են անոնք, ներս մտնել աղ-
 քատի զգեստներով, լուժայ մը հայցող և ընդունող
 աղքատի մը կերպարանքով, մարդերը խաբել վե՛հանձ
 նութիւն ծախել. անոնց հացրերը առնել, և ապա
 անտառներուն մէջ սպանալ. պիտի տեսնենք թէ
 մարդէրը անանկանալէն ետք անոնց ահագին թիկնոց
 մը և հիւանդանոցի արժանի երկու անպիտան վերմակ
 բերելով պարտքէ ազատիլ չկրնար ըլլալ. հասկցա՞ր,
 նենգաւոր ձերուկ, մանուկներ գողցող»:

Թենարտիէ կանգ առաւ, և կարծես թէ պահ մը
ինքնիրեն կը խօսէր: Կրնար կարծուիլ թէ իր կա-
տաղութիւնը կը թափէր իր ջուրերը ծակի մը մէջ
թափող Ռօն գետին պէս. ապա կարծես բարձր ձայ-
նով վերջացնելով այն բաները զոր մեղմիկ ըսած էր
իւրովի, ձեռքը սեղանին վրայ զարկաւ և պոռաց.

— Իր կերպարանքին շինձու բարեսիրութեամբը:
Եւ Պարոն Լըպլանի երեսին պոռալով.

«Միտքդ բե՛ր, ժամանակաւ զիս ծաղրեցիր: Դուն
ես պատճառ իմ ամէն դժբախտութիւններուս: Հազար
հինգ հարիւր ֆրանք տալով աղջիկ մը առիւր քովէս,
որ անշուշտ հարուստներուն կը վերաբերէր որ արդէն
շատ ստակ շահել տուած էր ինչի, և որմէ մինչեւ
մեռնիլս ապրելու չափ ստակ պիտի առնէի: Աղջիկ
մը որու երեսէն հանած պիտի ըլլայի այն ամէն վը-
նասներս զոր կրեցի գարշելի խաղատունի մը մէջ,
խաղատուն մը ուր սթերլինեան ոսկիներու սոսկալի
ազմուկներ կ'ըլլային, և որու պատճառաւ ունեցածս
կերայ աւանակի պէս:

«Ո՛հ, կ'ուզէի որ այն ամէն խմբուած գինիները
թոյն ըլլային խմողներուն համար: Բայց ինչ որ է,
հոգ չէ:

«Շիտակը ըսէ, միթէ ծիծաղաշարժ աւանակի տեղ
չգրի՞ր զիս երբ Արտոյտին հետ ձգեցիր գացիր: Դու
զօրաւորագոյն էիր այն օրը:

«Այսօր ալ զօրութիւնը իմ քովս է՝ ըրածիդ փո-
խառնէ:

«Ա՛լ ափիս մէջն ես. ձերուկ: Բայց խնդուքս
կուգայ. իրաւ որ խնդուքս կուգայ: Տե՛ս ինչպէս ու-
րոգայթը ինկաւ միամիտը:

«Ըսի իրեն թէ դերասան եմ, Ֆապանթու կ'ան-
ուանիմ, թէ օրիորդ Մարսին, օրիորդ Մարտիկին հետ
կատակերգութեան ներկայացում տուած եմ. թէ ասն-

տէրս վաղը փետրվար 4ին վարձք կը պահանջէր. այ-
լանդակ ապուշ: և ոչ իսկ կրցաւ հասկնալ թէ պայ-
մանաժամ մը յուշվար Տին կը լրանայ և ոչ թէ փե-
րուար 4ին.

«Հապա ի՞նչ ըսեմ սա չորս անպիտան լուիճնե-
րուն. սրիկան չուզեր գէթ հարիւր ֆրանքի լեցնել:
Ի՛նչպէս կ'լլեց անհամ անճոռնի սուտերս, զոր կը
չտկէի գուարճանա ու/:

«Ինքնիրենս կ'ըսէի: Ապո՛ւշդ դու. հիմակ ա՛լ
ձեռքիս մէջն ես:

«Այս առտու ոտքերդ կը լզեմ. գիշերն ալ սիրտդ
պիտի կրծեմ»:

Թենարտիէ դադրեցաւ: Շունչ հատած էր:

Իր նեղ և պղտիկ կուրծքը դարձնոցի փուքի մը
պէս կը հեւար:

Իր աչքը լի էր նուաստ երջանկութեամբ մը, եր-
ջանկութիւն տկար, անգութ և վատ արարածի մը
որ վերջապէս կրնայ տապալել ինչ որ անարեկած է
զինքը և նախատել ինչ որ ողորձած է. ուրախութիւն
թզուկի մը որ ներքանը Գոդիաթի գլուխին վրայ
զրած է. ուրախութիւն շնագայլի մը որ կը սկսի
գիշատել հիւանդ ձուլ մը որ բաւական մեծած ըլլալով
ա՛լ չի կրնար գէմ դնել և բաւական կենդանի ըլլալով
զեռ կրնայ համարել տառապանքի:

Պ. Լըպլան չընդմիջեց անոր խօսքը, բայց երբ
Թենարտիէ դադրեցաւ խօսելէ, ըսաւ.

— Չգիտեմ թէ ի՛նչ ըսել կ'ուզես: Կը սխալիս:
Խիստ աղքատ մարդ մըն եմ, և ամենեւին միլիոն ու-
նեցող հարուստ մը չեմ: Չեմ ճանչնար քեզի: Չիս ու-
րիշ մը կը կարծես:

— Ա՛հ, հոնչեք Թենարտիէ, աղէկ փախուստի
ճամբայ: Այդ ձեռով զի՛ս պիտի խաբես: Կը չփոթիս,
ձերուկ: Ա՛հ, չե՛ս յիշեր: Չտեսնե՞ս թէ ով եմ ես:

— Եւրէ՛, պարոն, պատասխանեց Պ. Լըպլան քաղաքավար ձայնով որ այսպիսի վայրկեանսի մօ մէջ տարօրինակ և զօրաւոր բան մը ունէր, կը տեսնեմ որ աւազակ մըն ես:

Ամէն մարդ դիտած է թէ ամէնէն պօպայի ան ձինք ալ դիւրագրգռութիւն ունին. հրէչնՅրը զգալուն են:

Այս աւազակ բառին վրայ Թենարտուէին անկողնէն վար գատկեց, Թենարտիէն ալ աթոռը բռնեց իբր թէ ուզէր ձեռքերուն մէջ խորտակել զայն.

— Դուն տեղդ կեցի՛ր, պոռաց կնոջը, և զէպի Պ. Լըպլան դառնալով.

«Աւազա՛կ, ըսիր այո՛, գիտեմ որ դուք այսպէս կ'անուանէք մեզի, պարոն հարուստներ:

«Աղէկ միտքս եկա. սառյգ է թէ սնանկացայ, կը պահուիմ հաց չունիմ, ստակ չունիմ, և աւազակ մըն եմ:

«Երեք օրէ իվեր հա՞ ի կտոր մը դրած չունիմ բերանս. ալ սառնալու աւազակ եմ եղեր:

«Ա՛հ, դուք հարուստներ, դուք ձեր ոտքերը կը տաքցնէք, հողաթափներ կը հագնիք, արքեպիսկոպոսներու պէս տաքուկ թիկնոցներ ունիք, դոնապան ունեցող տուներու առաջին դատիկոնները կը բնակիք, գետնասունկ կ'ուտէք, յունուար ամիսին մէջ մէկ արծակ ծնեբեկը քառասուն ֆրանքի առնելով կ'ուտէք, ոլոն կ'ուտէք, կերուխումներով եր յափրիք, և երբ կ'ուզէք հասկնալ թէ ճուրղ կայ, օրագիրը կը նայիք դիտելու համար է ի՛նչ աստիճան կը նշանակէ Շլվալիէ ճարտարապետին ջերմաչափը. բայց մենք, ո՛հ, ջերմաչափները մենք ենք:

«Մենք ցուրտին քանի՛ աստիճան ըլլալը հասկընալու համար պէտք չունինք քարափին ժամացոյցի աշտարակին անկիւնը Երթալու և տեսնելու. մենք

մեր արիւնին մեր երակներուն մէջ թանձրանալը, մեր սրտին սառնահարիլը կը զգանք և կ'ըսենք. Աստուած չկայ:

«Եւ օեռ խոռոչները կուգաք, այո՛, մեր խոռոչները կուգաք մեզի աւազակ անուանելու համար:

«Բայց պիտի ուտենք, պիտի լափենք ձեզի, խեղճ ձագեր:

«Պարոն միլիոնատէր, գիտնաս որ ժամանակաւ ընկերական վիճակ մը ունէի, տուրք կը վճարէի, ընտրող էի. քաղքենի մըն եմ ես, բայց դո՛ւ, թերեւս դո՛ւն քաղքենի իսկ չես»:

Հոս Թենարտիէ քայլ մը առաւ զէպի դուռին քով կեցող մարդերը, և սասանուժով մը շարունակեց.

— Ե՛րբ կը մտածեմ թէ կը համարձակի հոս գալով հետս իբր հին մուճակներ կարկտոցի մը հետ խօսելու:

Յետոյ մոլեգնութեան վերածուժով մը Պ. Լըպլանին դառնալով.

«Դիտնաս նաեւ, պարոն մարդասէր, թէ անյայտ մարդ մը չեմ ես:

«Չեմ այն մարդերու կարգէն որոնց անունը յայտնի չէ և որոնք տուները կը մտնեն մանուկներ առեւանդելու համար:

«Ֆրանսական վաղեմի զինուոր մըն եմ ես. պէտք էր որ չքանչան մը առած ըլլայի. Վաթէրլոյի պատերազմին մէջ ես ալ կռուեցայ, և պատերազմին մէջ կոմս տը Բօնմէրսի անուն զօրապետ մը ազատեցի: Այս պատկերը զոր կը տեսնես և զոր Դաւիթ նկարեց Պրիւսէլի մէջ, գիտե՛ս զով կը ներկայացնէ. զիս կը ներկայա նէ:

«Դաւիթ ուզեց անմահացնել այս ռազմական քաջութիւնը:

«Բօնմէրսի զօրապետը չալակս առած եմ, և ուժ-

բերու մէջէն տանելով ազատած եմ: Այս է անա պատ-
մութիւնը:

«Այս զօրապետն ալ երբեք բան մը չրաւ ինծի.
ան ալ ուրիշներուն պէս է եղեր: Բայց և այնպէս ևս
ազատեցի իր կեանքը՝ իմինս վտանգելով, և զայս
հաստատող վկայագիրներով լի են գրպաններս: Վա-
թերլոյի զինուոր մըն եմ ես, հիմա հասկցա՞ր. նզո-
վից արմատ:

«Եւ հիմակ որ այս ամէնը քեզի լսելու բարու-
թիւնը ունեցայ, վերջ տանք, ստակ պէտք է ինծի,
չատ ստակ պէտք է անագին գումար պէտք է, թէ
ոչ կտոր կտոր պիտի ընեմ քեզի, ապիրատներուն ա-
պիրատը»:

Մարիուս փոքր ինչ զսպած էր իր անձկութիւնս
ները. և մտիկ կ'ընէր:

Ա՛լ ամենափոքր տարակոյս մը ունենալը անկա-
րելի էր:

Կտակին մէջ նշանակուած Թենարտիէն իրօք այս
մարդն էր:

Մարիուս սարսոեցաւ երբ լսեց իր ապերախտու-
թեան այսպէս յանդիմանուիլը, ապերախտութիւն,
զոր ազետապէս արդարացնելու կէտին մէջն էր ինք:
Մարիուսի վարանումները կրկնապատկուեցան: Մա-
նաւանդ թէ Թենարտիէի այս ամէն խօսքերը, ար-
տասանութիւնը, շարժումները, նայուածքը՝ որ ա-
մէն մէկ բառէն բոյեր կը ժայթքեցնէր, ամէն բան
ցունոց յոռի բնաւորութեան մը այս պայթումը,
անապարձութեան և նուաստութեան, հպարտութեան
և փոքրոգութեան, կատաղութեան և թեթեւամտու-
թեան այս խառնուրդը, իրական տրտունջներու և
կեղծ զղացումներու այս դառուր, բռնաբարութեան
հեշտութիւնը վայելող չարտիրտ մարդու այս անամօ-
թութիւնը, տղեղ հոգի մը այս լրբենի մերկութիւնը,

ամէն ատելութեանց հետ խառնուած ասէն տառապա-
ղաղ այս համակիզումը բան մը ունէին որ չարու-
թեան պէս սոսկալի և ճշմարտութեան պէս կսլը-
ծալի էր:

Ճարտարագէտի պատկերը, Դաւիթին նկարը զոր
Պ. Լըպլանին առաջարկած էր գնել, ընթերցողը գու-
շակեց հարկաւ թէ ոչ այլ ինչ էր եթէ ոչ իր խոհա-
տունին դրան վրայ դրած նշանատախտակը զոր ինչ-
պէս ընթերցողը կը յիշէ անշուշտ, Թենարտիէ ինք
նկարած էր և որ իր Մօնֆէրմէյլի նաւաբեկութենէ
մնացած միակ բեկորն էր:

Մարիուսի տեսողական ճառագայթը խափանուելէ
զադրած ըլլալով, հիմակ ան կրնար դիտել այս բանը
և այս դեղնագւռն ներկանկարին մէջ իրօք պատե-
րազմ մը, միասպառ յատակ մը և մարդու մը ուրիշ
մարդ մը տանիլը կը տեսնէր որոշապէս:

Այս երկու մարդերն էին Թենարտիէ և Բօնմէր-
սի. ազատիչ յիսնապետը և աղատուած գնդապետը:
Մարիուս արբշիտի մը կը նմանէր. այս պատկերը
կերպով մը կենդանութիւն կուտար իր հօրը. ա՛լ
Մօնֆէրմէյլի պանդոկին նշանատախտակը չէր այն,
հապա յարութիւն մը, գերեզման մը կիսովին կը բաց-
ուէր անոր վրայ, ուրուական մը կ'ելլէր Քրեդմա-
նէն. Մարիուս քունքերուն մէջ սրտին դռնչելը կը
լսէր, Վաթէրլոյի թնդանօթը ականջներուն մէջ կ'ո-
րոտար, կ'անարեկէր զինքը իր արիւնաթաթաւ հայրը
որ այս սոսկալի նկարատախտակին վրայ ազօտապէս
նկարուած էր, և կը թուէր Մարիուսի թէ այն դի-
մաստուէրը իրեն կը նայէր ուղղակի:

Երբ Թենարտիէ շունչ առաւ, իր արիւնաբոյր
բիրերը Պ. Լըպլանին վրայ յառեց, և ցած ու կտրուկ
ձայնով մը ըսաւ անոր.

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐԸ (Հ. Թ.)

— Չարչարուիլ սկսելէ առաջ ըսելիք մը ունի՞ս :

Պ. Լըպլան կը լռէր :

Այս լուռութեան միջոցին թոյլ ձայն մը յետագայ սոսկալի հեղնութիւնը ըրաւ նրբանցքէն :

— Եթէ պէտք է փայտ ճեղքել, ես պատրաստ եմ հոս :

Տապարալիւր մարդն էր խօսողը որ կը զուար ճանար :

Նոյն պահուն տնկուած մագերով և հողագոյն ահագին դէմք մը երեւցաւ դուռէն սոսկալի խնդուածով մը որ չէ թէ ակօսներ, այլ ակիչներ կը ցուցնէր :

Տապարաւոր մարդուն դէմքն էր այն :

— Ինչո՞ւ գիմակդ հանեցիր, գոչեց թենարտիէ կատաղութեամբ :

— Խնդայու համար, պատասխանեց մարդը :

Քանի մը վայրկեանէ ի վեր կ'երեւար թէ Պ. Լըպլան թենարտիէի ամէն շարժումները կը նայէր և կը դիտէր, մինչդեռ թենարտիէ նոյնիսկ իր կատաղութենէն շառաւով և կուրնաւով որջին մէջ կ'երթուակէր, վստահ ըլլալով թէ դուռը պահպանուած է թէ իր սպառազէն իշխանութեան տակն է անդէն մարդ մը, թէ մէկին դէմ ինն էր ինք իր կիներ միայն մէկ մարդու տեղ հաշուելով :

Թենարտիէ տապարակիր մարդուն այն յանդիմանութիւնը ուղղած վայրկեանին կռնակը Պ. Լըպլանին դարձուցած էր :

Պ. Լըպլան այս վայրկեանը պատեհ առիթ սեպեց, ոտքովը աթոռը և ձեռքովը սեղանը հրեց, և ոստուժով մը, զարմանալի արագաշարժութեամբ մը պատուհանին քով հասաւ՝ առանց ժամանակ տալու թենարտիէին որ ետեւը դառնայ :

Մանրեկրորդի մը մէջ պատուհանը բացաւ, յեարանէն վեր ելաւ և վրայէն ցատկեց : Կիսովին

դուրս էր արդէն երբ վեց հաստաբազուկ ձեռքեր բռնեցին և ուժով մը որջը բերին դայն :

«Խխահան մաքրող» երեք մարդերն էին անոր վրայ խոյացողները :

Միւսնոյն ժամանակ թենարտուհին ալ մարդուն մագերը բռնած էր ափերովը :

Ոտքերու դիտտուքը լսելով միւս աւազակներն ալ նրբանցքէն վազեցին եկան :

Այն ձերը որ անկողնին վրայ էր և արբշխ կ'երեւար, խշտեակէն վար իջաւ, և երեքալով հասաւ ուղեգործի կռան մը ի ձեռին :

«Ծխահան մաքրողներէն» մէկը Պ. Լըպլանին զլուխին վերեւը երկաթէ բիր մը կը վերցնէր որու երկու ծայրը երկու կապարեայ դուռնդեր կային. այս աւազակին երեսը թէեւ մրտ էր, բայց ձեռքի ճրագին լոյսէն լուսաւորուած ըլլալուն համար, Մարիուս անոր երեսին մուրտը հանդերձ ո՛վ ըլլալը ճանչցան Քրէնթանիէ. — Պիկընայլ ըսուած Բանշօն էր ան :

Մտրիուս չկրցաւ դիմադրել այս տեսարանին :

— Ներէ՛ ինձ, հայր իմ, ըսաւ մտապէս, և մատովը ատրճանակին կայծանանը փնտռեց :

Ատրճանակը քիչ մնաց պիտի պարպուէր, և անա թենարտիէի ձայնը պոռաց :

— Գլչութիւն մի՛ ընէք իրեն :

Նահատակին այս յոեսահատական փորձը թենարտիէին չէ թէ զայրոյթ այլ հանդարտութիւն տուած էր : Թենարտիէ կրկին մարդ մըն էր, մարդ անգութ և մարդ վարպետորդի :

Անգութ մարդը մինչեւ հիմա յաղթանակի աւելնովը համակուելով իխած էր իյնող և չչարժող որսին առջեւ. երբ նահատակը խլրտեցաւ և կուրիլ ուղեց, վարպետորդի մարդը երեւցաւ և յաղթանակեց :

— Գէշութիւն մի՛ ընէք իրեն, կրկնեց, և ա-

աւնց ինքն ալ գիտնալու՝ իբր առաջին յաջողութիւնս
կեցուց նետուելու պատրաստ տորճանակը և հաշմեց
Մարիուսը որու համար ստիպողական հարկը վերցաւ,
և որ տեսարանին այս նոր կերպարանը տեսնելով
անպատեհ չսեպեց տակաւին համբերել: Ո՞վ գիտէ.
թերեւս բախտի նոր չըջում մը պատահելով Իւրօրիւթի
հայրին մահուանը համբերելու կամ գնդապետին աօ
բատիչը կորուստի մատնելու սոսկալի ընտրութիւնը
ընելէ պիտի ազատէր զինքը:

Հէրֆիւլեան կ'իւ մը սկսած էր:

Պ. Լըպլան ահագին կոուփ մը իջեցնելով ձերքը
սենեակին մէջտեղը թաւալղոր նետած, ձեռքին ար-
տաքին կողմովը երկու աստակ տալով յարձակողնեօ
րուն երկուքն ալ տապալած, և միւսներէն ալ երկու
հողի իր ծունկերուն տակ առած էր. ասպիրատները
կրանիթէ երկանաքարի մը ներքեւ գտնուողի պէս կը
հօնչէին անոր ծունկին ներքեւ ճնշուելով: Բայց միւս
չորսը ահարկու ձերուներին երկու թեւերէն և ծոծ-
րակէն բռնած և տապալող երկու մրողէմներու վրայ
կծկած էին զայն:

Այսպէս մէկ քանին նուաճելով և մէկ քանիէն
նուաճուելով. վարիները ճշխելով և վերիններուն
տակը շնչասպառ մնալով. իր վրայ դիզուող ամէն
օյժերը նանրաբար ցնցելով Պ. Լըպլան աւազակներու
սոսկալի խուճրին ներքեւ աներեւոյթ կ'ըլլար ոռնա-
ցող ահագին շուներու և պառականներու դէզի մը
տակ մնացող վարազի մը պէս:

Աւազակները վերջապէս կրցան պառուհանին աօ
մէնէն մօտ անկողնին վրայ տապալել և հանդարտ-
կեցնել զայն:

Թենարտուհին անոր մագերը թողած չէր:

— Դու, ըսաւ Թենարտիէ, դու մի՛ խառնուիր
այս գործին: Հիմա շալգ պիտի պատահու:

Թենարտուհին՝ արուին հնազանդող մատակ գայլի
մը պէս գոռումով մը հնազանդեցաւ:

— Դուք ալ, ըսաւ Թենարտիէ, առոր վրան
փնտոցէք:

Պ. Լըպլան կ'երեւար թէ ա՛լ որոշած էր չդի-
մադրել:

Աւազակներն անոր ամէն գրպանները ոռոնցին:
Կաշիէ քսակ մը գտան միայն որու մէջ վեց ֆրանք
կար, և թաշկինակ մը:

Թենարտիէ թաշկինակը առաւ, եւ իր գրպանը
դրաւ:

— Ի՞նչ, թղթակալ չկա՞յ, հարցուց:

— Ոչ ալ ժամացոյց, պատասխանեց շիսահան
մաքրողներէն՝ մէկը:

— Հոգ չէ, մրժոաց որովայնախօսի ձայնով մը
այն դիմակաւոր մարդը որ ձեռքը մեծ բանալի մը ու-
նէր, վայրենի ձեր մէն է այս:

Թենարտիէ դուռին քովի անկիւնը գնաց և անկէ
չուաններ առնելով աւազակներուն նետեց:

— Անկողնին ոտքին կապեցէք զինքը. և նշմա-
րելով աւազակներուն ձերը որ Պ. Լըպլանին կոու-
փէն սենեակին մէջտեղը նետուած և փռուած էր ան-
շարժ:

— Միթէ մեռած է Պուլթրիւէլ, հարցուց:

— Ո՛չ, պատասխանեց Պիկրընայլ, գիտով է:

— Դէպի անկիւն մը աւելցէք զայն, ըսաւ Թե-
նարտիէ:

«Միսահան մաքրողներէն» երկուքը ոտքով եր-
կաթեղէններու դէզին քով հրեցին արբշիւր:

— Պապէ, ինչո՞ւ այդքան շատ մարդ բերիր, ը-
սաւ կամաց մը Թենարտիէ բրաւոր մարդուն. անօ-
գուտ էր այդքանը:

— Ի՞նչ ընեմ, պատասխանեց բրաւոր մարդը,

ամենքն ալ ուզեցին մասնակցիլ: Յոռի է եղանակը: Գործ չկայ:

Այն խշտեակը որու վրայ տապալուած էր Պ. Լըպլան. հիւանդանոցի տեսակ մը անկողին էր և հազիւ հազ քառակուսուած փայտէ չորս սիւներու վրայ կը կռթնէր:

Պ. Լըպլան դիմադրութիւն չըրաւ: Աւազակները ոտքի վրայ կեցնելով պատուհանէն ամէնէն հեռու և բուխերիկին ամենէն մօտ անկողնին սիւնին կապեցին զայն՝ ոտքերը գետինը դնելով:

Երբ վերջին հանգոյցը կապուեցաւ, Թենարտիէ աթոռ մը առաւ և եկաւ գրեթէ Պ. Լըպլանին դէմ նստաւ:

Թենարտիէ ա՛յ, առջի Թենարտիէին չէր նմանէր. քանի մը վայրկեանի մէջ իր դէմքը մոլեգին բռնութիւնը ձգած և հանդարտ ու կեղծ հեղութիւն մը առած էր:

Մարիուս գրասենեակի մարդու յառուկ անոր այս քաղաքավարական ժպիտը տեսնելով դժուարաւ կը ճանչնար թէ պահ մը առաջ փրփրացող գրեթէ անասնային բերանն էր այն ժպտող բերանը. շուարումով կը դիտէր այս ծիծաղական և տազնապալի այլակերպութիւնը կը զգար ինչ որ մարդս կը զգայ, երբ վազրի մը նենգամիտ դատասէրի մը փոխուիլը կը տեսնէ:

— Պարոն... ըսաւ Թենարտիէ:

Շարժում մը ընելով հեռացուաւ աւազակները. որոնք իրենց ձեռքը տակաւին Պ. Լըպլանի վրայէն քաշած էին:

Ամենքն ալ դէպի դուռը քաշուեցան:

— Պարոն, կրկնեց Թենարտիէ, աղէկ չես ըներ պատուհանէն ցատկելու փորձ ընելովդ: Թերեւս ոտքդ կտրէիր: Հիմա, եթէ կը ներես, հանդարտօրէն պիտի

խօսինք: Բան մը դիտեցի. նախ պէտք է որ այս դիտողութիւնս յայտնեմ քեզ. մինչեւ հիմա տակաւին ազատակ մը չհանեցիր:

Թենարտիէ իրաւունք ունէր. այս պարագան ստոյգ էր, թէեւ Մարիուս իր խոտովութեանը մէջ նշմարած չէր զայն:

Պ. Լըպլան հազիւ թէ քանի մը խօսք արտասանած էր առանց բարձրացնելու ձայնը, և նաեւ պատուհանին քով վեց աւազակներու հետ կ'ուած միջոցին ամենախորին և խիստ տարօրինակ լուծիւն մը պահած էր:

Թենարտիէ շարունակեց.

«Ի՛նչ զարմանք, եթէ փոքր ինչ՝ դո՛ղ կայ, մարգասպա՛ն կայ, պոռայիր, անպատեհ չպիտի սեպէր պոռալդ: Ի պահանջել հարկի ներելի է այդ ազատակը ձգել, և ես իմ մասիս չար միտքով չի պիտի առնէի ազատակդ:

«Խիստ բնական բան մըն է քիչ մը վիճուկ հանել երբ մարդս կը գտնուի այնպիսի անձերու մէջ որ բաւական վստահելի չեն երեւար:

«Եթէ պոռայիր անգամ, ոչ ոք բան մը պիտի ըսէր քեզ, և ոչ իսկ գայլ պիտի դրուէր բերանդ: Ըոհմ քեզ թէ ինչո՛ւ. վասնզի այս սենեակին ձայնը չը լսուիր. այս սենեակը այս յատկութիւնը: Ստորերկրեայ մասան մըն է այս, որու մէջ եթէ ուսմբ մը նետելու ալ ըլլայ, ամենէն մօտակայ պահնորդարանը պիտի կարծէ թէ գինովի մը խորդումին ձայնն է անիկա:

«Հոս թնդանօթի գոռումը «պում», որոտումն ալ «բուֆ» ըսել է դուրսի մարդերու համար:

«Յարմար բնակարան մըն է այս: Բայց ինչ և է աւելի աղէկ ըրիր չպոռալով. շնորհակալութիւն, և ահա ըսեմ քեզ թէ ի՛նչ կը հետեւնեմ այդ լուսութեանէդ:

«Միրելից իմ պարոն, երբ աղազակ ձգուի, ո՛վ կուզայ. ոստիկանութիւնը:

«Եւ ոստիկանութենէն ե՞տք. արդարութիւնը: Արդ քանի որ չպօռա իր, ըսել է թէ դու ալ մեզի պէս ոստիկանութեան և արդարութեան հոս գալը չես ուզեր, ըսել է թէ. — շատ ժամանակէ ի վեր ունիմ այս կտակածը, — ըսել է թէ բան մը ունիս զոր շահք կը պահանջէ թագուն պահել:

«Մեր շահն ալ միեւնոյնը կը պահանջէ: Ուրեմն կրնանք համաձայնիլ»:

Թենարտիէ մինչդեռ այսպէս կը խօսէր, կարծես թէ բիբը Պ. Լըպլանին վրայ յատկուով իր տչքերէն ելլող սրածայր սլաքները կալանաւորին մինչեւ խիղճը մխելու կ'աշխատէր:

Սակայն իր խօսուածքը որ տեսակ մը սմանդուկի յատուկ և չափաւոր անամօթութեան մը գրոշմը կը կրէր, զգուշաւոր և գրեթէ ընտիր ձեւ մը ունէր, և լսողը կը զգար թէ ան որ քիչ մը առաջ աւազակ էր հիմա էր նաեւ շայնպիսի մարդ մը որ ուսում առած է եկեղեցական ըլլալու համար:

Կալանաւորին պահած լուրթիւնը, իր կեանքի ազատումին հոգը անգամ մոռնալու աստիճան ըրած զգուշութիւնը, և այն դիմադրութիւնը զոր ցուցուցած էր բնութեան առաջին շարժումին որ է աղազակ մը հանել, պէտք է բսել թէ Թենարտիէի զխտողութենէն ի վեր անախորժ տպաւորութիւն մը և զարմանք մը կուտային:

Թենարտիէի շատ իրաւացի գիտողութիւնը Մարիուսի համար ա՛յլ աւելի կը մթահարէր այն անիմանալի թանձրութիւնները որոնց ներքեւ կը պահուէր այս ծանր և տարօրինակ կերպարանքը, կերպարանք որու Գուրֆէյրագ Պ. Լըպլան ծիծաղելի մականունը տուած էր:

Բայց ո՛վ կ'ուզէր թող ըլլար այս մարդը, չուաններով կապուած, դահիճներէ շրջապատուած և կարծես կիսովին ընկղմած էր փոսի մը մէջ որու խորութիւնը ամէն բոպէ աստիճան մը կ'աւելնար, բայց և այնպէս Թենարտիէի թէ՛ կատաղութեան և թէ հեզութեան առջեւ անզգայ կը մնար, և Մարիուս այնպիսի պարազայի մը մէջ չէր կրնար չսքանչանալ այս դէմքին վրայ որ վսեմ թախծութիւն մը ունէր:

Անշուշտ այս մարդը բոլորովին աներկիւղ հոգի մըն էր և շուարիլ ի՛նչ բան է չէր գիտեր:

Այն մարդոցմէն մէկն էր որոնք յուսահատական կացութիւններու զարմանքը կը զսպեն:

Թէեւ շատ ծայրայեղ էր ճշմարտութեամբ, թէեւ ան խուսափելի էր աղետալի վախճանը, բայց և այնպէս ան ամենեւին չէր ցուցներ այնպիսի բան մը որ կարենար նմանիլ ջուրին տակ սոսկալի կերպով աչքերը բացող ծովամոյճի մը հոգեւարութեան:

Թենարտիէ առանց սեթեւեթի ոտքի վրայ ելլելով բուխերիկին քով գնաց, հողմարգելը վերցնելով մօտակայ խշտեակին կոթնցուց, և այսպէս երեւան հանեց հրաբորբոք կրակարան որու մէջ կալանաւորը կրնար կատարելապէս տեսնել ճերմակ երեւալու չափ կարմրած և տեղտեղ շառագոյն պզտիկ աստղերու ձեւը առած դուռը:

Յետոյ Թենարտիէ Պ Լըպլանի մօտ գալով նրստաւ:

«Կը շարունակեմ, ըսաւ: Կրնանք համաձայնիլ: Բարեկամարար կարողորհնք գործը, Իրաւունք չունէի քիչ մը առաջ բարկանալու. չեմ գիտեր թէ ո՛ւր էր խելքս. ստիճանէն անցայ, այլանդակ բաներ էր որ ըրի:

«Օրինակի համար բսելով թէ միլիոնատէր ես, ստակ, շատ ստակ, ահագին գումարներ կը պահան-

ջէի: Բայ անիրաւութիւն մըն է այսպիսի պահանջում մը:

«Է՛հ, որքան ալ հարուստ ըլլաս, դուն ա; ծախք ունիս, և ո՞վ է չուսեցողը, չեմ ուզեր տնանկելովերջապէս կըծի մը չեմ:

«Չեմ նմանիր այն մարդոց որոնք կացութեան մը մէջ երբ զօրաւորագոյն կ'ըլլան, պատեհ առիթ կը համարին ծիծաղելի ըլլալը: Ահա ես կը զիջանիմ և իմ կողմէ գոհողութիւն մը կ'ընեմ:

«Պարզապէս երկու հարիւր հազար ֆրանք պէտք է ինծի»:

Պ. Լըպլան բառ մը չարտասանեց: Թենարտիէ շարունակեց:

«Կը տեսնես որ պահանջումս բաւական չափաւորեցի:

«Չգիտեմ թէ որքան է հարստութիւնդ: Բայց գիտեմ թէ ստակին չես նայիր, և քեզի պէս բարեգործ մարդ մը շատ աղէկ կրնայ երկու հարիւր հազար ֆրանք տալ ընտանեաց գլուխի մը որ ապերջանիկ է:

«Անշուշտ դուն ալ նոյնպէս իրաւունքը ճանչցող ես, անշուշտ չերեւակայեիր թէ քիչ մը գինի խմել և Տէնուայի պանդոկը կովի միս ուտել կարենայու չափ ստակ ուղեւու համար աշխատած ըլլամ ինչպէս է այժօրուան աշխատանքս, և կարգադրեմ այս գիշերուան գործը որ այս պարոններուն վկայութեան նայելով լաւ կարգադրուած գործ մըն է: Երկու հարիւր հազար ֆրանք, այս է անա արժէքը:

«Երբ այս չնչին գումարը գրպանէդ կ'ելլէ, կ'ապահովեմ քեզ թէ ամէն բան կը լինայ և թէ մազիդ մէկ թելին անգամ չպիտի դպրուի:

«Պիտի ըսես ինծի թերեւս թէ երկու հարիւր հազար ֆրանք չկայ վրագ: Ո՛հ, ես չափազանցող չեմ:

Ատիկա չեմ պահանջեր: Բան մը միայն կը պահանջեմ քեզմէ:

«Բարեհաճէ գրելու ինչ որ պիտի ըսեմ քեզի»:

Հոս Թենարտիէ ընդմիջեց խօսքը, յետոյ շարունակեց բառերը ծանր ծանր արտասանելով և դէպի կրակարանին կողմը ժպիտ մը տալով:

— Այժմէն բո՛ւ թէ մտիկ չպիտի ընեմ եթէ գիր գրել չգիտնայ ձեւագրես:

Երեւելի հաւատաքննիչ մը կրնար նախանձիլ այս ժպիտէն:

Թենարտիէ սեղանը Պ. Լըպլանին քով հրեց, և կաղամար մը գրիչ մը և թերթ մը թուղթ առաւ գրգորոցին մէջէն զոր կիսաբաց թողուց և ուր դանակին երկայն երկաթը կը փայլէր:

Թուղթը Պ. Լըպլանին առջեւ դրած:

— Գրէ՛, բաւ:

Կալանաւորը վերջապէս խօսեցաւ:

— Ի՛նչպէս կ'ուզես որ գրեմ. կապուած եմ:

— Իրաւ ըսիր, ներէ՛ ըսաւ Թենարտիէ, շատ իրաւունք ունիս:

Եւ դէպի Պիկրընայլ դառնալով:

— Իսկէ պարոնին աջ թեւը:

Բանչօ-Բրէնթանիէ-Պիկրընայլ աւագակը կատարեց Թենարտիէի հրամանը: Երբ կալանաւորին աջ ձեռքը ազատ եղաւ, Թենարտիէ գրիչը մեղանին թաթխեց և անոր տուաւ:

«Պարոն, աղէկ գիտէ որ մեր իշխանութեան տակն ես, մեր ափին մէջ ես. թէ որեւէ մարդկային զօրութիւն չերնար քեզի ասկէ ազատել, և թէ յիշուաւ պիտի ցաւինք եթէ բոնագատուինք անախորժ միջոցներու դիմելու:

«Ո՛չ անուշդ, ոչ ալ հասցէդ գիտեմ, բայց անա այժմէն իմաց կուտամ քեզ թէ գրելու նամակդ տա-

Նոյ անձին մինչեւ վերադառնալը կապուած պիտի մը-
նաս: Այժմ հաճէ գրել:

— Ի՞նչ հարցուց կալանաւորը:

— Ահա տուն կուտամ:

Պ. Լըպլան գրիչը առաւ:

Թենարտիէ սկսաւ տուն տալ:

— «Աղջիկս...»:

Կալանաւորը սարսռեցաւ, և աչքերը վեր ընելով
Թենարտիէին նայեցաւ:

— Դիր «սիրելի աղջիկս», ըսաւ Թենարտիէ:

Պ. Լըպլան հնազանդեցաւ: Թենարտիէ շարու-
նակեց.

— «Անմիջապէ՛ս եկուր...»:

Խօսքը ընդմիջելով.

— Ձինգ դուգելով կը խօսիս հետը, այնպէս չէ՞:

— Որո՞ւ հետ հարցուց Պ. Լըպլան:

— Ձարմանալի՛ հարցում, պղտիկին հետ, ըսաւ
Թենարտիէ:

Պ. Լըպլան առերեւոյթս առանց ամենափոքր յոյճ
մը ցոյց տալու պատասխանեց.

— Չգիտեմ թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզես:

— Լա՛ւ, շարունակէ՛, ըսաւ Թենարտիէ և սկսաւ
տուն տալ:

— «Անմիջապէս նկո՛ւր: Անհրաժեշտ պէտք ու-
նիմ քեզի: Այս տոմսակր յանձնողը քեզի առնելով
քովս բերելու է: Կը սպասեմ: Եկո՛ւր վստահու-
թեամբ»:

Պ. Լըպլան գրած էր Թենարտիէի ամէն ըսածը:
Թենարտիէ կրկնեց.

— Ա՛հ, որքը «եկուր վստահութեամբ», այդ
կրնայ եթադրել տալ թէ գործը բոլորովին պարզ
բան մը չէ և թէ անվստահութիւնս կարելի է:

Պ. Լըպլան աւրեց երկու բառը:

— Այժմ, շարունակեց Թենարտիէ, ստորագրէ:
Ի՞նչ է անունդ:

Կալանաւորը վար դռաւ գրիչը և հարցուց.

— Որո՞ւ պիտի ուղղուի այս նամակը:

— Արդէն դիտես, պատասխանեց Թենարտիէ,
պղտիկին պիտի ուղղուի: Ի՛նչ մը առաջ բախ:

Յայտնի էր թէ Թենարտիէ կը զգուշանար ան-
ուանել այն նորատի աղջիկը: որու վրայ էր խըն-
դիրը:

«Արտոյտը» կ'ըսէր, «պղտիկը» կ'ըսէր. բայց Թ-
նունը չէր տար:

Յանցակիցներուն առջեւ իր գաղտնիքը պահող
սատանայ մարդու մը զգուշութիւնն էր այս: Անունը
տալով բո՛րո «գործը» իր յանցակիցներուն յանձնել և
պէտք եղածէն աւելի բան իմասնել էր անոնց:

Թենարտիէ կրկ'եց.

— Ստորագրէ՛: Ի՞նչ է անունդ:

— Իւրպէն Ֆապրը, ըսաւ կալանաւորը:

Թենարտիէ կատուի մը շարժումով անմիջապէս
ձեռքը գրպանը տարաւ և հանեց Պ. Լըպլանին վայէն
առնուած թաշկինակը:

Թաշկինակին նկարագիրը փնտռեց և ճրագին մօ-
տեցուց:

— Ի. Ֆ.: Ճիշտ է. Իւրպէն Ֆապրը: Լա՛ւ, ստօ-
բագրէ Ի. Ֆ.:

Կալանաւորը ստորագրեց:

— Նամակը ծալելու համար երկու ձեռք պէտք
է, ինձի տուր, ես ծալեմ:

Ծալելէն ետք Թենարտիէ կրկնեց.

«Գրէ հասցէն. «Օրիորդ Ֆապրը», տունդ: Գիտեմ
որ տունդ, ասկէ շատ հեռու չէ, Սէն-ժագ-Թիւ-Հօ-
Բայի Վատերն է. վասնզի ամէն օր այն ժամը պատա-
րագ փեսանելու կ'երթաս, բայց չեմ գիտեր թէ ո՞ր

փողոցն է: Կը տեսնեմ որ կը հասկնաս ի՞նչ կացու-
թեան մէջ գիտնուիդ:

«Ինչպէս որ անունդ չկեղծեցիր, չպիտի կեղես
նաեւ հասցէդ»:

«Դուն ձեռքովդ գրէ հասցէն»:

Կալանաւորը պահ մը կեցաւ խորհելով, յետոյ
գրիչը առաւ և գրեց:

— Օրիորդ Ֆապրը, Պ. Իւրպէն Ֆապրի տունը,
Մէն-Տօփինիդ տ'Անֆէր փողոց, թիւ 17:

Թենարտիէ նամակը առաւ տեսակ մը տենդային
յուզմունքով:

— Կնի՛կ, պոռաց:

Թենարտիէ երեւցաւ:

— Ահա նամակը: Գիտես թէ ի՞նչ պիտի ըսես:
Վարը կառք մը կայ: Շուտ գնա՛, և շուտ դարձիր:
Եւ տապարաւոր մարդուն ուղղելով խօսքը:

— Դուն քանի որ զիմակդ հանեցիր, տիկնոջ
հետ գնա՛: Կտօքի՛ն ետեւը հեծիր: Դիտե՞ս մարէն-
կօթը ո՛ւր ձգելդ:

— Այո՛, ըսաւ մարդը:

Եւ՝ տապարը անկիւն մը դնելով՝ Թենարտուհիին
ետեւէն գնաց:

Երբ կ'երթային, Թենարտիէ գլուխը կիսաբաց
դռնէն դուրս հանեց և փողոցէն պոռաց անոնց:

— Նայէ որ նամակդ չկորսնցնես. մտածէ՛ որ եր-
կու հարիւր հազար ֆրանք կայ վրայդ:

Թենարտուհիին բիրտ ձայնը պատասխանեց:

— Անհոգ եղիր: Ստամոքսիս մէջ գրի նամակը:

Վայրկեան մը անցած չէր, և ահա մտրակի մը
շահումը լսուեցաւ որ շուտ մը նուազելով անլսելի
եղաւ:

— Լաւ, կ՛մկմաց Թենարտիէ: Արագապէս կ'եր-
թան: Այս արշաւուժով տիկինը երեք քառորդէն պի-
տի դառնայ:

Աթոռ մը ժտեցուց բուխերիկին և վրան նստաւ
թեւերը խաչաձեւելով և իր տղմուտ կօշիկները կրա-
կարանին ժտեցնելով:

— Ոտներս կը պաղին, ըսաւ:

Որչին մէջ ա՛լ Թենարտիէի և կալանաւորին հետ
միայն հինգ աւազակ մնացած էին:

Այս մարդիկը իրենց գէժքը ծածկող զիմակներով
կամ սեւ սոսինձով, որոնցմով անոնք՝ վախցողի մը
վախին համեմատ՝ ամխազործներու, սեւամորթներու
կամ սատանաներու կը նմանէին, թմրած և տխուր
կերպարանքներ ունէին, և տեսնողը կը զգար թէ
գործ մը կատարելու պէս ոճիր մը կը գործէին՝ հան-
դարտօրէն, առանց բարկութեան, առանց կարեկցու-
թեան և տեսակ մը ձանձրութեամբ:

Անասուններու պէս անկիւն մը դիզուած էին և
կը լռէին:

Թենարտիէ իր ոտքերը կը տաքնէր:

Կալանաւորը, իր լռակաջութիւմը գրաւուած էր
նորէն:

Տխուր հանդարտութիւն մը յաջորդած էր այն
վայրենական աղմուկին որ քանի մը վայրկեան առաջ
կը տիրէր սենեակին մէջ:

Ճրագը որու պատրոյգին ծայրը այրելով սպունգ
մը կազմուած էր, հազիւ հազ կը լուսաւորէր ահա-
գին հիւղը. խարոյկը նսեմացած էր, և այս ամէն
զլուխները պատերուն և ձեղունին վրայ տձեւ ըստ-
ուերներ կը կազմէին:

Սենեակին մէջ քնացող արբելո ծերունիին մեզմ
չնչառութեան շուրջը կը լսուէր միայն:

Մարիուս կը սպասէր անձկութեամբ, զոր կը
սասակացնէր ամէն բան:

Հանելուկը առաջուանէն աւելի անլուծելի կը
մնար:

Ո՞վ էր այն պղծակեր, զոր Թենարտիէ Արտոյտ անուանած էր. իր Եւրսի՞ւնն էր արդեօք:

Կալանաւորը Արտոյտ բառը լսած միջոցին յուզուած չէր, և ամենարնական կերպով մը ըսած էր. «Չգիտեմ թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզես»:

Միւս կողմէ ա: Ի. Տ. գիրերը մեկնուած էին. Իւրպէն Տապը էին. և Իւրսիւլի անունը Իւրսիւլ չէր:

Մարիուսին յայտնապէս տեսածը այս էր ահա: Տեսակ մը սովալայի շլացումով բեւեռուած կը կենար իր տեղը ուրկէ ամէն բան կը դիտէր և այս տեսարանին կը նայէր:

Հոն կը կենար գրեթէ անկարող լլլալով խորհրդածելու և շարժելու, և կարծես շնչասպառ յոգանելով այն ամենապփզալի իրերէն զոր մօտուստէն կը տեսնէր:

Չկրնալով իր գաղափարները ժողովել և չդիտնաւով ի՞նչ որոշում ընելը, կը սպասէր որ դէպք մը, որեւէ դէպք մը պատահի:

— Ինչ ալ ըլլայ. կ'ըսէր, եթէ Արտոյտը այն է, պիտի տեսնեմ, վասնզի Թենարտուհին հիմա հոս պիտի բերէ: Այն ատեն ա՛լ ըսելիք չեմ սեննար. եթէ հարկ ըլլայ, արիւնս և կեանքս պիտի տամ, բայց պիտի ազատեմ զայն: Ոչինչ պիտի կեցնու զիս:

Կէս ժամի չափ անցաւ այս կերպով: Թենարտիէ կ'երեւաբ թէ խաւարային մտածումով մը պաշարուած որ, կալանաւորը չէր երերար:

Բայց Մարիուս մերթընդմերթ և քանի մը վայրկեանէ իվեր կալանաւորին կողմէ պղտիկ և խորին ձայն մը լսել կը կարծէր:

Յանկարծ Թենարտիէ կալանաւորին գառնալով, գոչեց.

— Գ. Տապըք, ահա շուտ մը ըսեմ միտքս:

Այս քանի մը բառերը կարծես թէ յոյս մը ապկը սկսեին:

Մարիուս ականջ առաւ. Թենարտիէ շարունակեց.

«Կինս հիմա պիտի գայ. անհանգիստ մի՛ ըլլար: Կը կարծեմ թէ Արտոյտը իրօք ըսու աղջիկդ է. և բնական կը թուի ինձ որ քովդ պահես զայն: Միայն թէ. յարկ ըրէ՛ քիչ մը. կնիկս նամակովդ պիտի երթայ գտնելու զայն»:

«Ըսի կնոջս որ, ինչպէս արդէն անտար, հազուի այնպիսի կերպով մը որ օրիորդդ առանց գժուարութեան հետը գայ»:

«Երկուքը մէկ կառք պիտի մտնեն, ետեւն ալ բնկերակիցս պիտի նստի»:

«Քաղաքադուռէն դուրս տեղ մը երկու պատուական ձիերով լծուած մարէնկօթ մը կայ: Աղջիկդ հոն պիտի տարուի. հոն կառքէն պիտի իջնէ: Ընկերակիցս անոր հետ մարէնկօթը պիտի մտնէ և կնոջս հոս վերադառնալով պիտի ըսէ մեզ: Եղաւ կառարուեցաւ: Քու աղջկանդ գալով կ'ըսեմ թէ գէշութիւն մը չպիտի ըլլայ անոր. մարէնկօթը տեղ մը պիտի օտանի ուր կանգիստ պիտի սպասէ. և երբ տաս ինձ երկու հարիւր հազար ֆրանք ըսուած պղտիկ գումարը, աղջիկդ ետ պիտի առնես»:

«Եթէ զիս բռնել տաս, բնկերակիցս պիտի դարնէ Արտոյտը. ահա այս պիտի ըլլայ եղելութիւնը»:

— Կալանաւորը խօսք մը չըսաւ: Գահ մը կենտրնէն ետք Թենարտիէ շարունակեց.

— Ինչպէս կը տեսնես, պարզ բան մըն է իրողութիւնը: Գէշութիւն չպիտի ըլլայ, եթէ ուզեօ որ գէշութիւն չըլլայ, Գործը ահա պատմեցի. յոռաջուգ իմաց տուի քեզ որպէսզի դիտնաս:

ԹԵՐՈՒԱՆԵՐ (Թ. 2.)

Գանգ առաւ թենարտիէ :

Յետոյ կրկնեց, մինչդեռ կայանաւորը իր լուծիւնը կը շարունակէր :

« Ըջիմա կինս հոս գալով երբ քսէ թէ Արաոյաք ճամբան է, պիտի թողունք քեզի, և ազատօրէն պիտի կրնաս տունդ երթալ և պառկիլ : Ահա կը տեսնես որ գէշ գիտաւորութիւններ չունինք » :

Չարհուրի գազափարներ անցան Մարիուսի միտքէն . ի՞նչ պիտի չբերուէ՞ր ուրեմն այն նորապի աղջիկը որ կը հափափուէր . այս հրէշներէն մէկը ուրեմն անյայտ տե՞ղ մը պիտի տանէր զայն . և ո՞ւր արդեօք . . . :

Հապա եթէ իր Իւրօտը ըլլար ան և յայտնապէս կ'երեւար թէ ան էր :

Մարիուս կը զգար թէ կանգ կ'առնէին իր սրտի բախումները :

Ի՞նչ ընէր . պարպէ՞ր արդեօք հրացանը . արգարութեան ձեռքը յանձնէ՞ր արդեօք այս ամէն անըզգամները :

Այլ սակայն յանձնելու ալ ըլլար, դարձեալ անպարաւոր օտակալի մարդը նորապի աղջկան հետ ձերբակալութենէ ոչ նուազ ազատ պիտի մնար, և Մարիուս միտքը կը բերէր թենարտիէի սա խօսքերը որոնց արիւնաբոյր նշանակութիւնը կ'ընդնշմարէր . « Եթէ զիս բռնել տաս, բնկերակիցս պիտի զարնէ Արաոյաք » :

Մարիուս կը զգար թէ հիմա զինքը ոչ միայն գնդապետին կտակը կ'արգիլէր աւազակին ձերբակալութեան նշանը տալու, այլ նաեւ իր սէրը : այլ նաեւ այն վտանգը որուն կ'ենթարկուէր իր սիրած նորապի աղջիկը :

Այս օտակալի կացութիւնը որ արդէն մէկ մամէ իվեր և աւելի իսկ կը տեսէր . ամէն բազմ անգամ կը փոխէր :

Մարիուս ամէնէն կսկծալի կարծիքները միամիտ աչքին առջեւ բերելու ոյժը ունեցաւ յոյս մը փրկանակելով . այլ չգտնալով :

Իր խորհուրդներուն շփոխը որջին գերեզմանական լուծեան հակապատկերը կ'ընծայէր :

Այս լուծեան միջոցին օանգուխի գրանջացուելուն և գոցուելուն ձայնը լսուեցաւ :

9. Լըպլան շարժում մը որաւ իր կապերուն մէջ . — Ահա կինս, ըսաւ թենարտիէ :

Հազիւ թէ ըսած էր, և անա իրօք թենարտուհին կաս կարմիր դարձած, շնչասպառ, հեւալովը հրարորէօք աչքերով ներս խուժեց, և երկու անգին ձեռքերը իր երկու ազդրերուն զառնելով պոռաց .

— Կե՞ղծ է եղեր հասցէն :

Աւազակը, զոր թենարտուհին հետը բերած էր, անոր ետեւէն երեւալով եկաւ ապարը առաւ :

— Կե՞ղծ է եղեր, կրկնեց թենարտիէ :

— Մարդ չկայ, կրկնեց թարտուհին . Սէն-Տօմինդ փողոցը, թիւ 17 տունը 9. Իւրպէս Յապըջ չկայ : Չեն գիտեր թէ ո՞վ է ան :

Շու՞նչը հատնելով լսելէն ետք, շարունակեց .

« Չարոն թենարտիէ՛, այս ձերը ծագրեց քեզի . անա ասանկ կ'ըլլայ բարեսրտութեան վերջը . եթէ ես ըլլայի քու տեղը, նախ և առաջ անոր լեզուն կը կտրէի, և եթէ շարութիւն ընէր, կենդանւոյն կ'եփէի զայն » :

« Այն ատեն պիտի ստիպուէր խօսելու, պիտի ըսէր թէ ո՞ւր է աղջիկը, պիտի ըսէր թէ ո՞ւր է զարչիլի ագեղուկը : Ահա ես ասանկ կ'ընէի, եթէ ձեր տեղը ըլլայի » :

« Եստ իրաւունք ունին եղեր անոնք իսկ որ կ'ըսեն թէ մարդիկ աւելի անմիտ են քան թէ կիները : Մարդ մը չկայ, տասնըօթը թիւը ամենամեծ դուռ

մըն է. 9. Տապրը չկայ Սէն Տօմինիզ փողոցը. Կոզիւ-
բերանս բերելով վազելա, կառապանին առած ըն-
ծառ, ամէն բան պարապը գնաց: Ոստեցայ դռնապա-
նին և գոնապանուհիին հետ որ խիտ գեղեցիկ մեծ
կին մըն է, չգիտցան ով ըլլալը:

Մարիուս չունչ առաւ. Իւրօրը կամ Արտայօրը,
այսինքն ազգիկը, այն զոր ա՛յ լէր գիտէր ինչպէս
անուանել ազատուած էր:

Մինչդեռ կինը հայնոյութեամբ կը խօսէր. Թե-
նարտիէ սեղանին վրայ նստած էր. քանի մը վայր-
կեան կեցաւ առանց խօսք մը ըսելու, ալ ոտքը առ-
բուրերելով և ժախտո՛ վայրենիի մը կերպարանքով
կրակարանը դիտելով:

Վերջապէս համբ և տարրօրէն անագորոյն հնչու-
մով մը ըսաւ կալանաւորին:

— Կե՞զ՞ նասցէ. ի՞նչ յուսացիր մեզ խօսելով:

— Ժամանակ վատակի՛լ. պոստը կայանաւորը ա-
կագին ձայնով մը:

Եւ միեւնոյն պահուն ծնցեց իր կայերք օրօնք
կտրուած էին:

Կալանաւորը ա՛յ մէկ սաքօվը կապուած էր ան-
կողմին:

Եօթը ժարդոց զիրար ճանչնալու և իր վրայ խօս-
յանալու ժամանակ չալով բուխերիկին տակ ծռած,
ձեռքը գէպի կրակաբոնը երկնցուցած, յետոյ ելած
կանգնած էր, և Կրժա Թենարտիէ. Թենարտուհի և
աւազակները վախով որջին զէպի ներսը մղուելով,
չուարած կալանաւորին կը նայէին որ գլխուն վե-
րեւը կը բարձրացնէր կորմիր գուրը ուրկէ սոսկալի
նշոյլ մը կ'արձակուէր. ա՛յ գրեթէ ազատ էր և զար-
կուրելի գիրք մը ունէր:

Դատաստանական խաղարկութիւնը որով անզի
առաւ Կորպոյի խարխուլ տունին գաւաճածութիւնը,

նստատեց թէ ստաիկանութիւնը Թենարտիէի սեն-
եակը մասն օրը մեծ սու մը գտաւ. որ մասնաւոր
կերպով մը կտրուած և շինուած էր. այս մեծ սուն
ճորտարութեան այն հրաշալիքներէն մէկն է զոր
թիարանի համբերութիւնը խաւարին մէջ և խաւա-
րին համար կ'արտագրէ, հրաշալիք. որոնք ոչ այլ ինչ
են թէ ոչ փախուստի գոմիներ:

Ինչ որ են բանահիւսութեան՝ արկօթեան լեզուին
այլարանութիւնները, նոյնն են նաեւ գոհարեղէն-
բու մէջ զարմանալի արհեստի մը այս սոսկալի և
նուրբ արտադրութիւնները:

Ինչպէս որ վիւօններ կան լեզուին մէջ, նոյնպէս
և Պէնչէնութօ Չէլլինիներ կան թիարանի մէջ: Ա-
զատիլ փափաքող թոչուաօր երբեմն առանց գործիի,
խարրով մը, հին դանակով մը ձեւ կը գտնէ սու մը
ողո՛ւելով երկու նուրբ ախտակի բաժնելու. այս եր-
կու ախտակները պեղելու՝ առանց աւերելու գրա-
մական գրոյմները, և սուին կողին վրայ պտուտակի
ծակ մը բա՛ւալու՝ որպէսզի երկու ախտակները նո-
րէն կարենան կցուիլ:

Այս սուն կ'ուզէս կը բանաս, կ'ուզես կը գոցես
պտուտակը այս կամ այն կողմը դարձնելով. ասով
մըն է այն:

Նոյնպէս պողպատեայ և կապտագոյն պղտիկ սը-
ղոց մը գտնուեցաւ որ կրնար պահուիլ այն սուին
մէջ:

Հաթանական է թէ ատազակները երբ կայանաւո-
րին վրան փնտռեցին, վրան էր այս սուն զոր կրցաւ
պահել ձեռքը և թէ ետքը երբ քակուեցաւ ձեռքը,
պտուտակը հանելով սուն բացաւ, և մէջի սղոցովը
զինքը կապող չուանները կտրեց. ասով թերեւս մեկ-
նուին այն պղտիկ ձայնը և աննշմարիի չարժուանները
զոր Մարիուս գիտած էր:

9. Լըպլան վախնալով թէ կը հասկնան աւազակները. չէր կրցած ծռիլ և ձախ ոտքը կապող չուաններն ալ կտրել:

Աւազակներուն առաջին զարմանքը անցած էր:

— Անհոգ եղիր, ըսաւ Պիկրընայլ Թենարտիէին. Ծակաւին կապուած է ոտքին մէկը, և ես երաշխաւոր կ'ըլլամ թէ չպիտի կրնայ փախիլ: Ես կապեցի անոր այն ոտքը:

Սակայն կալանաւորը ձայնը բարձրացուց.

— Թշուառական մարդիկ էք դուք. կեանքս մեծ արժէք մը չունի որ այնքան պաշտպանեմ: Բայց եթէ կ'երեւակայէք թէ զիս խօսիլ պիտի տաք. թէ ինձ գրել պիտի տաք ինչ որ չեմ ուզեր գրել. թէ ինձ ըսել պիտի տաք. ինչ որ չեմ ուզեր ըսել...

Իր ձախ բազուկին թեզանին վեր ըրաւ և չարուանակեց.

— Ահաւասիկ:

Եւ ահա թեւը երկնցնելով մերկ մարմինն վրայ, գրաւ հրաբորբոք դուրը զոր աջ ձեռքով փռնած էր փայտէ կոթէն:

Այրող մարմինն սարսուռը լսուեցաւ, չարչարանքի սենեակներու յատուկ հոտ մը ծաւայեցաւ սենեակին մէջ:

Մարիուս սարսափահար երերաց, աւազակներն անգամ սրսփուք մը զգացին, տարօրինակ ծերին ղէմքը հազիւ թէ կարկամեցաւ, և՛ մինչդեռ հրագոյն երկաթը ծխող վէրքին մէջ կը մխուէր, անզգայապէս և գրեթէ վեհութեամբ Թենարտիէին կը նայէր իր զեղեցիկ նայուածքով, նայուածք մը որ անոխակալ էր և ուր տառապանքը իր վեհութեան մէջ աներեւոյթ կ'ըլլար:

— Թշուառականներ, ըսաւ, մի վախնաք ինձմէ ինչպէս որ ես չեմ վախնար ձեզմէ:

Եւ դուրը վէրքէն հանելով բաց մնացած պնտուհանէն դուրս նեանց. հրատոյճը և սոսկալի գործին մթութեան մէջ դառնալով աներեւութացաւ, հեռու տեղ մը ձիւնին մէջ ինկաւ և մարեցաւ:

Կալանաւորը կրկնեց.

— Հիմա ըրէք ինչ որ կ'ուզէք:

Ջինսթափ էր կալանաւորը:

— Բռնեցէք զինքը, ըսաւ Թենարտիէ:

Աւազակներուն երկուքը իրենց ձեռքը անոր ուսին վրայ դրին, և որովայնախօսի ձայն ունեցող դիմակաւոր մարդն ալ ղէմը կեցաւ՝ պատրաստ ըլլալով անոր գանկը բանալիով խորտակելու եթէ ամենափոքր չարժում մը ընել ուզէր:

Նոյն միջոցին Մարիուս իր ներքեւ, միջնորմին ջրովէն յետագայ խօսակցութիւնը լսեց որ ցած ձայնով տեղի կ'ուսնենար. Մարիուս չէր տեսներ խօսողները, վասնզի շատ մօտեղած էին միջնորմին:

— Ա՛լ մէկ բան կը մնայ մեզ ընել:

Սպաննել:

— Աղէկ ըսիր:

Խօսողները էրիկ և կնիկ էին որոնք կը խորհրդողակցէին:

Թենարտիէ կամաց կամաց քալելով ղէպի սեղանը գնաց, գզրոցը բացաւ և դանակը առաւ:

Մարիուս ատրճանակին բունին գունդը կը չարչարէր:

Անլուր վարանում. Ժամէ մը իվեր իր խղճին մէջ երկու ձայն կար. մէկը իրեն կ'ըսէր յարգել հօրը կրտսակը, միւսը կ'ըսէր օգնել կալանաւորին:

Այս երկու ձայները անընդհատ իրենց կռիւը կը շարունակէին, որով Մարիուս հոգեւարի մը պէս կը չարչարուէր:

Մինչեւ այն վայրկեանը անյայտապէս յուսացած

էր գանձել միջոց մը այս երկու պարտաւորութիւնները հաշտեցնելու համար քայլ շնորհաւոր բան մը պատահած էր:

Սակայն վտանգը ստիպողական էր. ալ պայտակար վայրկեան մըն ալ չկար. Թեւարտիէ կալանաւորէն քաշի մը քայլ անդին գանակ ձեռքը կը մտածէր:

Մարիուս իր աչքերը չորս դին կը շրջէր սուրբագին. յուզահասութեան մեքենայական յետին միջոցն էր այս:

Յանկարծ օարսոնեցաւ: Բոլորակ լուսնի սաստիկ ճառագայթ մը անոր օտարուն տակ, սեղանին վրայ թուղթի կտոր մը կը լռասւորէր և կարծես կը ցուցնէր զայն:

Մարիուս այս թուղթին վրայ կարգաց սա տողը զոր նայն առաւօտուն Թեւարտիէի առջինեկ աղջիկը գրած էր:

ՓԱՅՏԻՈՐՆԵՐԸ ԵՎԱՆ

Մարիուսի միտքէն գաղափար մը. լոյս մը անցաւ. իր փնտռած միջոցն էր, զինքը չարչարող խընդորին լուծումն էր այն այսինքն մարդասպանը խնայել և նշանաւազը ազատել:

Մտնը դրաւ դարանին վրայ, թեւը երկնցուց, առաւ թուղթին կտորը, միջնորմին բուռն կտոր մը զտակեց կամաց մը, թուղթին մէջ դրաւ բուռին կը տորը և ծակէն Թեւարտիէի որջը նետեց:

Փամանակն էր նետելուն. Թեւարտիէ նուաճելով իր վերջին երկիւղները և յետին խղճահարութիւնները գէպի կալանաւորը կ'ուզողուէր:

- Բան մը ինկաւ, պոռաց Թեւարտուհին,
- Ի՞նչ է, բոաւ էրիկը:

Կինը խոյանալով թուղթով պլլուած բուռին կը տորը առած էր գեանէն:

Ամուսնին տուաւ զայն:

— Ո՛ւրկէ եկաւ այս, հարցուց Թեւարտիէ:

— Չարմանալի հարցում, բոաւ կինը, ուրկէ՞ կրնայ մտած ըլլալ: Պատուհանէն եկաւ:

— Պատուհանէն անցնելով մտնելը տեսայ, բոաւ Պիկրընայլ:

Թեւարտիէ չուա մը բացաւ թուղթը և ճրագին մտեցուց:

— Էթօնինի գիրը, ու՛՛փ:

Նշան ըրաւ կնոջը որ անմիջապէս մտեցաւ. թուղթին վրայ գրուած տողը ցուցուց անոր. յետոյ խորին ձայնով մը չարունակեց:

— Շո՛ւա, ելարանը, կափուլին մէջ թողունք մտեղ որսը և կծիկը գնենք:

— Նախ մարդուն գլուխը չպիտի՞ կարէք, հարցուց Թեւարտուհին:

— Փամանակ չուրինք:

— Ուրկէ՞ պիտի փախինք, կրկնեց Պիկրընայլ:

— Պատուհանէն, պատասխանեց Թեւարտիէ:

— Բօնին քանի որ քարը պատուհանէն նետեց, բսել է թէ տունը այն կողմէն պաշարուած չէ:

Որովայնախօսի ձայն ունեցող զիմակաւորը վար գրաւ մեծ բանալին, երկու թեւերը վեր ըրաւ օդին մէջ և առանց բառ մը արտասանելու արագապէս երեք անգամ ձեռքերը բացաւ և գոցեց: Նաւաստինբու մէջ տրուած անադին ճգնաժամի մը նշանը եղաւ ասիկա: Աւազակները թողուցին կալանաւորը: Ակընթարթի մը մէջ չուանէ սանդուխը պատուհանէն դուրս կախուեցաւ և երկու երկաթէ աղիչներով պատուհանին եզրին յարեցաւ պնդապէս:

Կալանաւորը ուշագրուութիւն չէր ընէր նշմարելու

համար ինչ որ կ'անցնէր իր բոլորտիքը: Կ'երեւարթէ կը մտախոհէր կամ կ'աղօթէր: Երբ սանդուխը հաստատապէս կախուեցաւ, Թենարաիէ պոռաց.

— Եկո՛ւ, կնիկ:

Եւ գէպի պատուհանը վազեց:

Բայց երբ ոտքը պատուհանէն դուրս հանելու վրայ էր, Պիկրընայլ ու ժնակի անոր օձիքը բռնելով, ըսաւ. — Չէ՛, կ'իցիր նայի՛նք. աներես ծերուկ. մեզ մէ կաք:

— Մեզմէ՛ կաք, ոռնացին աւազակները:

— Տղա՛յ էք տղա՛յ, ըսաւ Թենարաիէ, ժամանակ չկորսնցնեն: Ոտիկանութիւնը մեր ետեւն է:

— Ապա ուրեմն, ըսաւ աւազակներէն մէկը, վիճակ ձգենք. անցնի առաջ որու որ վիճակը պիտի իյնայ:

— Խե՛ւ էք, փախօ՛ւկ էք. ահա խել մը մորոտներ որոնք կ'ուզեն ժամանակ անցնել տղայաբար, ժառ թրջելով վիճակ ձգել, անուաններ գրել, և անուաները գլխարկի մը մէջ դնել, այնպէս չէ՞:

— Գլխարկս կ'ուզէ՞ք, պոռաց ձայն մը դուռին սեմէն:

Ամէնքն ալ դարձան: Ժավէրն էր պոռացողը:

Ժավէր գլխարկը ձեռքը բռնած էր, և ժպտելով աւազակներուն կ'երկնցնէր զայն:

Կ Ի Ո Ի Խ Ի Ա

ՆԱԽ ԵՒ ԱՌԱՋ ՊԵՏԻ Է

ՄԻՇՏ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԻ ԶԵՐԲԱԿԱԼԵԼ

Երբ գիշերուան մութը սկսած էր արիւնլ, ժավէր տեղ տեղ մարդեր դրած, և ինքն ալ Պարիէր տը կօպըլէնի փողոցին ծառերուն ետեւը դարանի մտած էր. այս փողոցը պուլվարին միւս կողմէն Կորպոյի խարխուլ տունին գէմն է:

Նախ իր գրպանը (իմա բանար բացած էր մէջը նետելու համար երկու նորատի ազլիկները որոնք որջին բոլորտիքը հսկելու պայտօն ունէին: Բայց միայն Ազէլման գրպանած էր:

Իսկ Էրօնին իր տեղը կեցած չէր. աներեւոյթ եզած քլալով բռնուած չէր:

Յետոյ ժավէր պահուած էր սպասելով որ որոշուած նշանը տրուի:

Կառքին երեսեկութիւնները սաստիկ յուզած էին զինք:

Վերջապէս համբերութիւնը հատած էր և ապահով ըլլալով թէ բոյն մը կայ հոն, ապահով ըլլալով թէ

բարեբախտութիւն պիտի ունենայ, և նանչցած ըլլալով աւագակներուն շատերը որ ներս մտած էին, որոշած էր մանկ և վեր ելլել առանց օպտուելու որ առընձանակը նետուի:

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը, ժամէր Մարիուսին բանալին ունէր քովը:

Յարմար առենին հասած է:

Աւագակները՝ ահաբեկ՝ իրենց գէնքերուն վրայ յարձակեցան, զոր ժախջելու միջոցին հոս հոն նետած էին:

Մանրերկրորդ մը անցած չէր ասկաւին և անառայն եօթը մարդերը՝ զոր տեսնողը կը զարհուրէր՝ զաշտպանողական գիրքով մը խմբուեցան. մէկը իր տապարը, մէկը իր բանալին, միւսը իր բիրը, միւսներն ալ մկրատները, երկաթէ լծակները և կռանները տանելով:

Իսկ Թենարտիէի ձեռքը իր գանակը կար: Թենարտուէին ահագին սալաքար մը բռնեց որ պատուեանին անկիւնն էր և որ աթոռի տեղ կը ծառայէր իր ազդիկներուն:

Ժամէր գլուխը դրաւ գլխարկը, և երկու քայլ առաւ գէլտի սենեակը, թեւերը կուրծքին վրայ, գաւազանը թեւին տակ, սուրը պատեանին մէջ ունենալով:

— Մի՛ շարժի՛ք, ըսաւ Պատուհանէն չպիտի անցնի՛ք, զուռնէն պիտի անցնի՛ք: Դուռնէն անցնիլը նուազ վնասակար է: Դուք եօթը հոգի էք, իսկ մենք տասնըհինգ, Բեռնակրի պէս մէկ մէկու պարանոց չի բռնենք: Ազնիւ ըլլանք:

Պիկրընայլ ատրճանակ մը առաւ զոր պլուզային տակ պահած էր և Թենարտիէին ձեռքը տուաւ, առնոր ականջին ըսելով:

— Ժամէրն է այն: Ես այս մարդուն վրայ չեմ

համարձակի՛ր արճանակը նետելու. գու՛ն կը հաճար-
կալի՞ս:

— Հազա կը հարցնե՞ս, ըսաւ Թենարտիէ:

— Ապա ուրի՞նջ նետէ:

Թենարտիէ հրացանը բռնեց, և ժամէրին ուղղեց, ժամէր որ երեք քայլ հեռու էր. ուղղակի Թենարտիէի նայնդաւ, և ըսաւ միայն:

— Մի՛ նետեր ես, կրակ չպիտի աննէ:

Թենարտիէ կայծանանք քաշեց, բայց կրակ չառաւ:

— Բեզի չըսի՞, կրկնեց ժամէր:

Պիկրընայլ իր մահակը ժամէրի սաքներուն աջն նետելով:

— Սատանաներուն թագաւորն ես գու՛ն, անձնա-
տուր կ'ըլլամ, ըսաւ:

— Հապա գո՛ւք, Կարցու: Ժամէր միւս աւագակ-
ներուն:

Մենք ալ, պատասխանեցին:

Ժամէր հանգարտօրէն կրկնեց:

— Հա՛ւ, անա տասնի ըլլալ պէտք է. կ'ըտէի թէ
աւելի ազնիւ է այս ձեւը:

— Մէկ բան կ'ուզեմ միայն, կրկնեց Պիկրընայլ.
Կ'ուզեմ որ երբ բռնեք գրուիմ, ծխախոտ արտւո-
րիմ:

— Շնորհուած է, ըսաւ ժամէր:

Յետոյ դարձաւ և ետեւը գոնուողները կանչելով:

— Հիմա մտէք, ըսաւ:

Անմիջապէս քաղաքապահներու և ստաիկաններու խումբ մը ուսերով, մահակներով և բիրերով ներս խուժեցին ժամէրին ձայնը տանելով: Աւագակները կաշկանդուեցան:

Մարդերու այս բազմութիւնը զոր մրազ մը կապ-
կազ էր լուսաւորէր, ստուերով կը սրտաւեր որջը:

— Ամէնուն ալ չրուչակ անցուցէք, պոռաց ժա-
վէր:

— Մօտեցէ՛ք, կը տեսնէք, պոռաց ձայն մը որ
մարդու ձայն չէր և որու համար ոչ ոք կրնար ըսել
թէ կնոջ ձայն մըն է:

— Թենարառուհին պատուհանին անկիւններուն
մէկը պատնէչ մը ըրած էր իրեն, և ան էր այն մաքն-
չումը հանողը:

Քաղաքապահները և փայտուորները ետ քաշուե-
ցան:

Թենարառուհին վրայէն շալը նետած և գլխարկը
պահած էր. էրիկը որ անոր ետին կծկուած էր, գրե-
թէ աներեւոյթ կ'ըլլար ինկած շալին տակ. կինը իր
մարմնովը կը ծածկէր զայն. երկու ձեռքերովը գլու-
խին վերեւը բարձրացնելով սալաքարը՝ քարածայռ
մը նետելու պատրաստուող հսկայուհիի մը որոտու-
մով:

— Քաշուեցէ՛ք, պոռաց:

Ամենքն ալ գէպի նրբանցքը քաշուելով, սենեա-
կին մէջ թափուր տեղ մը բացուեցաւ:

Թենարառուհին աւազակներուն նայեցաւ որոնք
կաշկանդուած էին առանց գիմադրութեան, և կոկոր-
դային ու բիրտ ձայնով մը մրմուաց:

— Վատերը:

Ժավէր ժպտեցա՛տ և յառաջացաւ սենեակին դէպի
թափուր ձգված տեղը, ուր կը նայէր Թենարառուհի
իր երկու ըրիւրովը:

— Մի՛ ժօթեմար, կորի՛ր, թէ ոչ գլուխդ կը
ջախջախեմ, պոռաց Թենարառուհին:

— Ի՛նչ արի զինուոր, ըսաւ ժավէր. մա՛յր դու,
ստոյգ է թէ մարդու մը պէս մօրուս ունիս, բայց ես
ալ կնիկի մը պէս ճիրաններ ունիմ:

Եւ նորէն յառաջացաւ:

Թենարառուհին հերարձակ և սոսկալի՛ իրարմէ
դաճեց սրունքը, ետեւը ծոեցաւ և սալաքարը ժա-
վէրին գլուխին նետեց մոլեգնաբար:

Ժավէր ծոեցաւ, սալաքարը վրայէն անցաւ, ներ-
սի պատին զարկաւ, պատին վրայէն բուռի մեծ կտոր
մը վար իջեցուց, և որջին մէջ տեղէն՝ որ բարեբախ-
տաբար թափուր էր՝ անկիւնէ անկիւն ոտտոտելով
մինչև ժավէրին ներքաններուն քովն եկաւ կեցաւ:

Նոյն պահուն ժավէր ամուսնեւուն մօտեցաւ: Իր
լայն ձեռքերէն մէկը կնկան ուսին վրայ դրաւ ուժ-
գին և միւսն ալ էրիկին գլուխը բռնելով:

— Շրուշակնե՛րը, պոռաց:

Ոտածկանութեան մարդիկը ներս մտան խռնելով,
և քանի մը մանրեկորդի մէջ ժավէրին հրամանը
կատարուեցաւ:

Թենարառուհին յուսահատ, իր և էրիկին կաշ-
կանդուած ձեռքերը նայեցաւ, գետին ինկաւ և լալով
պոռաց:

— Աղջիկնե՛րս:

— Բանտն են, ըսաւ ժավէր:

Անկայն ոտտիկանները դրան ետեւ քնացող գի-
նոջը նշմարելով կը ցնչէին:

Արթնցաւ գինովը:

— Լմեցա՛ւ, փօտրէթ:

— Այո՛, պատասխանեց ժավէր:

Կաշկանդուած վեց աւազակները ոտքի վրայ էին.
բայց տակաւին ճիւղի կերպարանք ունէին, երեքին
եռեքը սեւով մրոտուած երեքն ալ գիմակ գրած էին:

— Մի՛ նանէք գիմակները, ըսաւ ժավէր:

Իւ Բօթստամի զօրահանդէսի ներկայ Ֆրէտէրիք
Բ. ի մը նայուածքով աւազակներուն նայելով հանգի-
նանդիսաւորապէս, «ծխահան մաքրողներուն» ուղղե-
լով խօսքը ըսաւ:

— Բարի լո՛յս, Գրիգորնայ, Բարի լո՛յս, Գրիգորնայ, Բարի լո՛յս Տէօ-Միլիար:

Ապա զէպի երեք զիմակաները գնանայս՝ և անանկ մարդուն, ըսաւ:

— Բարի լո՛յս, Կէօլմէր:

Բրաւոր մարդուն:

— Բարի լո՛յս, Գապէ՛:

Եւ որովայնախօսին:

— Բարե՛ւ, Գլադոս:

Փափէր նոյն միջոցին, աւազակներուն կալանաւորը նշմարեց, որ սասիկանութեան մարդերուն գալէն ի վեր գլուխը կախած էր, առանց խօսք մը արտասանելու:

— Բակեզէ՛ք պարտնը, ըսաւ Փափէր, եւ թող ոչ ոք զուրս ելլէ:

Ասիկա ըսելէն ետք իշխանաբար տեղանին անգին նստաւ, որով զրոյ մնացած էին ճրագը և կազամարդօգրպանէն որոշմանոց թուղթ մը կանեց և սկսաւ տեղեկագիրը գրել:

Երբ գրեց առջի առգերը որոնք ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ միշտ միեւնոյն սովորական խօսքերը, աչքերը վեր ըրաւ:

— Մօտ բերէք այն պարտնը զոր այս պարտնները կապած էին:

Ոստիկանները չորս գին նայեցան:

— Է՛, ո՛ւր է պարտնը, կարցուց Փափէր:

Աւազակներուն կալանաւորը, Գ. Լըզլան, Գ. Իւրպէն ծաղրը, Իւրսիւլի վաճ Արասյանին հայրը անհրեւոյթ եղած էր:

Դրանք ցօռ պահապաններ դրուած էին, բայց պատուհանին քով ոչ:

Մարզը զակակիլէն ետք երբ Փափէր տեղեկատուութիւն պատրաստելու կը պարտուէր, սենեակին մէջ

տիրող շփոթէն, աղմուկէն, բազմութենէն օգուտ ըսողելով պատուհանէն զուրս յարձակած էր վայրկեանի մը մէջ ուր ոչ ոք ուշադրութիւն կ'ընէր իրեն:

Ոստիկան մը զէպի պատուհանը վազեց և նստեցաւ:

Ոչ ոք կը տեսնուէր դուրսը:

Չուանէ ելարտնը դեռ կ'երեւար:

— Մե՛զք, մրմուսց Փափէր, գուցէ լաւագոյնն էր այն:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

ԵՐՐՈՐԳ ՀԱՏՈՐԻՆ ՄԷՋ ՃՁՈՂ ՊԶՏԻԿԸ

Օփիթալի պուլվարի տունին մէջ այս զէպսերը կատարուելէն օր մը ետք, տղայ մը՝ որ կ'երեւար թէ Աւստերլիգի կամուրջին կողմէն կուգար՝ աջ կողմի կողմնական ծառուղիէն երթալով զէպի Ֆօնթէմպլոյի կողմերը կ'ուղղուէր:

Արդէն գիշեր եղած էր:

Այս տղան որ դալկադէմ և նիհար էր, հնոտիներ և կտաւէ բանթալօն մը հագած էր փեթովար ամիսին մէջ և բոլոր ուժով կ'երգէր:

Իբթի Պանգիէ փողոցին անկիւնը պառաւ կին մը ծոնելով ազբերու զէպի մը մէջ բան մը փնտռէր լամբարին լոյսովը. տղան անցնելու միջոցին՝ ոտքովը պառաւին զարկաւ յանգէտս, յետոյ ետ քաշուելով:

— Վա՛յ, չուն չէ եղեր. մինչդեռ ես անագին, անագին չուն մը կարծեր էի ասիկայ: Ահագի՛ն բառը երկրորդ անգամին ձայնը այնպիսի հեգնութեամբ մը հաստցնելով արտասանեց որ բաւական լաւ արտայայտելու համար պէտք է գլխագիրներով գրել. ահագին, Ա.Հ.Ա.Գ.Ի՛ն չուն մը:

Պառաւ սաստիկ բարկանալով կանգնեցաւ:

— Կիրաժուեքի վաստակ, մրմնաց: Եթէ ծոած չըլլայի, գիտէի թէ ո՛ր տեղդ ոտքիս տակ առնելով պիտի ջախջախէի:

Տղան արդէն հեռացած էր:

— Բը՛ս, քը՛ս, կրկնեց: Ապա ուրեմն թերեւս օխալած չեմ զարնելովս:

Պառաւը զայրոյթէն շնչասպառ, բոլորովին կանգնեցաւ, և լամբարին նշոյլը գլխովին լուսաւորեց անոր կապարագոյն ղէմքը, որու վրայ անկիւններ խորշոմներ փորուած էին, զանազան գիծերու հետ, որոնք բերնին խորշերուն կը մօտենային: Մարմինը մութին մէջ աներեւոյթ կ'ըլլար, և միայն գլուխը կը տեսնուէր:

Չառանդումի դիմակն էր այն զոր կարծես թէ նշոյլը գիշերային խաւարին մէջ նկարած էր: Պառաւնին պառաւը դիտելով:

— Տիկինը, ըսաւ, չունի այն գեղեցկութիւնը որ իմ հաշիւիս կուգայ:

Յետոյ իր ճամբան շարունակեց, և նորէն սկսաւ երգել:

Գուտքսապօ թագաւոր

Ոտնաուպով կը քալէր,

Տակէն անցնողն տար անոր...

Երրորդ ատը լմնցնելէն ետք երգը ընդմիջեց Թիւ 50-52 տունին առջեւ հասած էր, և դուռը գոց գտնելով յկսած էր ոտքերովը դրան զարնել, դժբաղուժով և դիւցազնական կերպով զարնելով, որով անոր մարդու մուճակներ հագած ըլլալը կը յայտնուէր աւելի քան թէ պատանեկան ոտքեր ունենալը:

Սակայն այն պառաւը որու պատանին հանդիպած

էր Բըթի Պանդիէի փառոցին ծայրը, անոր կտուէն վազելով կուգար, աղմկալի աղաղակներ հօնելով և մեծ մեծ շարժումներ ընելով:

— Ի՞նչ է ան, ի՞նչ է ան. Աստուած իմ Աստուած, դուր պիտի խորտակէ հիմա, տունը պիտի փլօնէ:

Պատանին սաքսով տակաւին կը զարնէն դրան:

— Միթէ հիմա ա՛յս կերպով կը նորոգուին տուները:

Յանկարծ կանգ առաւ պատուր, սթամբակը ճանշնայով:

— Վա՛յ, այն շուտիկն է եղեր:

— Վա՛յ, պատանն է եղեր. քաւ պատանին: Բարի լոյս, Պիւրփօնիկ խաթունիկ, նախահայրերս տեսնելու եկայ:

Պատուր պատասխանեց գէժքը ծակով. բաղադրուած ծոռութիւն դէմքի զոր ատելութիւնը պատանին տկարութեան և ազեղութեան շնորհիւ յանկարծ կազմած էր սքանչելապէս և որ դժբախտաբար կորսուեցաւ մութին մէջ:

- Տունը ա՛յ մարդ չկայ, շաներե՛ս:
- Վա՛յ, կրկնեց պատանին. ո՞ւր է ուրե՛ն Կայր:
- Չօրսի բանտն է:
- Իրա՞ւ. հապա մա՛յրս:
- Սէն Լազարն է:
- Է՛, աղէկ. հապա քօյրե՛րս:
- Անո՞նք ալ Մատըլօնէթն են:

Պատանին տկանջին կտուր քերեց, Պիւրփօն խաթունին նայեցաւ և բռաւ:

— Ա՛հ:

Յետոյ ներբաններուն վրայ դարձաւ, և պահ մը ետք պատուր գուռին սեմին վրայ կնցած՝ պատանին ազդու և կայտառ ձայնը լսեց, որ անսնային

Նովէն սարուսդ սեւաթոյր կնձնիներու մէջ սուղելով հօ՛րդէր:

Գուտըսապօ թագաւոր

Պանացուպով կը քալէր:

Տակէն անցնողն տար անոր

Յրկու փուլ, երբ ազուաներ

Նա որսալու կը մեկնէր

Պանացուպին վրայ կանգնած:

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

ԲԼԻՒՄԷ՛ ՓՈՂՈՅԸ ՀՈՎՈՒԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ՍԷՆ ՏԸՆԻ ՓՈՂՈՅԸ ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԴՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐՔ

ՔԱՆԻ ՍՐ ԵՐԵՍ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ԼԱԻ ԿՏՐՈՒԱԾ

1831 և 1832 տարիները, որոնք յուրիսի յեղափոխութեան կը յարին անմիջապէս, պատմութեան ամէնէն մասնաւոր և ամէնէն զարմանալի թուականներէն մէկը կը կազմեն:

Այս երկու տարիները՝ իրենց առջեւի և ետեւի տարիներուն մէջտեղ կարծես թէ երկու լեռներ են: Այս լեռները յեղափոխական մեծութիւն ունին. գա-

հաւանդներ կը նշմարուին անոնց վրայ: Ընկերային բազմութիւնները, նոյնիսկ քաղաքակրթութեան հիմերը վրայէ վրայ դրուած և իրարու յարակից շահերուն հաստատուն խումբը, ֆրանսական հին կազմութեան դարաւոր կերպարանքները դրութեանց, կիրքերու և տեսութեան մրրկածին ամպերու մէջէն անբնդհատ կ'երեւան և կ'անհետին այս երկու լեռներուն վրայ:

Այս երեւումներն ու անհետացումները բնորոշութիւնն և շարժում անուանուեցան:

Մերթ րնդ մերթ ճշմարտութեան փայլիւր կը տեսնուի հոն. ճշմարտութեան որ մարդկային հոգիի լոյսն է:

Պատմութեան այս թուականը բաւական սահմանափակ է, և մեզմէ բաւական հեռանալ սկսելուն համար դժուար է արդէն անոր գլխաւոր հանգամանքը ծրագրել:

Սակայն պիտի աշխատինք ծրագրելու այս հանգամանքը:

Վերահաստատութիւնը այն միջին փոփոխութեանց մէջ եղած էր որոնք դժուարաւ կը սահմանոտին, որոնց մէջ հոգնութիւն, բզզում, շուք, քուն և աղմուկ կայ և որոնք ոչ այլ ինչ են թէ ոչ մեծ ազգի մը օթեւանը հասնիլ:

Այս թուականները տարօրինակ են և կը խաբեն այն քաղաքագէտները որոնք անոնցմէ կ'ուզեն շահ հանել:

Ի սկզբան ազգը բան մը կ'ուզէ միայն, որ է հանգստութիւն. մարդիկ մեծ ծարաւ ունին միայն որ է խաղաղութիւնը, մէկ փառասիրութիւն ունին միայն որ է փոքրութիւնը:

Այս խաղաղասիրութիւնն ու փոքրասիրութիւնը կը նշանակեն հանդարտ կենալ:

Փա՛ռք Աստուծոյ, բաւականէն աւելի, պէտք եղածէն շատ աւելի մեծ դէպքեր, մեծ բախտեր, մեծ արկածներ, մեծ մարդեր տեսան և ունեցան, Բրուսիասը ունենալու համար կեսարը կոռտան և Իվէթոյի թագաւորը ունենալու հակար Եաբոլէոնը կոռտան: շի՛նչ բարի թագաւորիկ մըն էր ան, (կ'ըտէ Պէրանմէ):

Առաւելնէ իվեր քաղցին, երկար և առժանելի օրուան մը երեկոյին հասան, առաջին անգամ Միրապոյի հետ, երկրորդ անգամ Ռօպէսբիէրի հետ, երրորդ անգամ Պօնաբարթի հետ, հանգիստ առին ճամբան. ա՛լ սոսկալի կերպով յոգնած են: Իւրաքանօչիւրը անկողին մը կ'ուզէ:

Յոգնած անձնուիրութիւնները, ծերացած զիւցազնութիւնները, պարարուած փառասիրութիւնները, կազմուած հարստութիւնները կը փնտռեն, կը պահանջեն, կ'աղերսեն, կը խնդրեն. ի՞նչ բան. բնական մը:

Կը ստանան այս բնակարանը: Կը սկսին վայելել խաղաղութիւնը, հանդարտութիւնը, պարտապ ժամանակը: ա՛լ դօ՛՛հ են:

Սակայն միեւնոյն ժամանակ տեսակ մը իրողութիւններ կը ծագին, կը յայտնուին և անոնց քովի դուռին կը զարնեն:

Այս իրողութիւնները՝ որոնք յեղափոխութիւններէ և պատերազմներէ ելած են՝ կը մնան, կ'ապրին, իրաւունք ունին ընկերութեան մէջ զեռեղուկու և կը զեռեղուկին իսկ և շատ անգամ իրողութիւնները օթեւան հայթայթողներ և օթեւանի հողաբարձուներ են որոնք սկզբունքներու համար բնակարան կը պատրաստեն:

Այն ատեն քաղաքագէտ իմաստասէրները կը զիտեն թէ՛

Յոգնած մարդերը մինչդեռ հանգստութիւն կ'ուզեն, կատարուած իրողութիւններն ալ երաշխաւորութիւններ կ'ուզեն: Ինչ որ է հանգստութիւնը մարդերու համար, նոյն բանն է նաեւ երաշխաւորութիւնները իրողութեանց համար:

Անզիւան Գրովէլէն ետք նոյն բանը կ'ուզէր Սթիւարթներէն. Տրանսան եւս կայսրութենէ ետք նոյն բանը կ'ուզէր Պուրպօններէն:

Այս երաշխաւորութիւնները ժամանակներու հարկ մըն են:

Պէտք է շնորհել զանոնք: Իշխանները կը շնորհեն այս երաշխաւորութիւնները, բայց շիտակը ըսելով, իրերու զօրութիւնն է շնորհողը:

Խորունկ ճշմարտութիւն, զոր գիտնալը օգտակար է, որ 1662ին Սթիւարթներուն և ոչ իսկ մտքէն անցաւ և զոր Պուրպօնները և ո՛չ իսկ ընդնշմարեցին 1814ին:

Նախասահմանուած զերդաստանը (Պուրպօնեանց գերդաստանը) Նաբոլէոնի անկումէն ետք երբ Տրանսա վերադարձաւ, աղետալի միամտութեամբ մը կարծես թէ ինքն էր պարգեւողը, և թէ կրնար ետ առնել ինչ որ պարգեւած էր. թէ Պուրպօնի ցեղը երկնային իրաւունքը ունէր. թէ Տրանսա բան մը չունէր, և թէ Լուի ԺԸ.ի սահմանադրութեան մէջ չընդորհուած քաղաքական իրաւունքը ոչ այլ ինչ էր բայց միայն երկնային իրաւանց ճիւղ մը զոր Պուրպօնի ցեղը զատած և մարդասիրաբար ժողովուրդին պարգեւած է մինչեւ այն օրը ուր թագաւորը պիտի հաճի ետ առնել զայն:

Բայց Պուրպօնի ցեղը պարգեւը տալով տհաճութիւն մը կը զգար, տհաճութիւն որով կը պարտաւորէր նաեւ զգալ թէ ինք չէր պարգեւատուն:

Պուրպօնեան ցեղը վիսութիւն ըրաւ տասներիններորդ դարու մէջ:

Դժկամակեցաւ ամէն անգամ որ ազգը փթթում
մը ունեցաւ :

Սովորական այսինքն ժողովրդային և բուն բառը
գործածելով կ'ըսենք թէ դէմքը ձեռք ան : ժողո-
վուրդը տեսաւ այս դէմքի ծոռութիւնը :

Պուրպօսեանց ցեղը կարծես թէ ոյժ ունէր, վասն
զի կայսրութիւնը իր առջեւէն աւուելով աներեւոյթ
եղած էր իբր թատերական օեմի տեսարան մը : Չգի-
տեց որ ինքն ալ միեւնոյն կերպով բերուած էր : Չի
տեսաւ որ ինք եւս այն ձեռքին մէջն էր որ Նաբո-
լէոնը վերցուցած էր իր տեղէն :

Ինքը անցեալը ըլլալուն համար կարծեց թէ ար-
մատներ ունի, բայց կը սխալէր. անցելոյն մէկ մասն
էր ան. բայց Ֆրանսան էր ամբողջ անցեալը : Ֆրանս-
սական ընկերութեան արմատները չէ թէ Պուրպօս-
ներու, այլ ազգին մէջն էին :

Այս անյայտ և կենդանի արմատները չէ թէ ցեղի
մը իրաւունքը, այլ ժողովուրդի մը պատմութիւնը
կը կազմէին :

Գահին ներքեւէն զատ ամենուրեք կային այս
արմատները :

Պուրպօսեանց ցեղը Ֆրանսայի համար պատմու-
թեան երեւելի և արիւնարոյր հանգոյցն էր, բայց
անոր ճակատագրին գլխաւոր տարրը և քաղաքակա-
նութեան հարկաւոր խարխուլը չէր :

Ֆրանսա առանց Պուրպօսներու ալ կրնար ապ-
րիլ, քան երկու տարի ապրած էր առանց Պուրպօս-
ներու. շարունակութեան ընդհատում եղած էր, բայց
անոնց և ոչ իսկ միտքէն կ'անցնէր այս ընդհատումը,
և ինչպէս կրնային այսպիսի բան մը երեւակայել ա-
նոնք. անոնք որ կ'երեւակայէին թէ Լուի Փէ. Թեր-
մաօրին Չին և Լուի Փէ., Մարէնկոյի օրը Ֆրանս-
սայի կ'իշխէր :

Պատմութեան սկիզբէն իվեր եղած չէ ժամանակ
մը ուր իշխանները այսքան կոյր զարձած ըլլան և
չտեսնեն իրողութեանց ներկայութիւնը և երկնային
իշխանութեան այն մասը զոր իրողութիւնները կը
պարունակեն և կը հրապարակեն :

Այն վարի պահանջումը՝ որ թագաւորներու իրա-
ւունք կ'անուանուի՝ երբեք այսքան ուրացած չէր
վերի իրաւունքը :

Ծանր սխալ որով այս արքայական ցեղը ձեռք
դպցուց 1814ին չնորհուած երաշխաւորութեանց շը-
նորհումներուն, ինչպէս կ'ըսէր ինք :

Տրտմալի՛ բան. ինչ որ չնորհումներ կ'անուան-
ուէին անկէ՛ մեր յաղթութիւններն էին. ինչ որ մեր
յափշտակութիւնները կ'անուանուէին անկէ՛ մեր ի-
րաւունքն էին :

Վերահաստատութիւնը երբ կարծեց թէ ժամ-
նակը եկած է, ինքզինքը Պոնաբարգին յաղթող և
երկրին մէջ արմատացած համարելով. այսինքն կար-
ծելով թէ գորաւոր է, և կարծելով թէ խորունկ ար-
մատ ձգած է, յանկարծ որոշեց ինչ որ պիտի ընէր և
համարձակեցաւ գործադրել ինչ որ յառաջագրած էր :
Ատտու մը Ֆրանսայի գէմը ելաւ կանգնեցաւ, և ձայ-
նը բարձրագոյնելով չճանչցաւ հաւաքական տիտղոսը և
անհատական տիտղոսը, չճանչցաւ ազգին վեհապետու-
թիւնը և քաղաքացիին ազատութիւնը : Ուրիշ կեր-
պով ըսենք, ուրացաւ ինչ որ ազգը ազգ և քաղաքա-
ցին քաղաքացի կ'ընէր :

Ահա այս է հիմը այն հռչակաւոր հրովարտակնե-
րու որոնք յուրիսի հրովարտակները կ'անուանուին :
Վերահաստատութիւնը ինկաւ :

Իրաւապէս ինկաւ :

Բայց պէտք է ըսել թէ բացարձակապէս հակա-
ռակութիւն ցոյց տուած չէր յառաջդիմութեան ամէն

ձեւերուն: Անոր իշխանութեան ժամանակ մեծ բաներ եղած էին:

Վերահաստատութեան ժամանակ ազգը վարժուած էր հանդարտութեան մէջ վիճարանութիւն. — Հանրապետութեան ժամանակ չկար այս —, և խաղաղութեան մէջ մեծութիւն, — այս ալ կայսրութեան ժամանակ պակասած էր —, Տրանսա՛ ազատ և հզօր՝ Եւրոպայի միւս ժողովուրդներուն համար քաջախերական տեսարան մը եղած էր:

Յեղաշրջումը Մօպէսքիէրի իշխանութեան ատեն խօսիլ կրցած էր:

Պօնաբարթի իշխանութեան ատեն թնգանօթը խօսած էր:

Լուի փԷ. և Շարլը փ. ի իշխանութեան ատեն ալ խօսելու կարգը եկած էր մտքին:

Հովը դադրեցաւ. ջահը նորէն վառեցաւ:

Հանդարտաւէտ միտքերու գազաթններուն վրայ պայծառափայլ լոյսին սարսուռը տեսնուեցաւ: Շքեղ, օգտակար և սիրուն տեսարան:

Անթերի խաղաղութեան ժամանակ, յայտնապէս հրապարակի վրայ ասանդիինդ տարի աշխատեցան այն մեծ օկզբունքները, որոնք խորհողներու համար արգէնն էին, իսկ պետական մարզերու համար դեռ նոր են, և որոնք կ'անուանուին Հաւասարութիւն օրէնքի առջեւ, խղճի ազատութիւն, մամուլի ազատութիւն և ամէն կարողութեանց ամէն պաշտօն կատարելու իրաւունքը:

Սկիզբները այս աշխատութիւնը մինչև 1830 տեւեց:

Պուրպօնները քաղաքակրթութեան գործիք մը եղան, գործիք մը, որ նախախնամութեան ձեռքին մէջ կրտրեցաւ:

Պուրպօններուն անկումը մեծութեամբ ի եղաւ,

մեծութիւն չէ թէ անոնց, այլ ազգին կողմէ: Անոնք ծանրութեամբ, այլ առանց իշխանութեան ինկան գահէն:

Անոնց դէպի խաւար իջնելը չնմանեցաւ այն հանդիսաւոր անհետումներէն մէկուն, որոնք զգալի մօրմօք մը կը թողուն պատմութեան. ոչ Շարլ Ա. ի միւլազական անխոստութիւնը, ոչ ալ Նաբոլէոնի արծիւեան աղաղակը ունեցան:

Գահէն հեռացան գացին անա այս է ամէնը: Թագը վար դրին, այլ պսակ չպահեցին:

Արժանապատուութիւն ունեցան, այլ վեհութիւն չունեցան:

Իրենց դժբախտութեան վեհափառութեան ակէր չեղան ձեւով մը:

Շարլ փ. դէպի Շէրպուր ուղեւորութիւն բրած միջոցին երբ բոլորչի սեղան մը կտրել կուտար քառակուսելու համար, աւելի հոգ տարաւ արքունական սովորութեան որ սասնգի մէջ էր քան թէ միապետութեան որ կը փլչէր:

Այս փոքրութիւնը արածեցուց այն անձուէր, մարդերը որոնք իրենց անձը կը սիրէին, և այն զգօն անձերը որոնք իրենց առհմը կը պատուէին:

Իսկ ժողովուրդը սքանչելի ընթացք մը ունեցաւ: Տեսակ մը արքայական ապստամբութիւն երբ առաւ մը զինոն գօրութեամբ ազգին վրայ յարձակեցաւ, ազգն այնքան զօրութիւն զգաց իր վրայ որ չի բարկացաւ:

Ինքզինքը պաշտպանեց, զսպեց, իրերը իրենց տեղը տեղաւորեց, կառավարութիւնը օրէնքի մէջ գրաւ, Պուրպօններն ալ: աւա՛ղ, աքսոր զրկեց, կանգ առաւ:

Ազգը Շարլ փ. ծերունի թագաւորը առաւ այն հովանոցին տակէն որու տակ պատուաբարտած էր Լուի

ժ. Դ. և կամաց մը գեթինը դրաւ: Տրտմութեամբ և զգուշութեամբ դպաւ արքայական անձերու: Չէ թէ մարդ մը, չէ թէ քանի մը մարդի, այլ Ֆրանսա, այլ ամբողջ Ֆրանսան, յաղթական և յաղթութեամբը արբջիռ Ֆրանսան կարծես թէ պատնէշներու օէէն ետք յիշեց ու միանգամայն բոլոր աշխարհի առջեւ գործադրեց կիյեօմ Տիւ Վարի այս ծանր խօսքերը: «Անոնք որ սովորած են իշխաններու բարիքը քաղելու և ոստէ ոստ ցատկող թռչունի մը պէս, վշտահար բախտէ մը դէպի բարեյաջող բախտ մը ոստելու, դիրքին է յանդուգն ըլլալ իրենց իշխանին դէմ երբ դժբախտութեան մէջ կ'իյնայ ան. բայց ինծի համար միշտ պատկառելի պիտի ըլլայ իմ թագաւորներուս, և գլխաւորապէս վշտահար թագաւորներուս բախտը»:

Երբ Պուրպօնները մեկնեցան գացին, Ֆրանսա անոն նկատմամբ յարգանք զգաց, այլ ոչ ցաւ: Ինչպէս ըսինք քիչ մը առաջ, անոնց դժբախտութիւնը աւելի մեծ եղաւ քան թէ իրենք: Հորիզոնէն աներեւոյթ եղան:

Յուլիսի յեղափոխութիւնը անմիջապէս բարեկամներ' և թշնամիներ ունեցաւ բոլոր աշխարհի մէջ: Ռմանք շուտ մը անոր յարեցան եռանդով և ուրախութեամբ, ոմանք ալ կոնակ դարձուցին ամէն մէկը իր բնութեան հպմեմատ:

Ի սկզբան Եւրոպայի իշխանները որոնք այս արշալոյսին բուերն էին, վիրաւորուելով և շուարելով իրենց աչքերը գոցեցին և երբ բացին՝ միայն սպառնալու համար բացին:

Երկի'ւղ՝ որ կը հասկցուի, բարկութիւն՝ որ կը ներուի:

Այս տարօրինակ յեղափոխութիւնը հազիւ հազ ընդհարում մը եղած էր:

Յաղթահար արքայութեան՝ հետը իբր թշնամի

վարուելու և անոր արիւնը թափելու պատիւը անգամ ըրած չէր ան:

Բռնամուլ կառավարութեանց առջեւ որոնց հաշիւը միշտ կը պահանջէ որ աղատութիւնը ինքնին զրպարտուի, յուլիսի յեղաշրջումը անեղ ըլլալու և մեղմ մնալու յանցանքը ունէր:

Սակայն անոր դէմ ամօնելին գէշութիւն մը ընել չուզուեցաւ, ոչ ալ նիւթուեցաւ:

Ամէնէն դժգոհները, ամէնէն աւելի բարկացողները, և ամէնէն աւելի սարողները կը բարեւէին զայն, ինչ և ըլլան մեր ինքնամոլութիւններն և ոխակալութիւնները, խորհրդաւոր յարգանք մը կ'արտադրուի այն պահարաններէն որոնց մէջ մարդուս վերեւս աշխատողի մը գործակցութիւնը կը զգացուի:

Յուլիսի յեղափոխութիւնն է յաղթանակ իրաւունքին որ իրողութիւնը կը տապալէ: Շքեղութեամբ լի բան մըն է այս տապալումը:

Իրաւունքը որ կը ասպալէ իրողութիւնը. այս է անա 1830ի յեղաշրջումին փառաւորութեան պատճառը, այս է նաեւ իր հեղութեան պատճառը: Իրաւունքը երբ կը յաղթանակէ, բռնաբարութեան պէտք չունի ամենեւին:

Իրաւունքը արդարութիւն և ճշմարտութիւն է: Իրաւանց յատկութիւնն է յաւիտենապէս գեղեցիկ և անարատ մնալ:

Իսկ իրողութիւնը, առերեւոյթս նաեւ ամէնէն հարկաւոր, նաեւ ժամանակակիցներէն ամէնէն աղէկ ընդունուած իրողութիւնը, եթէ միայն իբր իրողութիւն իր էութիւնը կը շարունակէ, եթէ խիստ քիչ իրաւունք կը պարունակէ կամ ամենեւին չպարունակէ, անհրաժեշտապէս սամամնուած է՝ ժամանակին տեւողութեան հետ՝ տձեղ, պժգալի, թերեւս նաեւ սոսկալի ըլլալու:

Մէկ նայուածքով և գարեբու հեռաւորութեան մէջէն գիտելով եթէ ուղեւոր հասկնալ թէ իրողութիւնը՝ ազեղութեան մինչեւ ո՛ր աստիճանը կրնայ հասնիլ, Մաքիավէլը գիտենք: Մաքիավէլ, ոչ յոռի հանձար մըն է, ոչ դեւ մը, ոչ ալ վատ և ապիրատ գրագէտ մը, այլ իրողութիւնն է: Եւ այս իրողութիւնը չէ թէ միայն իտալական, այլ նաեւ եւրոպական իրողութիւն է: ԺԶ. դարու իրողութիւնն է: Սոսկալի կ'երեւայ այն, և իրօք սոսկալի է տասներէններորդ դարու բարոյական տեսիլին առջեւ:

Իրաւանց և իրողութեան այս կռիւր ընկերային բազմութեանց ծագումէն իվեր կը տեսէ: Մենամարտը լմնցնել, անարատ գողափարը մարդկային իրողութեան հետ միաւորել, իրաւունքը իրողութեան և իրողութիւնը իրաւունքին մէջ խաղաղապէս թափանցել տալ, այս է ահա իմաստուններուն գործը:

Կ | Ի | Ի | Ի | Ի | Ի

ԳԷՆ ԿԱՐՈՒԱԾ

Բայց իմաստուններուն գործը ուրիշ, ճարպիկներուն գործը ուրիշ է:

1830ի յեղաշրջումը շուտով կանգ առած էր:

Յեղափոխութիւն մը՝ նաւի մը պէս՝ երբ ծովեզրը իյնալով կը խրի, ճարպիկները՝ անմիջապէս կը յօշեն զայն:

Ճարպիկները՝ մեր գարու մէջ՝ Չեռական մարդու անունը առին իւրովի. այնպէս որ այս պետական մարդ խօսքը վերջապէս արկօթեան խօսք մը եղաւ:

Եւ իրօք պէտք չէ մոռնալ թէ ուր որ ճարպիկութիւն մը կայ միայն, հարկաւորապէս փոքրուգ թիւն կայ:

«Ճարպիկներ» ըսելը «միջակներ» ըսել է:

Այսպէս ալ «պետական մարդիկ» ըսելը՝ «մատուցիչներ» ըսել է երբեմնակի:

Արդ եթէ պէտք է հաւատալ ճարպիկներուն, յեղափոխութիւնները, ինչպէս է յուլիսի յեղափոխութիւնը, կարուած չնչերակներ են. պատրաստական կապ մը պէտք է:

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (Թ. 2.)

Իրաւունքը՝ խիստ մեծապէս հրապարակուելով
զգրդում կուտայ:

Հետեւաբար երբ իրաւունքը կը հաստատուի,
պէտք է վերահաստատել Պետութիւնը:

Ազատութիւնը ապահովուելէն ետք պէտք է իշ-
խանութեան վրայ մտածել:

Հոս իմաստունները տակաւին չեն զատուիր ճար-
պիկնորէն, բայց կը սկսին չվստահիլ: Իշխանութիւն
կ'ըսէք, լա՛ւ:

Բայց նախ ի՞նչ է իշխանութիւնը. երկրորդ՝ ուր-
կէ՛ կը ծագի:

Ճարպիկները չլսել կը ձեւացնեն կէս ձայնով մը
եղած առարկութիւնը, և իրենց ճարպիկութիւնը կը
չարունակեն:

Այս քաղաքագէտներուն նայելով, որոնք չհնա-
բեր կեղծիքներուն հարկի դիմակ մը տալու հանճա-
րեղութիւնը ունին՝ յեղափոխութենէ մը ետք ժողո-
վուրդի մը առաջին պիտոյքն է արքայական ցեղ մը
հայթայթել, երբ այն ժողովուրդը միապետական ցա-
մաքի մը մէկ մասը կը կազմէ:

Այս կերպով, կ'ըսեն անոնք, այն ժողովուրդը
իր յեղափոխութենէն ետք կրնայ խաղաղութիւն,
այսինքն իր վէրքը բուժելու և տունը նորոգելու
ժամանակ ունենալ: Արքայական ցեղը չինութիւննե-
րու յատուկ լաստակիրները կը պահէ և հիւանդանոցը
կը ծածկէ:

Բայց զիւրին չէ միշտ արքայական ցեղ մը հայ-
թայթելը:

Հակառակ պարագային, ոեւէ հանճարեղ մարդ
կամ նաեւ աննշան վիճակէ բարձրացող ոեւէ անձ մը
կը բաւէ թագաւոր մը ըլլալու համար: Առջի պարա-
զային մէջ Պօնաբարթ, երկրորդին մէջ Իթիւրպիտը
կ'ունենան:

Բայց ոեւէ զերդաստան չբաւեր արքայական ցեղ
մը կազմելու:

Ցեղ մը հարկաւորապէս շատ կամ քիչ հնութիւն
մը կ'ունենայ, և դարետու խորշումը յանկարծ չկազ-
մուիր:

Եթէ «Պետական մարդերու» տեսութեամբը նկա-
տելու ըլլանք, ամէն զգոյշ վերապահումներէ՛ ետք կը
հորցնենք թէ յեղաշրջումէ մը ետք որոնք են այս
յեղաշրջումէն ելող թագաւորի մը յատկութիւնները:
Կրնայ յեղափոխական ըլլալ և օգտակար է յեղափո-
խական ըլլալ, այսինքն պէտք է որ իր անձովն այն
յեղափոխութեան մասնակցած, միջամուխ եղած, ա-
նոր մէջ վտանգի ենթարկուած կամ երեւելի հանդի-
սացած, անոր տապարծ բռնած կամ սուրբ գործածած
ըլլայ:

Որո՞նք են արքայական ցեղի մը յատկութիւն-
ները:

Պէտք է որ ազգային, այսինքն ի հեռուստ յեղա-
փոխական ըլլայ, չէ թէ գործողութիւններով, այլ
ընդունուած գաղափարներով:

Պէտք է որ անդեալով բաղադրուած և պատմական
ըլլայ, պէտք է որ ապագայով բաղադրուած և հա-
մակիր ըլլայ:

Ասկէ կը մեկնուի թէ ինչո՞ւ առաջին յեղափո-
խութիւնները գոհ կ'ըլլան մարդ մը՝ Գրոմվէլ կամ
Նաբոլէոնը գտնելով, և ինչո՞ւ երկրորդները բացար-
ձակապէս կ'ուզեն գտնել ցեղ մը, Պրիւնզվիքի ցեղը
կամ Օրլէանի ցեղը:

Արքայական ցեղերը կը նմանին Հնդկաստանի
այն թղենիններուն որուն ամէն մէկ ոտը մինչեւ գե-
տինը ծոելով կ'արմատանայ և թղենի մը կ'ըլլայ, Իւ-
րաքանչիւր ճիւղ կրնայ արքայական ցեղ ըլլալ: Մին-
չեւ ժողովուրդը խոնարհելու բացարձակ պայմանով:

Այս է ճարպիկներուն տեսականը:

Արդ, այս ճարպիկներուն մեծ ճարտարութիւնն է փոքր ինչ իբր մեծ աղէտք մը գուցենիլ ամէնուն յաջողութիւն մը, որպէսզի որոնք որ անկէ կ'օգտուին նաեւ զողան, երկիւղով համեմել առնուած քայլ մը, անցումին ծառութիւնը աւելցնել մինչեւ որ յառաջդիմութիւնը թուլնայ, անհամցնել այն գործը, եռանդին անհարթութիւնները երեւան հանել և բառնալ, անկիւնները և եղունդները կտրել, յաղթանակը բամբակել, իրաւունքը պատատել, հսկայ ժողովուրդին ֆանէլաներ հագցնել և շուտ մը պառկեցնել, այս ծայրայեղ քաջողութեան պահք պահել տալ, չէրքիւլէտո նորարոյժ հիւանդի մը անդ դնել, պատահարը հայթայթումներու մէջ թրմել, տեսլականին ծարաւի միտքերու այս գեղաշրային նեկտարը ընծայել, չափազանց յաջողութեան դէմ զգուշութեան միջոցներ առնել, յեղափոխութեան առջեւ արեւտնգել մը գնել:

1830ը գործադրեց այս տեսութիւնը զոր արդէն Անգլիոյ մէջ գործադրած էր 1688ը:

1830ը յերան կէս ճամբան կանգ առնող յեղափոխութիւն մըն է: Կիտա'տ յառաջդիմութիւն, հազի'ճ հազ իրաւունք:

Այլ սակայն Երամաբանութիւնը չգիտեր «գրծութե»ին նշանակութիւնը, ճիշտ արեւին պէս որ չգիտեր ճրագին լոյսը:

Ո՞վ է յեղափոխութիւնը կէս ճամբան կեցնողը: Քաղքենիութիւնը:

Ինչո՞ւ:

Վասնզի քաղքենիութիւնը յագուրդ գտած յանն է, Երէկ ախորժակ ունէր ան, այսօր լիուրի կը վայելէ, վաղը պիտի յագի: Նաբուլէտնէն ետք 1814ի երեւոյթը նաև 1830ին տեղի ունեցաւ Շարլ Ժ. Էն ետք:

Քաղքենիութիւնը մարդերու դաս մը համարել ուղուեցան՝ յանիրաւի:

Քաղքենիութիւնը պարզապէս ժողովուրդին գոնեղած մասն է: Քաղքենին այն մարդն է որ հիմա նրատելու ժամանակ ունի: Աթող մը դաս մը չէ:

Բայց մարդիկ շատ կանուխ նստել ուզելով կըրծան մարդկային սեռի ընթացքն իսկ արգիլել: Քաղքենիները շատ անգամ ունեցած են այս յանցանքը:

Յանցանք մը ընելու կարողութիւնը դաս մը կազմելու իրաւունք չէ: Եսասիրութիւն ընկերային կարգաւորութեան բաժանումներէն մէկը չէ:

Այլ սակայն նաեւ եսասիրութեան նկատմամբ պէտք է իրաւասէր ըլլալ. այն վիճակը զոր 1830ի ցնցումէն ետք՝ ազգին քաղքենիութիւն ըսուած մասը կը փափաքէր ունենալ, չէր այն անշարժութիւնը որ անտարբերութեամբ և ծուլութեամբ կը խառնուի և որ փոքր ինչ նախատինք կը պարունակէ Ա. ոչ ալ այն քունն էր որ երազներու մատչելի վայրկենական մոռացուի մը կ'ենթադրէ, այլ դադար մըն էր:

Դադարը բառ մըն է որ երկու զարմանալի և գրեթէ հակասական նշանակութիւն ունի ֆրանսերէնի մէջ. չուող զօրք, այսինքն շարժում, նաեւ կայան, այսինքն հանգիստ կը նշանակէ:

Դադարը ուճերը նորոգել է. սպառազէն և արթուն հանգչիլ է. կատարուած իրողութիւն է այն որ պահնորդներ կը դնէ և զգօլլ կը կենայ: Դադարը կ'ենթադրէ երէկուան կոիւր և վաղուան կօիւր:

1830ին և 1848ին միջնավայրն է այն:

Ինչ որ կոիւ կ'անուանենք հոս, կրնայ նաեւ յառաջդիմութիւն անուանուիլ:

Արդ քաղքենիներուն ինչպէս նաեւ պետական մարդերու այս դադար բառին նշանակութիւնը ունեցող մարդ մը: Թէպէտեւ «բայց» մը պէտք էր. խառ-

նակագժ անհատականութիւն մը որ յեղափոխութիւն .
նաեւ միայնութիւն նշանակէր . ուրիշ խօսքով բսենք
անցեալը և ապագան ակներեւապէս իրարու յարմար-
ցընելով ներկան հաստատէր :

Այս մարդը գտնուած էր բոլորովին պատրաստ :
Անունն էր Լուի-Ֆրիլիֆ Տ'Օրլէան :

Խորհրդարանի 221 անգամները թագաւոր ըրին
Լուի-Ֆրիլիբը : Լաֆայէթ թագադրութեան պաշտօնը
կատարե ով «անրապետութեանց լաւագոյնը» անուա-
նեց զայն : Բարիզի քաղաքատունը Րէյմի մայր եկե-
ղեցիին յաջորդեց :

Կատարեալ գահը կէս գահի փոխուեցաւ : Այս փո-
խանակութիւնը եղաւ ահա «1830ին գործը» :

Երբ ճարպիկները լմնցուցին , իրենց տուած լու-
ծումին ահագին պակասութիւնը երեւցաւ : Այս ա-
մէնը բացարձակ իրաւունքին հակառակ եղած կա-
տարուած էր : Բացարձակ իրաւունքը , կը բողոքեմ .
ազազակեց , և աներեւոյթ եղաւ . ահարկու աներեւու-
թիւն :

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԼՈՒԻ ՖՐԻԼԻԲ

Յեղափոխութեանց բազուկը սարսափելի և ձեռքը
բարերախտ է . ուժով կը զարնեն և աղէկ կ'ընտրեն :
Նոյնիսկ եթէ անկատար , այլատուած և նախատուած ,
և 1830ի յեղափոխութեան պէս կրասեր յեղափոխու-
թեան միճակին ալ ինկած ըլլան , գրեթէ միշտ բա-
ւական նախախնամական պայծառութիւն կ'ունենան ,
և հետեւաբար գէշ կերպով չեն իյնար : Անոնց խա-
ւարումը հրաժարում չէ բնաւ :

Սակայն չատ չպարծինք . յեղափոխութիւններն
ալ կը սխալին , և մեծ սխալումներ տեսնուեցան :

Դառնանք գէպի 1830ը :

1830ն իր չեղումին մէջ բարերախտութիւն ու-
նեցաւ :

Թագաւորը աւելի կ'արժէր քան թէ թագաւո-
րութիւնը այն հաստատութեան մէջ որ կրիստո միա-
ցող յեղափոխութենէ մը ետք կարգաւորութիւն ան-
ուանուեցաւ :

Լուի-Ֆրիլիբ հազուադիւր մարդ մըն էր :

Լուի-Ֆրիլիբ այնքան արժանի է յարգի , որքան
պախարակուելու արժանի է իր հայրը , թէեւ ասոր

յանցաւորութիւնը մեղմարար պարագաներու շնորհիւ
անշուշտ պիտի թեթեւնայ պատմութեան առջեւ. Լուի
Ֆիլիփ ամէն մասնաւոր առաքինութիւնները և հա-
սարակային առաքինութեանց շատը ունէր. իր ա-
ռողջութեան, հարստութեան, անձին և գործերուն
հոգ կը տանէր:

Բուպէի մը արժէքը՝ բայց սչ միշտ տարիի մը զի-
նը կը ճանչնար. սթափ, զուարթ, խաղաղասէր և
համբերող, բարի մարդ և բարի իշխան էր. կնոջը
հետ կը պառկէր և պալաթին մէջ սպասաւորներ ու-
նէր որոնց պաշտօնն էր ամուսնական անկողինը քաղ-
քենիներուն ցուցնել. ըստ որում ննջարանը ասանկ
կանոնաւորապէս ամէնուն ցուցնելու փափաքիլը օգ-
տակար էր՝ Պուրպօնեան անդրանիկ ճիւղին հետ ա-
պօրինաւոր հոյցերէն ետք:

Եւրոպայի ամէն լեզուները, և՛ որ աւելի հազ-
ուադիւտ է՝ ամէն շահերու ամէն լեզուները գիտէր և
կը խօսէր. ամիջին դասի» սքանչելի ներկայիչը, այլ
անկէ գերազանց և ամէն կերպով աւելի մեծ էր. ի՛նչ
ցեղէ սիրելի լաւ գիտնալովը հանդերձ իր անհասա-
կան բուն արժէքին վրայ վստահելու լրջմտութիւնը
ունէր, և իր տոհմին խնդրոյն մասին շատ մասնաւոր
էր՝ Օելէանեան և ոչ թէ Պուրպօնեան ըլլալը յայտ-
նելով:

Երբ տակաւին Նորին Վսեմութիւն կ'ըսուէր՝ իր
տոհմի իշխաններուն խիստ ագաջինն, բայց երբ վե-
հափառութիւն ըսուեցաւ բուն քաղքենի էր. հասա-
րակութեան առջեւ երկայնաբան, մտերմական տե-
սութեան մէջ համառօտախօս, ազահ կարծուած այլ
ոչ ապահուցուած, իրապէս այն խնայասէրներէն մէկը
որոնք իրենց հաճոյից կամ պարտաւորութեան համար
գիւրութեամբ ստակ կը վատնեն. գրագէտ այլ գրա-
գիտութեան նկատմամբ անզգայ:

Ազնուական այլ ոչ ապեմա. գարգ, հանգարտ և
զօրեղ:

Իր ընտանիքին և տոհմին աչքին լոյսը. հրա-
պուրիչ խօսակցող և կառավարութեան զեղծումներուն
տեղեակ պետական մարդ:

Ներքնապէս անտարբեր, անմիջական շահով գրա-
ւուած, միշտ ի մօտուսա վառավարող, իսկ ռիսակա-
լութեան և երախտագիտութեան անատակ էր.

Վերագոյնները միջակներու վրայ կը գործածէր
անողորջօպէս:

Սորհրդարանի անդամոց մեծամասնութիւնները
վարպետութեամբ կը ստիպէր որոշումներ տալ իմաս-
այն գաղտնի համաձայնութեանց որոնք գահերու տակ
խորին ձայնով մը կը գոռան:

Սիրտը կը բանար, երբեմն անխոհեմութեամբ կը
բանար, այլ հրաշայի ճարպիկութիւն մը կը ցուցնէր
այս անխոհեմութեան մէջ:

Ձանազան միջոցներ, ղէմքեր և դիմակներ կ'առ-
նէր:

Եւրոպայի Ֆրանսային և Ֆրանսայի Եւրոպային
վախ կուտար:

Իր հայրենիքը անտարակոյս կը սիրէր, բայց ըն-
տանիքը նախամեծարելով:

Տիրապետութիւնը իշխանութենէ և իշխանու-
թիւնն ալ արժանապատուութենէ վեր կը դասէր,
թրամութիւնն որ աղէտաւոր բան մը ունի. այսինքն՝
ամէն բանի մէջ յաջողութիւն ուղեւով՝ խաբէութիւնը
կ'ընդունի և բոլորովին չմերժեր նուաստութիւնը.
Նաեւ օգտակար բան մը ունի, այսինքն քաղաքա-
կանութիւնը բուռն ընդհարումներէ. Պետութիւնը
խորտակումներէ և ընկերութիւնը մեծ աղէտներէ
զերծ կը պահէ, մանրախոյզ, օւղիղ, լուրջ, ուշա-
դիր, կորովամիտ և անխոնջ էր:

երբեմն կը հակասէր. և առջի ըրածը կամ ըսածը ետքի խօսքով կամ ոնթացքով կը ժխտէր:

Անգոծնայի մէջ Աւստրիոյ դէմ յանդգնութիւն. Սպանիոյ մէջ Անգլիոյ դէմ յամառութիւն ցուցուց. Անվէրս գնդակոծեց և Բրիչարին ստակ կերցուս. Մարսէյնէզը համոզուելով կ'երգէր. վհառումի. յոգնութեանց. զեղեցիկին և տեսչականին ճաշակին. յանդուգն վեհանձնութեանց. իւթօփիի. ցնորքի. յարկաւթեան. սնափառութեան և երկիւղի անհպելի էր. անձնական աներկիւղութեան ամէն ձեւերը ունէր. Վալմիի մէջ զօրապետ. Փէմաբի մէջ զինուոր էր. ութը անգամ սպաննուելու վտանգը կրած էր. բայց միշտ ժպտելով:

Կրքնատիէի մը պէս արի. խորհողի մը պէս քաջատիրա:

Միայն եւրոպական զորդումի մը պատահական շրջումներէն վախ կրող և քաղաքական մեծ դէպքերու անկարող. միշտ պատրաստ իր կեանքը այլ ոչ բնաւ գործը վտանգելու:

Իր կամքը ազդեցութեան կը փոխէր որպէս զժորոնք որ պիտի հնազանդին իրեն՝ աւելի իմացականութեան քան թէ թագաւորի մը հնազանդած սեպուրն:

Կարող էր դիտելու. այլ ոչ հմայապէս գուշակելու:

Միաքերու ուշադրութիւն չէր տար. բայց մարդերը կը ճանչնար. այսինքն գատելու համար պէտք ունէր տեսնելու:

Դիւրաւ և կորովապէս ըմբռնող ուղիղ միաք. գործնական իմաստութիւն. համարձակ խօսուածք և զարմանալի յիշողութիւն մը ունէր:

Յիշողութիւն որու կը դիմէր անընդհատ և ուրով միայն նմանութիւն օննէր կետարի. Աղեքսանդրի

և Նարոլէոնի հետ. զէպքերը մանր պարագաները. թուականները և յատուկ անունները գիտէր՝ առանց գիտնալու բազմութեան միտումները. կիրքերը. զանազան հանճարները. ներքին իղձերը. հոգիներու թագուն և անյայտ ապստամբութիւնները. և վերջապէս ինչ որ կրնայ խիղճերու աներեւոյթ հոստնքը անուանուիլ. մակերեւոյթին հետ համամիտ. այլ ոչ այնքան համաձայն էր ներքին Ֆրանսայի հետ. թէև վարպետութեամբ այս անհամաձայնութեան հետեւութեան առաջը կ'առնէր. շատ կը կտտափարէր առանց բաւական իշխելու:

Ինքն իր առաջին պաշտօնեան էր. գերազանցապէս գիտէր իրողութեանց փոքրութիւնը քարընդոտ մը ընել գաղափարներու անբաւութեան առջեւ. քաղաքակրթութիւն. կարգ և բարեկարգութիւն ստեղծելու ճշմարիտ կարողութիւնը ունէր. այլ դատասիրական և խարէական ոգի մը կը խտնէր այս կարողութեան հետ:

Արքայական զեղի մը հիմնադիրն ու հայթայթիչն էր:

Կերպով մը Շարլըմանեի և կերպով մը նենգազամիտ դատասէրի մը կը նմանէր. վերջապէս ոէզ և տարօրինակ կերպարանք մըն էր:

Իշխան մը որ կրցաւ իշխանութիւն մը բանեցնել. թէև Ֆրանսա անհանդարտ ըլլար. և զօրութիւն ցուցնել առանց Եւրոպայի նախանձնատութիւնը հոգրնելու:

Ահա այսպիսի մարդ մըն էր Լուի Ֆիլիբ որ իր դարուն երեւելի մարդերուն կարգը պիտի անցնի և որ պատմութեան մէջ յիշուած ամէնէն աւելի կառավարողներուն կարգը կրնար անցնիլ եթէ քիչ մը սիրած ըլլար փառքը և եթէ միեւնոյն կերպով կարենար զգալ ինչ որ մեծ է. ինչպէս կը զգար ինչ որ օգտակար է:

Լուի Ֆիլիբ երիտասարդութեանը ժամանակ գեղեցիկ և ծերութեանը մէջ շնորհալի էր. աղբին միշտ հաճելի եղած չէր. այլ բաղմութեան եղած էր միշտ: Լուի Ֆիլիբ կը հանուէր, վասնզի բնական վայելչութիւն չունէր:

Վեհափառութիւն չունէր: Թէեւ թագաւոր, բայց թագը չէր կրեր:

Թէեւ ծեր, բայց սպիտակ ժաղ չունէր: Իր կերպերը հին վարչութեան և սովորութիւններն ալ նոր վարչութեան կերպերուն և սովորութեան պէս էին. սղոցականութեան և քաղքենիութեան խառնուրդ որ 1830ին կը վայելէր:

Լուի Ֆիլիբ անցում մըն էր որ կ'իշխէր, պահած էր հին արտասանութիւնը և հին ուղղագրութիւնը զոր արդի ժամանակուան կարծիքներուն կը ծառայեցնէր:

Կը սիրէր Բոլոնիան և Հունգարիան, բայց առաջինին անունը հին ուղղագրութեամբ կը գրէր. միւսինը հին արտասանութեամբ կուտար, Շարլ Ժ.ին պէս ազգային պահակի թիկնոց կը հագնէր և Նարոլէոնին պէս Լիժիոն Տ'Օնէօրի ժապաւէնը կը կրէր:

Քիչ կը յաճախէր մատուօր, որսի չէր երթար, Օբէրայի թափոնը ոտք չէր կոխեր բնաւ:

Լուսարարները, չունի սպասաւորներն ու պարուհիները չկրցան շահիլ զայն. քաղքենիներուն ընդհանուր համակրութիւնը գրաւող իր յատկութեանց մէկն ալ այս էր:

Պալատականներ չունէր:

Անձրեւոցը թեւին տակ առնելով դուրս կ'ելլէր, և երկար տառն իր փառապսակին մէկ մասն ալ այն անձրեւոցը եղած էր:

Քիչ մը որմնագիր, քիչ մը պարտիզպան - և քիչ մը բժիշկ էր:

Երբ սուրհանգակ մը ձիէն իյնար, արիւն կ'առնէր անկէ:

Լուի Ֆիլիբ դուրս չէր ելլեր առանց հետք առնելու նշարակը՝ Հանրի Գ.ին պէս որ առանց գաշտոյնը առնելու տեղ մը չէր երթար:

Արքայականները կը ծաղրէին այս ծաղրելի արքան, որ բուժելու համար արիւն թափող թագաւորներուն առաջինն է:

Լուի Ֆիլիբին դէմ պատմութեան գանգառներու մէկ մասը պէտք է գեղջել:

Կան բաներ որոնք թագաւորութիւնը կ'ամբաստանեն, կան բաներ որոնք իշխանութիւնը կ'ամբաստանեն, և կան բաներ որոնք թագաւորը կ'ամբաստանեն. երեք սիւններ որոնց ամէն մէկը տարբեր ամբողջութիւն մը կ'արտադրէ:

Թագաւորութեան իրողութիւններն են հանրիշխանական իրաւունքը գրաւելը, յառաջիմութիւնը՝ երկրորդական շահերու կարգը դնելը, փողոցի բողոքները բռնապէս ճնշելը, աստամբանները ուղղական օրէնքով դառել և գլխատելը, խոտարարները օրէնքով անցնելը, Թրանսնօնէն փողոցը, պատերազմական տոտանները, իրական Ֆրանսային օրինական Ֆրանսայէն քամուրիւ, Ֆրանսան երեք հարիւր հազար տասնձնաշնորհեալներով կասավարելը՝ շահ ու վնաս տանոց հետ կիսապէս բաժնուելով:

Իշխանութեան իշխանութիւններն են Պելժիգան մերժելը, Ալժերիին խօտիւ և Անգլիացւոց պէս օրոնք Հնդկաստանի տիրեցին՝ աւելի բարբարոսութեամբ քան թէ քաղաքակրթութեամբ տիրելը, Ապաւուլ Գատէրին արուած խոստումը դրժելը, Պէյ և Տէօչը գընելը և Բրիչարին օտակ կերցնելը. թագաւորին իրօզութիւնն է աւելի ընտանեկան քան թէ ազգային, քաղաքականութեան մը հետեւիլը:

ինչպէս կը տեսնուի. զեղջուժը ըլլալէն ետք թագաւորին պատասխանատուութիւնը կը նուազի:

Թագաւորին մեծ յանցանքը սա է. Յանուն Ֆրանսայի համետարար վարուեցաւ ան:

Ուրկէ՞ կը հետեւի այս յանցանքը:

Լուի Ֆիլիբ չափազանց հայր թագաւոր մը եղաւ. արքայական թեղ մը ծնիլ ուզող ընտանիքի մը այս թխտուժը ամէն բանէ կը վախնայ և չուզեր անհանգիստ ըլլալ:

Ասկէ հետեւեցան ծայրայեղ վեհերոտութիւններ որոնք տաղտուկ էին ժողովուրդին. այնպիսի ժողովուրդի մը որ իր քաղաքային աւանդութեան մէջ յուլիս 14ը և ռազմական աւանդութեան մէջն ալ Աւրստերիցը ունի:

Սակայն եթէ ի բաց առնելու ըլլանք հանրական պարտաւորութիւնները որոնք ամէն պարտաւորութիւններէ առաջ կատարուիլ կ'ուզեն, այս թագաւորին ընտանիքը արժանի էր այն խիստ գորովին որով կը սիրուէր Լուի Ֆիլիբէն:

Սքանչելի էր այս ընտանի խումբը, որուն մէջ առաքինութիւնները տաղանդներու հետ միացած էին: Լուի Ֆիլիբի ազդիկներէն մէկը՝ Մառի տ'Օրլէան, իր տոհմին անունը արհեստագէտներու անուններուն մէջ կը գնէր, ինչպէս Շարլ տ'Օրլէան ալ իր անունը բանահիւսններու անուններուն մէջ կը գնէր: Մառի տ'Օրլէան իր հոգին մարմարիոն մը ըրած էր և ժան տ'Արք կ'անուանէր զայն:

Մեթերնիկ յետագայ ռամկավարական գոզեաւոր տուած էր Լուի Ֆիլիբի երկու տղոց:

Ասոնք այնպիսի երիտասարդներ են որոնց նըմանը գրեթէ չտեսնուիր և այնպիսի իշխաններ որոնց նմանը չտեսնուիր:

Առանց բան մը կեղծելու, բայց նաեւ առանց բան

մը ծանրացնելու ահա ըսինք ինչ որ ճշմարիտ է Լուի Ֆիլիբին նկատմամբ:

Հաւասարութիւնը սիրող իշխան մը ըլլալ վերահաստատութեան և միանգամայն յեղափոխութեան վերաբերիլ, ունենալ այս յատկութիւնը, որով իբր յեղափոխական անհանգստութիւն, այլ իբր կառավարիչ վստահութիւն կը ներշնչէ:

Ահա 1830ին այս եղաւ Լուի Ֆիլիբին բոլոր բարեբախտութեան պատճառը:

Ամենեւին եղած չէ այնպիսի ժամանակ մը ուր մարդ մը այսքան լաւ յարմարած ըլլայ պատահարի մը. մէկը միւսին մէջ մտաւ և մարմնաւորեցաւ: Լուի Ֆիլիբ 1830ին մարդեղութիւնն է:

Մանաւանդ թէ Լուի Ֆիլիբ գահակալութեան արժանի ըլլալուն մեծ ապացոյց մը ունէր, այսինքն աքսորը:

Ժամանակ մը տարագիր, թափառական և աղքատ ըլլալով իր աշխատութեամբը ապրած էր: Ֆրանսայի իշխանական ամէնէն յուռթի կալուածներուն այս տէրը Զուիցեւիոյ մէջ ծեր երիվար մը ծախած էր հաց ուտելու համար:

Ուշխնավի մէջ մաթեմաթիքայի դաս տուած էր մինչդեռ քոյրն ալ Ատէլաիտ, ասեղնագործութիւն կ'ընէր և կար կը կարէր:

Արքայական վիճակի մը հետ խառնուող այս յիշատակները արիւնով կը համակէին քաղցրենիները: Լուի Ֆիլիբ իր ձեռքերովը քանդառ էր Մօն Սէն Միչէլի լեռին երկաթեայ վանդակը, զոր Լուի ՓԱ. չինել տուած և Լուի ՓՆ. գործածած էր, Լուի Ֆիլիբ Տիւմուրիէզի ընկերը և Լաֆայեթի բարեկամն էր. ժաքոպէններու ժողովակին ալ անդամ եղած էր. Միւրապօ ձեռքովը անոր ուսին զարկած, իսկ Տանգօն ըսած էր:

«Երիտասարդ գո՛ւ»:

93ին երբ քսանըչորս տարեկան էր և կ'անուանուէր Պ. Տը Շարդըը: Գօնվանսիօնի մթին օթեակնե-րէն մէկուն մէջէն ականատես եղած էր Լուի ԺՁ.ի գառին, որ «այս խեղճ բռնաւորը» անուանուած է այնչափ ճիշտ կերպով:

Լուի Ֆիլիպ տեսած էր յեղափոխութեան կոյր կորովատեսութիւնը երբ թագաւորի մը վրայ թագաւորութիւնը՝ և թագաւորութիւնը թագաւորին հետ կը խորտակէր գրեթէ առանց նշմարելու գաղափարին անազօրոյն խորտակուածին ներքեւ գտնուող մարդը. տեսած էր գառարան ժողովին ահագին փոթորիկը, հանրական բարկութիւնը որ կը հարցուփորձէր: Գա-րէն՝ ոկ ինչ պատասխանելը չէր գիտեր. արքայական գլուխ մը որ այս աղէտաւոր շունչին ներքեւ կ'երես-րար ահաբեկ և շուարուն այս աղետալի պատահարին մէջ ամէնուն. թէ՛ գառապարտազնեւրուն և թէ՛ գա-տապարտեալին յարաբերական անմեղութիւնը: Լուի Ֆիլիպ տեսած էր այս բաները, նկատած էր ակնապիչ այս ահալի իրերը. տեսած էր Ֆրանսայի Ազգային Ժողովին առջեւ դարերու ամբաստանուիլը և երեւիլը տեսած էր Լուի ԺՁ.ի այսինքն պատասխանատու անբախտ անցորդի մը ետեւ զարհուրելի ամբաստան-եալ մը, այսինքն միապետութիւնը որ խաւարի մէջ կը կանգնէր:

Ժողովուրդին այս ահագին արգարութիւնները, որոնք գրեթէ Աստուծոյ արգարութեան պէս անանձ-նական էին՝ Լուի Ֆիլիպի ակնածական երկիւղ մը տուան էին:

Զարմանալի էր այն ապաւորութիւնը զոր յեղա-փոխութենէ ընդունած էր ան:

Իր յիշողութիւնը կարծես թէ այն չմեծ ասարինեճ, բուն ըսպէ առ ըսպէ կազմուած կենդանի գրոշմ էր:

Օր մը վկայի մը առջեւ՝ որմէ անկարելի է մեզ կաս-կածիլ՝ Լուի Ֆիլիպ Սահմանադիր Ժողովի անդամնե-րուն այբուբենական ցուցակին մէջ Ա տա ով սկսող բոլոր անունները կարգաւ յիշեց միառմի:

Լուի-Ֆիլիպ պայծառ լոյսը սիրող թագաւոր մը եղաւ:

Անոր իշխանութեան ժամանակ մամուլը ազատ, ազգային բեմը ազատ, խիղճը և խօսքը ազատ եղան: Սեպտեմբերի օրէնքները տեղ տեղ բացեր ունին լոյս տալու համար:

Թէեւ գիտէր թէ լոյսը առանձնաշնութիւնները կրծելու զօրութիւն ունի, իր գանձը լոյսին առջեւ դրաւ:

Պատմութիւնը չպիտի մոռնայ անոր այս ուղղա-մբատութիւնը:

Տեսարանէն քաշուող ամէն պատմական մարդե-րուն պէս Լուի Ֆիլիպ եւս գառի կանչուած է մարդ-կային խիղճէն:

Անոր գառը տակաւին փոքրագոյն իրաւարանին առջեւ ելած է:

Դեռ չզարկաւ այն ժամը ուր պատմութիւնը իր պատկառելի և ազատ ձայնովը կը խօսի. այս թա-գաւորին վրայ վերջնական վճիռ մը տալու ժամա-նակը չեկաւ:

Անաչառ և երեւելի պատմիչը Լուի Պլան անգամ մօտերս մեզմեց իր առջի վճիռը, Լուի Ֆիլիպ երկու գրեթէի ընտրեալն է, որոնք կ'անուանուին 221ները և 1830. այսինքն կէս-խորհրդարանի մը և կէս-յե-զաչընումի ընտրեալը:

Նւ ինչ կ'ուզէ թող ըլլայ, յանուն հանրիշխա-նական բացարձակ սկզբունքին քանի մը վերապա-հումներով և փիլիսոփայութեան բարձրագոյն տեսու-

ԹՇՈՒԱԹՆԵՐԸ (Ն. Բ.)

թեամբը նկատելով միայն կրնանք դատել զայն, ինչպէս որ ընթերցողը կրցաւ ընդհնմարել մեր քիչ մը առաջ գրածներէն. բացարձակ սկզբունքին առջեւ սա երկու իրաւունքէն, այսինքն նախ մարդուս իրաւունքէն, ապա ժողովուրդին իրաւունքէն դուրս ամէն բան յափշտակութիւն է:

Բայց այս վերապահման թէութիւնները նշանակելէն ետք այժմէն կրնանք ըսել թէ վերջապէս և ինչ կերպով ալ նկատուելու ըլլայ Լուի Ֆիլիբ, ըստ ինքեան և մարդկային բարութեան տեսութեամբը նկատուելով, պիտի սեպուի՝ ինչպէս կ'ըսուի հին պատմութեան հին լեզուովը՝ գահի մը վրայ բազմող լաւագոյն իշխաններէն մէկը:

Ի՞նչ կայ Լուի Ֆիլիբին դէմ: Արքունի գահը: Չառէ թագաւորը Լուի Ֆիլիբէն, ա՛նա կը մնայ մարդը. և մարդը բարի է:

Երբեմն սքանչելի ըլլալու չափ բարի բարի է անիկա:

Շատ անգամ առաւօտէն մինչեւ իրիկուն ցամաքային Եւրոպայի բոլոր զեսպաններուն դէմ կոտելէն ետք ծանրածանր հոգերով գրաւուած իր սենեակը կը մտնէր երեկոյին. և հոն՝ յոգնութենէ հոգին բերանը եկած և քունը աչքերէն վազած ժամանակ ի՞նչ կ'ընէր. դատի պարութեայ մը կ'առնէր, և գիշերը եղեռնական դատ մը նորէն քննելով կ'անցօնէր, գիտնալով թէ իրօք ոչինչ բան մը չէր Եւրոպայի դէմ գնելը, բայց թէ աւելի մեծ բան մըն էր գահիճին ձեռքէն մարդ մը ազատելը:

Արդարութեան պաշտօնէին հետ յամառութեամբ կը չառնէր:

Կիյեօթինի խնդրին մէջ կէտաակէտ կը վիճէր ընդհանուր-փաստաբաններուն, «օրէնքի այս շաղակրատներուն հետ», ինչպէս կ'անուանէր զանոնք Եր-

բեմն դիզուած դատի թղթակոյտներով իր սեղանը ծածկուած կ'ըլլար. Լուի Ֆիլիբ անոնց ամէնն ալ կը քննէր:

Անոր համար վիշտ մըն էր թողուլ այս դատապարտեալ թշուառ գլուխները:

«Այս գիշեր եօթը հոգի վատակեցայ», կ'ըսէր օր մը այն վկային գոր քիչ մը առաջ յիշեցինք: Իր իշխանութեան առջի տարիները մահուան պատիժը գրեթէ վերաւ, և կտոափնատին կանգնուածովը թագաւորին դէմ բռնաբարոթիւն մը եղաւ:

Պուրպօնեաններուն առջինեկ ճիւղին հետ կրէվի գլխատութեան հրապարակը աներեւոյթ ըլլալով, քաղքենիութիւնը Պարիէր-Սէն-Փագ անունով կրէվ մը հաստատեց:

«Գործնական մարդերը» գրեթէ օրինաւոր կիյեօթինի մը պէտքը զգացին, և անա Լուի Ֆիլիբին դէմ Գաղիմիր Բէրիէյի յաղթութեանց մէկը այս եղաւ, վասնզի Գաղիմիր Բէրիէ քաղքենիներու գձուձ. իսկ Լուի Ֆիլիբ ազատական կողմերը կը ներկայացնէր, Լուի Ֆիլիբ իր ձեռքովը ծանօթութիւն կը գրէր Պէզզարիայի վրայ:

Ֆիլէսիքի մեքենայէն ետք կը պօռար.

«Մեղք որ չվիրաւորուեցայ, պիտի կրնայի ներում չնորհել»:

Լուի Ֆիլիբ հեզ էր Լուի Ժ ին և բարի Հանրի Դ.ին պէս

Արդ մեզի համար պատմութեան մէջ, ուր բարութիւնը հազուադիւն մարգրիտ է, ով որ բարի եղած, գրեթէ նախապատիւ է որմէ որ մեծ եղած է: Լուի Ֆիլիբի վրայ ոմանք խտախ. ոմանք ալ ամարդօրէն գատում ըրած ըլլալով, շատ բնական է որ մարդ մը, այսօր անոր պէս ուրուական մը՝ որ այս թագաւորը ձանչցած է ներկայի և անոր համար վկայութիւն տայ

պատմութեան առջեւ: Այս վկայութեան նկատմամբ
ի՛նչ կ'ուզէ թող ըսուի, յայտնի և անուրանալի է
թէ անշահախնդիր վկայութիւն մըն է. մեռելի մը
գրած տապանագիրը անկեղծ է. գերեզման մը կրնայ
միւթարութիւն տալ ուրիշ գերեզմանի մը:

Միեւնոյն խաւարին մասնակցողը քովելու իրա-
ւունք կը ստանայ:

Մանաւանդ որ ոչ այնքան կը վախցուի թէ աք-
սորի մէջ կեցող երկու գերեզմաններու համար կարեւր
ըլլայ ըսել երբէք:

Մէկը միւսը ողորկից:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ.

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐՔԵՒ ՊԱՏԵՐՈՒՆ ՃԵՂՔԵՐԸ

Եկած ըլլալով այն վայրկեանը ուր մեր պատմած
տուամբ Լուի Ֆիլիբի իշխանութեան սկիզբները ծած-
կող ազէտաւոր ամպերէն մէկուն խորութեանը մէջ
գլխի սուզի, պէտք չէր երկմտութիւն ցուցնել, և
հարկ էր որ այս գիրքը իր կարծիքը յայտնէր այս
թագաւորին նկատմամբ:

Լուի Ֆիլիբ արքայական իշխանութեան հասած
էր առանց բռնութեան և առանց ինքն իր կողմէ ուղ-
ղակի աշխատելու:

Թագաւոր եղած էր յեղաշոջային փոփոխումի մը
իրողութեամբ որ յեղափոխութեան իրական նպա-
տակէն անշուշտ խիստ հեռու էր և որու մէջ ինքը՝
Օրլէանի դուքսը ամենեւին անձնական նախաձեռ-
նութիւն չունէր:

Իշխան ծնած էր և կը կարծէր թէ ընտրուած
թագաւոր է:

Ինքն իրեն տուած չէր, իրովի առած չէր այս
պաշտօնը:

Իրեն առաջարկուած էր այն, ինքն ալ ընդու-
նած էր համոզուելով՝ ըստ մեզ յանիրաւի՝ բայց հա-

մողուելով թէ առաջարկութիւնը իրաւունքին համա-
ձայն և ընդունիրն ալ պարտաւորութեան համա-
ձայն էր:

Այս պատճառաւ Լուի Ֆիլիբ արքայական իշխա-
նութիւնը բարեմտօրէն ընդունեց:

Արդ խզճովին կ'ըսենք թէ Լուի Ֆիլիբ իշխա-
նութիւնը բարեմտութեամբ ընդունած ըլլալուն, և
հանրիշխանութիւնն ալ բարեմտութեամբ յարձակած
ըլլալուն համար, ընկերային կոիւններէ արտադրուող
սարսափին պատասխանատուութիւնը ո՛չ թագաւո-
րին, և ո՛չ ալ հանրիշխանութեան վրայ կը ծան-
րանայ:

Սկզբունքներու ընդհարում մը տարրերու ընդ-
հարումի մը կը նմանի:

Ովկիանոսը ջուրը կը պաշտպանէ, մորիկը օդը
կը պաշտպանէ, թագաւորը թագաւորութիւնը կը
պաշտպանէ, հանրիշխանութիւնը ժողովուրդը կը
պաշտպանէ. յարաբերականը որ է միապետութիւնը,
կը դիմադրէ բացարձակին՝ որ է հանրապետութիւնը:
Ընկերութիւնը լարին կը թափէ այս կոիւին մէջ,
բայց ինչ որ իր վիշտն է այսօր, վաղը իր փրկութիւ-
նը պիտի ըլլայ:

Այլ սակայն, ինչ և ըլլայ, պէտք չէ պախարա-
կել կռուողները:

Երկու կուսակցութիւններուն մէկը անշուշտ կը
սխալի:

Իրաւունքը՝ Բատոսի արձանիննպէս՝ երկու ծո-
վեզրի վրայ չկրնար ըլլալ, իմէկ ոտքը հանրապետու-
թեան, միւս ոտքն ալ թագաւորութեան մէջ դնելով,
անբաժանելի է այն և բոլորովին մէկ կողմը կը գը-
նուի:

Բայց որոնք որ կը սխալին, անկեղծօրէն կը սը-
խալին:

կոյր մը յանցաւոր չէ, ինչպէս որ վանտէացի մը
աւազակ մը չէ:

Ուրեմն իրերու ճակատագրին վրայ թողունք այս
ահարկու կոիւնները:

Ինչ կ'ուզեն ըլլան այս փոթորիկները, մարդ-
կային անպատասխանատուութիւն կայ անոնց մէջ:

Աւարտենք այս տեղեկագրութիւնը.

1830ի կառավարութեան կեանքը անմիջապէս տա-
ժանելի եղաւ:

Երէկ ծնած էր, և այսօր պարտաւորեցաւ կը-
ռուի:

Այս կառավարութիւնը հազիւ թէ տեղաւորուած
էր, և ահա Յուլիսի մեքենային վրայ որ դեռ նոք
դրուած և ոչ այնքան հաստատուն էր, շարժիչ զօ-
րութեան մը անյայտ շարժումները կը զգար ամե-
նուրեք:

Դիմադրութիւնը հետեւեալ օրը ծագեցաւ. թե-
րեոս առջի օրէն ծագած էր արգէն:

Ամսէ ամիս հակառակութիւնը մեծցաւ, և թա-
գուն ըլլալէ դադրելով երեւան ելաւ:

Յուլիսի յեղափոխութիւնը որ ինչպէս ըսինք,
Ֆրանսայէն դուրս ոչ այնքան ընդունուած էր թա-
գաւորներէն, Ֆրանսայի մէջ զանազան կերպերով
մեկնուած էր:

Աստուած իր կամքերը՝ որոնք պատահարներու
մէջ տեսանելի են, մարդերուն կը յանձնէ. դժուա-
րիմաց բնագիր որ խորհրդաւոր լեզուով մը գըր-
ուած է:

Մարդիկ այս բնագիրը անմիջապէս կը թարգմա-
նեն. վաղահաս թարգմանութիւններ որոնք անուղիղ
են և որոնք սխալներով, պակասիւններով և հակառակ
իմաստներով լի են:

Շատ քիչ միտքեր կը հասկնան լատուածային

լեզուն: Ամէնէն կորովամիտները, ամէնէն հանգարանները, ամէնէն խորիւտները յամբարար կը լուծեն, կը հասկնան, և երբ կուգան իրենց բնագրին հետ, շատ ժամանակէ ի վեր գործը կատարուած կը գրանեն: հասարակաց հրապարակին վրայ արդէն քսան թարգմանութիւն կայ:

Ամէն մէկ թարգմանութենէ կուսակցութիւն մը կը ծնի, և ամէն մէկ հակառակ իմաստէ հերձուած մը, և ամէն մէկ կուսակցութիւն կը կարծէ թէ ինքը ունի միայն բուն բնաղիրը, և ամէն մէկ հերձուած կը կարծէ թէ իր կողմն է լոյսը:

Շատ անգամ տէրութիւնն իսկ հերձուած մըն է:

Յեղափոխութեանց մէջ հոսանքի հակառակ լողացողներ կան, որոնք են հին կուսակցութիւնները: Հին կուսակցութիւնները որոնք Աստուծոյ շնորհիւ ժառանգութեան կը յարին, կը կարծեն թէ յեղափոխութիւնները ապստամբելու իրաւունքէն ելած են, և թէ անոնց գէժ ապստամբելու իրաւունք ունին:

Կը սխալին սակայն, վասնզի յեղափոխութիւններու մէջ ապստամբը չէ թէ ժողովուրդը այլ թագաւորն է:

Յեղափոխութիւնը ապստամբութեան հակառակն է բոլորովին:

Ամէն յեղափոխութիւն՝ կանոնաւորապէս կատարուած իրողութիւն մը ըլլալով, ըստ ինքեան օրինաւոր է:

Ստոյգ է թէ սուտ յեղափոխականներ երբեմն կ'անպատուեն զայն, բայց յեղափոխութիւնը՝ նեւ արատուած՝ հաստատ կը մնայ, նաեւ արիւնարոյր՝ կենդանի կը մնայ:

Յեղափոխութեանց ծնունդ տուողը հարկն է, և ոչ թէ դիպում մը:

Յեղափոխութիւն մը կեղծիքէն գէպ իրականու-

թիւն վերագարձ մըն է: Յեղափոխութիւնը էութիւն ունի, վասնզի պէտք է ըլլայ:

Բայց և այնպէս օրինաւոր թագաւորութեան պաշտպան հին կուսակցութիւնները 1830ի յեղափոխութեան վրայ կը յարձակէին այն ամէն բռնութիւններով, որոնք սխալ պատճառաբանութենէ կը ժայթքին:

Մոլորութիւնները պատուական սուրբեր են: Այն կուսակցութիւնները վարպետօրէն կը յարձակէին յեղափոխութեան այն վիրաւոր ի կողմին վրայ, այն օրինքն ուր որ անոր գրահը կը պակսէր, ուր որ տրամաբանութիւնը կը պակսէր. այս յեղափոխութեան վրայ կը յարձակէին անոր թագաւորութիւնը հարուածելով:

Յեղափոխութեան կ'ազաղակէին.

«Յեղափոխութիւն, ինչո՞ւ այս թագաւորը, Հերձուածները ճիշդ նշան առնող կոյրեր են:

Հանրապետականները եւս նոյն ազաղակը կ'արձակէին:

Բայց ասոնց այսպիսի ազաղակ մը հանելը իրաւաբի էր:

Ինչ որ կուրութիւն էր օրինաւորութեան կուսակիցներու մէջ, կորովառեւութիւն էր հանրիշխանականներու մէջ 1830ը, ժողովուրդը զրթումով մը խարեց:

Հանրիշխանականները այս զրթումին պատճառաւ արտմտութեամբ կը յանդիմանէին զայն:

Յուլիսի չէնքը անցեալին յարձակումին և ապագային յարձակումին միջեւ կը յուզուէր:

Ներկան կը ներկայացնէր՝ մէկ կողմէ միապետական գարերու և միւս կողմէ յաւիտենական իրաւունքին հետ կռիւի բռնուելով:

Ասկէ զատ 1830ը, Ֆրանսայէն դուրս ա՛յ յեղա-

փոխութիւն ըլլալէ դադրած և միապետութիւն եղած ըլլալով, ստիպուած էր Եւրոպայի ընթացքին հետեւիլ:

Այսինքն խաղաղութիւնը պահելու որիչ մեծ զրօնաւարութիւն մըն ալ այս էր:

Հակառակ ուղղութեամբ ուղուած ներդաշնակութիւն մը շատ անգամ սուելի վնասակար է քան թէ պատերազմ մը:

Ապառազէն խաղաղութիւնը որ ինքն իրեն կասկածելի քաղաքակրթեալ աշխարհի մը կործանիչ միջոցն է, ահա այս թագուն կոխէն ծնաւ, որ միշտ սանձահար է, այլ միշտ կ'որոտայ:

Յուլիսի թագաւորութիւնը եւս թէեւ ունէր այս միջոցը, բայց և այնպէս եւրոպական դաշիճներու լծակից երիվարներուն մէջ կը խրաչէր:

Մեթերնիկ այս յուլիսի երիվարին թերեւս ուզէր փոկ անցնել որպէսզի հանդարտ կենայ:

Յուլիսի թագաւորութիւնը Ֆրանսայի մէջ յառաջդիմութենէ մղուելով, ինքն ալ Եւրոպայի մէջ կը մղէր այն յամրաքայները որոնք միապետութիւններ կ'անուանուին:

Հրուելուն համար ինքն ալ կը հրէր:

Սակայն ներսը՝ ժողովրդեան մեծ մասին ազատութիւնը, աննջութիւն, վարձք, կրթութիւն, պատիժ, բողոքութիւն, կնոջ ճակատագիրը, սպառում, բաշխում, փոխանակութիւն, զրամ, վարկ, զրամագրիսի իրաւունք, աշխատութեան իրաւունք, այս ամէն խնդիրները ընկերութեան վերելք կը բազմապատկուէին. սոսկալի վտանգ փլումի:

Բուն քաղաքական ըսուած կուսակցութիւններէ գուրս ուրիշ շարժում մըն ալ երեւան կ'ելլէր: Հանրիչխանական բորբոքումին պատասխան կուտար փլուստփայական բորբոքումը:

Ընտրեալներն ալ բազմութեան պէս կը խոսովուէին ուրիշ կերպով. բայց նոյնչափ:

Խորունկ գլուխները կը խորհէին. մինչդեռ երկիրը, այսինքն ժողովուրդը՝ որու վրայէն յեղափոխութեան շունչեր կ'անցնէին՝ այն խորհողներուն ներքեւ կը սասանէր չգիտեմ ի՞նչ անյայտ և լուսնոտի յատուկ անուամերով:

Այս խորհողները, որոնցմէ ոմանք առանձին էին, ոմանք ալ իբր ընտանիք և գրեթէ իբր նոյնահաւատ ժողովներ գումարուած, հանդարտապէս այլ ներհունապէս կը յուզէին ընկերային խնդիրները, անդրդուելի ականահատներ՝ որոնք գաղտնի ցնցումներէն և կէս մը նշմարուած հնոցներէն հազիւ հազ անհանգստութիւն զգալով հրալեռի մը անդունդին մէջ հանդարտօրէն իրենց գեթնափոր ճամբաները կը բանային:

Այս հանդարտութիւնը այս բազմայոյզ ժամանակին ոչ նուազ գեղեցիկ տեսարաններէն մէկն էր:

Այս մարդերը իրաւանց խնդիրը քաղաքական, կուսակցութեանց կը ձգէին, և իրենք երանութեան խնդրով կը զբաղէին:

Մարդկային ընկերութենէն անոնց արտադրելու զառն էր մարդուս բարեկեցութիւնը:

Նիւթական խնդիրները, երկրագործութեան, հնարագիտութեան և առուտուրի խնդիրները կը յուզէին, անոնց գրեթէ կրօնքի մը արժանապատուութիւնը տալով:

Քաղաքակրթութեան վիճակին մէջ զոր քիչ մը Աստուած և մեծ մասամբ մարդս կը կազմէ. շահերը կը միանան, կ'ամալկամին և կը խառնուին իրական կարծր ժայռ մը կազմելով ուժային օրէնքի մը համեմատ զոր համբերութեամբ կը զննեն քաղաքականութեան այն երկրաբանները որոնք տնտեսագէտ կ'անս:

աւանուին: Այս մարդերը որոնք զանազան անուանե-
րով կը խմբուէին և որոնց ամէնքն ալ սակայն կըր-
նան սերական անուանով ընկերավար անուանիլ, կը
նկրտէին ճեղքել այս ժայռը և անկէ ժայթքեցնել
մարդկային բարօրութեան կենդանի ջուրերը:

Անոնք ամէն բան կը յուզէին, կը քննէին կա-
ռափնատի խնդրէն սկսելով մինչեւ պատերազմի խըն-
դիրը:

Կնոջ իրաւունքը և մանկան իրաւունքն ալ կ'ա-
ւելցնէին մարդու իրաւունքին վրայ զոր ֆրանսա-
կան յեղափոխութիւնը հաստատած էր:

Ընթերցողը թող չզարմանայ թէ զանազան պատ-
ճառներ մեզ կը ստիպեն տեսական նկատումով եր-
կար բտրակ չըննելու այն խնդիրները զորս ընկեր-
վարները կը յուզեն:

Բաւական կը սեպենք միայն ցոյց տալ այս խըն-
դիրները:

Եթէ ի բաց առնենք աշխարհակազմային տեսիլ-
ները, երազախոհութիւնը և միսթիզականութիւնը,
կրնան երկու գլխաւոր խնդրի վերածել այն ամէն
լուծելի խնդիրները զորս ընկերվարականները կ'ա-
ռաջադրէին:

Առաջին խնդիր.

Հարստութիւնը արտաբերու-

երկրորդ խնդիր.

Հարստութիւնը բաշխել:

Առաջին խնդիրը աշխատութեան խնդիրը կը պա-
րունակէ:

Երկրորդը վարձքի խնդիրը:

Առաջինին մէջ ուժերու կիրառութեան վրայ է
գործը:

Երկրորդին մէջ վայելումներու բաշխումին վրայ
է գործը:

Ոյժերու լաւ կիրառումէն կը հետեւի հասարա-
կային զօրութիւնը:

Վայելումներու լաւ բաշխումէն կը հետեւի ան-
հասական երջանկութիւնը:

Լաւ բաշխում բաշխող պէտք է հասկնայ չէ թէ
հաւասար, այլ արդար բաշխում:

Առաջին հաւասարութիւնն է արդարութիւն: Այս
երկու իրերուն, այսինքն գուրսը՝ հասարակային զօ-
րութեան և ներսը՝ անհասական երջանկութեան միա-
ւորութենէն կը հետեւի ընկերային բարեբաւասու-
թիւնը:

Ընկերային բարեփաստութիւնը կը նշանակէ մար-
դուս երջանկութիւնը, քաղաքացիին ազատութիւնը,
ազգին մեծութիւնը:

Անգլիական այս երկու խնդիրներուն առաջինը
կը լուծէ:

Սքանչելապէս կը կազմէ հարստութիւնը, այլ ա-
զէկ չբաշխեր:

Այս լուծումէն որ մէկ կողմէն ամբողջ է, հար-
կաւորապէս երկու ծայրայեղութեան կը հետեւի. ա-
հագին փարթամութիւն, ահագին թշուառութիւն:
Այս վայելումները ոմանց, ամէն զրկումները ուրիշ-
ներուն այսինքն ժողովուրդին, թէև առանձնաչը-
նորհումը, բացառութիւնը, մենավաճառը, աւատա-
կանութիւնը նոյնիսկ աշխատութենէ կը ծնին: Սխալ
և վտանգաւոր կացութիւն որ հասարակային զօրու-
թիւնը մասնաւոր թշուառութեան վրայ կը կանգնե
և որ Պետութեան մեծութիւնը անհատին տառապա-
նաց մէջ կ'արմատացնէ:

Թիւր բմբռնուած մեծութիւն ուր կը միանան
ամէն նիւթական տարրերը և որու մէջ չմտնեք սեւե
բարոյական տարր մը:

Հասարակազարութիւնը և երկրորդաշխական օւ-

ըէնքը կը կարծեն լուծել երկրորդ խնդիրը, բայց կը սխալին:

Անոնց բաշխումը արտաբերութիւնը կը սպաննէ: Հաւասար բաժանումը կը ջնջէ մրցումը, հետեւապէս նաեւ աշխատութիւնը:

Մասվաճառի մը բաշխումին կը նմանի այս, վասն զի մասվաճառը կը սպաննէ ինչ որ կը բաժնէ:

Անկարելի է ուրեմն այս կարծեցեալ լուծումներուն հաւանիլ: Հարստութիւնը սպաննելը բաշխելը սեղ չէ:

Երկու խնդիրները պէտք է որ միատեղ լուծուին լաւ մը լուծուելու համար:

Երկու լուծումները պէտք է որ միաւորին և կազմեն մէկ լուծում:

Երկու խնդիրներուն եթէ առաջինը միայն լուծես, վենետիկին պիտի նմանիս, Անգլիոյ պիտի նմանիս:

Վենետիկին պէս արուեստական զօրութիւն մը, կամ Անգլիոյ պէս նիւթական զօրութիւն մը պիտի ունենաս: Երբ հարուստ պիտի ըլլաս: Բոնաբարութեամբ մը պիտի մեռնիս, ինչպէս մեռաւ Վենետիկ, կամ պիտի իյնաս սնանկութեամբ մը, ինչպէս պիտի իյնայ Անգլիան:

Եւ աշխարհս թող պիտի տայ որ իյնաս և մեռնիս, վասնզի աշխարհս կը թողու որ իյնայ և մեռնի ինչ որ ինքնամոլութիւն է միայն, ինչ որ մարդկային սեռի մը համար առաքինութիւն մը կամ գազափար մը չպարունակեր:

Պէտք է գիտնալ սակայն թէ մենք հոս Վենետիկ և Անգլիա բառերը յիշելով չէ թէ ժողովուրդներ այլ ընկերային չէնքեր կը նշանակենք. ազգերու վրայ գրուած սակաւապետութեանց և ոչ թէ նոյնիսկ օգրգերու կ'ակնարկենք:

Ազգերու համար միշտ յարգ ու համակրութիւն կը զգանք:

Վենետիկ՝ իբր ժողովուրդ պիտի վերածննի Անգլիա, իբր ազնուապետութիւն՝ պիտի իյնայ, բայց Անգլիա՝ իբր ազգ անմահ է:

Այս ըսելէ ետք կը շարունակեն:

Լուծէ՛ երկու խնդիրներ, քաջալերէ՛ հարուստը և պաշտպանէ՛ աղքատը, վերցուր թշուառութիւնը. ա՛յ մի թողուր որ զօրաւորը անիրաւութեամբ իր շահերուն ծառայեցնէ տկարը, սանձէ՛ այն անօրէն նախանձառութիւնը զոր ճամբան գտնուողը ունի՝ արգէն տեղը հասնողին դէմ, մաթեմատիքապէս և եղբայրապէս վարձքը աշխատութեան համեմատէ, ձրի և պարտաւորիչ ուսումը մանկութեան անուամբ հետ խառնէ և արնութիյնը գիտութեան վրայ հիմնէ, ընդարձակ միաքերը՝ միանգամայն բազուկները զբազեցնելով, զօրաւոր ժողովուրդ մը և միանգամայն երջանիկ մարդերու ընտանիք մը եղիր, ամէնուն ալ սեփականութիւն տուր՝ զայն չէ թէ բառնալով այլ հանդարտեցնելով՝ այնպէս որ ամէն քաղաքացի առանց բացառութեան կալուածատէր ըլլայ, և այս այնքան դիւրին է որքան չկարծուիր, երկու խօսքով ըսենք, գիտցի՛ր արտաբերել և բաշխել հարստութիւնը, և անա նիւթական մեծութիւնը ու միանգամայն բարոյական մեծութիւնը պիտի ունենաս, եւ անո այն ժամանակ պիտի ըլլաս Փրանսա կոչուելու համար:

Բանի մը կոխակցութիւններէ գուրս և վերորոնք կը մոլորէին, այս էր անա ընկերվարութեան ըսածը, այս էր անա ղէպքերուն մէջ անոր փնտաածը, այս էր անա միտքերու մէջ անոր ծրագրածը:

Մբանչելի ջանադրութիւններ, նուիրական փորձեր:

Այս վարդապետութիւնները, սկզբունքները, դիմադրութիւնները, այն անակնկալ հարկը որով Պետական մարդը կը ստիպուէր փրկխոփաներուն կարեւորութիւնը ճանչնալ, խառնաշփոթ յայտնութիւնները, որոնք կ'ընդնշմարուէին, նոր քաղաքականութիւն մը կազմելու պարտքը, քաղաքականութիւն որ էին այխարհին հետ կը պարտաւորէր համաձայնիլ առանց բոլորովին անհամաձայն ըլլալու յեղափոխութեան տեւջական նպատակին հետ, կացութիւն մը, ուր պէտք էր Լաֆայէթը գործածել Բօլինեազը պաշտպանելու համար:

Ապստամբութեան ներքեւ թափանցիկ յառաջդիմութեան ակներեւութիւնը, խորհրդականները և հրապարակի ժողովուրդը, իր (Լուի Ֆիլիբին) բոլորտիքը պաշարող մրցումները հաւասարակշռելու հարկը, յեղափոխութեան նկատմամբ իր հաւատարմութիւնը, թերեւս չգիտեմ ինչ պատահական համակերպութիւն մը որ վերջնական և վերագոյն իրաւունք մը անորոշապէս ընդունելէն կը ծնէր, իր ձեղին արժանի մնալու կամքը, ընտանեւորական ոգին, ժողովուրդին վրայ ունեցած անկեղծ յարգն ու յամարում մը, իր անձնական լաւամտութիւնը գրեթէ ցաւազին մատանջութեամբ մը կը համակէին Լուի Ֆիլիբը, և երբեմն՝ որքան ալ հզօր և արի ըլլար ինք՝ թագաւոր ըլլալու գժուարութեան տակ կ'ընկճէին:

Իր դաքերուն ներքեւ անարկու քայքայում մը կը զգար որ սակայն անհետացում մը չէր, ըստ որում Յրանտան սովորականէն աւելի Յրանսա էր:

Քաւարամած գէղեր նորիզոնը կը ծածկէին:

Տարօրինակ ստուեր մը հետզհետէ վրայ հասնելով կամաց կամաց մարդերու, իրերու, գաղափարներու վրայ կը ծաւալէր. ստոտեր որ բարկութիւններէ և գրութիւններէ կուգար:

Ինչ որ արագապէս ճնշուած էր, կը խլտէր և կ'եռար:

Երբեմն պարկեշտ մարդուն խիղճը ետ կ'առնէր իր շունչը, ըստ որում կարի շատ նեղութիւն կար այն ոգին մէջ ուր իմաստակութիւնները ճշմարտութեանց հետ կը խառնուէին:

Բնկերային անձկութեան մէջ կը դողային միտքերը այն տերեւներու պէս որոնք կը դողան երբ փոթորիկը կը մօտենայ: Ելեքտրական ձգտումը այն աստիճան հասած էր որ ատեն ատեն առաջին անգամ տեսնուող մարդ մը, անծանօթ մը ճառագայթ կ'արօձակէր: Յետոյ վերջալուսական մթութիւնը նորէն կը տիրէր: Մերթընմերթ սաստիկ և խորին ձայներ կը լսուէին որով կը հասկցուէր թէ որքան չանթ կար ամպին մէջ:

Յուլիսի յեղափոխութենէն իվեր հազիւ թէ քսան ամիս անցած էր, և անա 1832 տարին վտանգաբեր և սպսոնալի տեսքով մը սկսած էր: Ժողովուրդին կարօտարեկութիւնը, գործաւորներուն առանց հացի մնալը, Գօնտարի վերջին իշխանին խաւարին մէջ տնկեր ոյթ ըլլալը, Բարիզէն Պուրպօններուն արտաքսումը, Պելճիգային Փրանսական իշխանի մը ընծայուիլը բայց անգլիական իշխանի մը արուիլը, Նիգօլայի ուսական ատելութիւնը, մեր ետեւը հարաւի իրկու դեւերը, այսինքն Ֆէրաինան որ ի Սպանիա և Միկէլ որ ի Բորթուկալ, Իտա իոյ մէջ երկրիս շարժիլը, Մեթերնիկին՝ ձեռքը Պօլօնի վրայ երկնցնելը, Անգոնայի մէջ Յրանսային Աւստրիոյ հետ խստիւ վարուիլը, հիւսիսէն լսուող չգիտեմ ինչ աղետալի ձայն մը որ Բօլօնիան նորէն իր դագաղին մէջ բեւեռող կասնին ձայնն էր, բոլոր Եւրոպայի մէջ գայրապոզ

նայուածքները որոնք Յրանսան կը գիտէին ծածկապէս, Անգլիան որ կասկածելի դաշնակիւ էր և պատրաստ մերժելու ինչ որ իյնաուու պիտի միտէր և յափըշտակելու ինչ որ կրնար իյնալ, օրէնքին չորս գլուխ չյանձնելու համար ատենակալներուն Պէնսիլիայի ետեւ ապաստանիլը, թագաւորին կողքին վըրայէն շուշանագրոյններուն սրբուիլը, Նօթր Ծամէն խաչին վար առնուիլը, Լաֆայէթին փոքրիլը, Լաֆիթին կործանիլը, Պէնժամէն Գօնսթանին չքաւորութեան մէջ մեռնիլը, Գազիմիր Բէրիէի իշխանութենէ մաշուելով մեռնիլը քաղաքական հիւանդութեան և ընկերային հիւանդութեան թագաւորութեան երկու մայրաքաղաքներուն. այսինքն խորհող քաղաքին, և աշխատող քաղաքին մէջ միանգամայն երեւան ելլելը. քաղաքային պատերազմը ի Բարիդ, ստրկային պատերազմը ի Լիօն, երկու միջնաքաղաքներուն մէջ հընոցի միեւնոյն նշոյլը, ժողովուրդին հրաշնոյնային բերանի նման շառագոյն ճակատը, հարաւին մոլեռանդիլը, արեւմուտքին խոռովիլը, Վանտէի մէջ Պէրիի դքսուհին, գաղանի միաբանութիւնները, դաւադրութիւնները, ապստամբութիւններն և գօլնրան պատահարներուն սոսկալի ազմուկը գաղափարներու սոսկալի շոինդին հետ կը խառնէին:

Գ Լ Ո Ւ Ի Խ Ե.

ԻՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՐՈՆՑՄԷ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ԿՐ ԾԱԳԻ

ԵՒ ԶՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ԶԳԻՑԵՐ

Ապրիլի վերջերը ամէն բան ծանր կերպարանք առած էր

Բորբօքումը եռադումի կը փոխուէր:

1830էն իվեր է հոն հոս պզտիկ և մասնական խոռովութիւններ կային որոնք չուտով կը զսպուէին, ալլ դարձեալ կը ծագէին:

Ստորակայ և լայնածաւալ համակիրքումի մը նըշանն էր այս:

Ահայի բան մը կը նիւթուէր գաղանապէս: Հնարաւոր յեղափոխութեան մը ծրագիրները կ'ընդնշմարուէին որոնք տակաւին ոչ այնքան որոշելի և ոչ այնքան լուսաւորուած էին:

Յրանսա՝ Բարիդին. Բարիդ ալ Սէնթ Անթուան արուարձանին կը նայէր:

Սէնթ Անթուան արուարձանը՝ արդէն ծածկապէս տաքքած ըլլալով՝ եռեւեփ ելլել կը սկսէր:

Շարօն փողոցին կապելաները ծանր և մրթկալի էին, թէեւ այս երկու ածականներուն միատեղ կապելաներուն արուիլը անսովոր երեւայ:

Այս կապելաներուն մէջ յայտնապէս յուզուած բանն էր կառավարութիւնը:

Հոն ամէն մարդ յայտնի յայտնապէս վիճարանութեան կ'ենթարկէր «բանը՝ կոռուելու կամ հանգարտ կենալու համար»:

Ներքնակողմեան կրպակներ կային ուր երդում կ'առնուէր բանւորներէ որպէսզի առաջին անգամ վրտանգի աղաղանք լսելով փողոցը զանուրի և «կըռուին առանց համրելու թշնամիներուն թիւը»: Երդումը արուելէն ետք, կապելային մէկ անկիւնը նստող մարդ մը «ազգու ձայն մը կը հանէր» և կ'ըսէր. «Կը կասկնա՞ս, երդում ըրիր հա՛»:

Երբեմն առաջին դատիկոնը ելլելով գոց սենեակ մը կը մտնէին, և հոն գրեթէ մասօնական տեսարաններ տեղի կ'ունենային:

Խորհրդոց մասնակցողը երգումներ կ'ընէր «ժառանգութիւն ընելու թէ՛ անոր և թէ՛ ընտանիքի հայրերուն»:

Այս էր երգումին ձեւը:

Ստորին սրահներուն մէջ «աւերիչ» տեսակներ կը կարդային:

«Կառավարութիւնը կ'անգոսնէին» կ'ըսէ այն ժամանակի գաղանի տեղեկագիր մը:

Հոն յետագայ տողերուն պէս խօսքեր կը լըսուէին.

«Պարագլուխներուն անունները չգիտեմ, իննք միայն երկու ժամ առաջ պիտի գիտնանք օրը»:

Իսկուր մը կ'ըսէր.

«Երեք հարիւր հօգի ենք, ամէն մէկը տասը սօս դնելով հարիւր յիսուն ֆրանք կը կազմուի գնդակ և

վառօղ շինելու համար»: — Աւերիչ մը կ'ըսէր.

«Վեց ամիս չեմ ուզեր, երկու ամիս ալ չեմ ուզեր, տառնըհինգ օր չանցած կառավարութեան հետ պիտի համեմատուինք: Քսանըհինգ հազար հոգւով կրնանք անոր դէմ դնել»:

Աւերիչ մը կ'ըսէր.

«Քիչերը չեմ պահիր, վասն զի փամփուշտ կը շինեմ»:

Ատեն ատեն «քաղքենիի հազուատով և գեղեցիկ զգեստներով» մարդեր կուգային, որոնք նշանաւոր անձերու ձեւեր կ'ընէին և հրամայական կերպարանք ունէին, և որոնք «ամէնէն կարեւորներուն» հետ ձեռք ձեռքի տալէն ետք կը ձգէին կ'երթային: Տասը րոպէէն աւելի չէին կենար բնաւ:

Յաճ ձայնով հետեւեալ յայտարար խօսքերը կ'ընէին իրարու:

«Քաւազրութիւնը հասուն է, բանը կատարեալ է:

Հոն գոնուողներուն ամէնքն ալ ասիկա մէկզմէկու կը յայտնէին փափսուքով, ինչպէս ըսած է նոյն իսկ հոն ներկայ գտնուողներէն մէկը:

Եւ անոր այն աստիճան շատցած էր որ օր մը բանւոր մը կապելային մէջ հրապարակաւ պոռաց.

«Բայց զէնք չունինք»:

«Ձինուորներն ունին», պատասխանեց իր ընկերներէն մէկը յանգէտս՝ կարծես նմանիլ ուզելով Պօնաբարդին որ Իտալիոյ բանակին ուղղած յայտարարութեան մէջ կ'ըսէր.

«Թշնամին ունի՛...»:

«Երբ աւելի գաղտնի բան մը ունենային, կ'ըսէ տեղեկագիր մը, հոն իրարու չէին յայտնէր զայն»:

Չհասկցուիր թէ ի՞նչ կրնային պահել՝ ըսելէն ետք ինչ որ կ'ըսէին:

Գուժարումները երբեմն պարբերաբար տեղի կ'ու-
նենային :

Երբեմն գուժարումները միայն ութը կամ ասոր-
անձերէ կը բաղկանային , և միշտ միեւնոյն անձե-
րն էին :

Կային նաեւ ուրիշ ժողովներ ուր ուզողը կը մրտ-
նէր և սրահը այնքան կը լեցուէր որ ամէն մարդ
կը ստիպուէր ոտքի վրայ կենալու :

Ոմանք աւիւնէ և եռանդէ դրդուելով հոն կու-
գային . ոմանք ալ կուգային , Վլասնդի իրենց գոր-
ծարանը երթալու ճամբան այն էր » :

Ինչպէս յեզպիոխութեան ժամանակ , նոյնպէս և
այն ատեն այս կապելաներուն մէկ հայրենասէր կի-
ներ կային որոնք նորեկները կը համբուրէին :

Ուրիշ յայտարար իրողութիւններ ալ երեւան
կ'ելլէին :

Մարդ մը կապելա կը մտնէր , գինի կը խմէր և
գուրս կ'ելլէր , ըսելով .

« Գինեկաճա՛ն , յեզպիոխութիւնը պիտի վճարէ
առնելիքդ :

Շարունի փողոցին դէմ կապելայի մը մէջ յեզա-
փոխական գործակալներ կը կարգուէին : Քուէարկու-
թիւնը գլխանոցներու մէջ կը կատարուէր :

Բանուորները սրամարտութեան վարժապետի մը
տունը կը հաւաքուէին , որ Գօթի փողոցը վարժու-
թիւններ ընելու արանոց :

Հոն փայտէ մեծ սուսեր երու , գաւազաններու ,
ցուպերու և անսայր թուրերու հաւաքածոյ մը կար :
Օր մը անսայր թուրերը սրեցին :

Բանուոր մը կ'ըսէր .

« Քսանրհինգ հոգի ենք . բայց իմ վրայ չեն վըս-
տահիր , վասնզիր մեքենայ մը կը համարեն զիս » :

Այս մեքենան ետքէն Քէնիսէ եղաւ :

Նախապատրաստուած իրերը՝ ինչ որ էին՝ օրէ օր
չգիտեմ ի՛նչ տարօրինակ ակներեւութիւն մը կ'առ-
նէին :

Կին մը իր գուռը աւելլով , ուրիշ կնոջ մը կ'ը-
սէր .

« Շատ ժամանակէ ի վեր ամէն մարդ մեծապէս
կ'աշխատի փամփուշտ շինելու » :

Փողոցներուն մէջ նահանգներու ազգային պա-
հակներու ուղղուած յայտարարութիւններ կը կար-
գացուէին հրապարակաւ :

Այս յայտարարութեանց մէկին ստորագրութիւնն
էր « Պիւրթօ , գինավաճառ » :

Օր մը Լընուարի վաճառանոցը ըմպելիք վաճա-
սողի մը կրպակին դրան առջեւ մարդ մը մօրուքէ
մանեակ մը և իտալացիի արտասանութիւն ունէր՝
վէմի վրայ կ'ելլէր և բարձր ձայնով տարօրինակ գիր
մը կը կարդար . այս գիրը գաղտնի իշխանութեան
կողմէ հրատարակուած կ'ընրեւար :

Գունդագունդ մարդեր հաւաքուած էին անոր բո-
լորտիքը և կը ծափահարէին :

Յայտարարութեան այն մասերը՝ որոնք աւելի կը
յուզէին մարդկութիւնը , գոց սերտուեցան և նշանա-
կուեցան :

— « Մեր վարդապետութիւնները կը խափանուին
յայտարարութիւնները կը պատին : և յայտարարու-
թիւն ցրուողները կամ փակցնողներն ալ կը դիտուին
և կը բանտարկուին » :

— « Բամբակներուն կրած յանկարծական փոփո-
խումը բաղմաթիւ չափաւորականներ մեր կողմը բըս-
նելու պարտաւորեց » :

« ... Փողովուրդներուն ապագան մեր անծանօթ
կարգերուն մէջ կը ծրագրուի » :

« ... Ահաւասիկ դրուած պայմանները . Յառաջա-

ըըրջութիւն կամ յետաջրջութիւն, յեղափոխութիւն կամ հակայեղափոխութիւն:

«Վասնզի մեր օրերու ոչ ոք կը հաւատայ ալ ոչ անգործութեան ոչ ալ անշարժութեան:

«Ժողովուրդին կուտակից կամ ժողովուրդին հասկողորդ ըլլալ, ա.ս է պայմանը, ուրիշ պայման չի կայ»:

«...Այն օրը ուր ա՛լ ձեր գործին յարմար չպիտի գանք, խորտակեցէք մեզի, բայց մինչև այն օրը օգնեցէք որ քաղենք»:

Այս ամէնը փողոցին մէջ կ'ըլլար յայտնադէտ:

Ուրիշ իրողութիւններ ալ կային որոնք աւելի յանդուգն ըլլալով կասկածելի կ'երեւային ժողովուրդին նոյնիսկ իրենց յանդգնութեան պատճառաւ: 1832 ապրիլ 4ին անցորդ մը Սէնթ-Մարկրիթ փողոցին անկիւնը կազմող վէմին վրայ կ'ելլէր և կը պոսար:

«Պապէօֆեան եմ»:

Բայց ժողովուրդը Պապէօֆին տակ ոտտիկանութեան պաշտօնեայ ժիւղէի հօտը կ'առնէր:

Այս անցորդը ալ և ալ խօսքերէ ի զատ նաև կ'ըսէր:

— «Կարժանի սեփականութիւնը: Սորհրդարանի ձախակվղմաններուն ընդդիմութիւնը վատ և ատանող ընդդիմութիւն մըն է:

Անոնք երբ կ'ուզեն իրաւունք ունենալ, յեղափոխութիւն կը քարոզեն: Չյաղթուելու համար հանրիչխանական էին, և չկողուելու համար՝ արքայական, Հանրապետականները փետրաւոր անասուններ են: Մի վստահիք հանրապետականներու, գործաւոր քաղաքացիներու:

— Լո՛ւէ՛, լրտե՛ս քաղաքացի, պոռաց գործաւոր մը:

Այս աղաղակը վերջ տուաւ առնարանութեան: Սորհրդաւոր գիպուածներ տեղի կ'ուենեային:

Արեւը մարը մտաս ժամանակ ընկեր մը ջրանցքին քով «հագուած չքուած» մարդու մը կը հանդիպէր որ կ'ըսէր բանւորին:

— Ո՛ւր կ'երթաս: քաղաքացի: — Պարո՛ն, կը պատասխանէր բանւորը, ձեզի ճանչնալով պատիւը չունիմ:— Բայց ես քեզի կը ճանչնամ: Եւ մարդը կը շարունակէր:— Մի՛ վախնար: Մասնաժողովին ջգործակալն եմ: Եսակած կայ վրագ թէ չատ վստահելի չես: Գիտես որ եթէ բան մը երեւան հանես, չես կրնար ազատիլ:— Յետոյ բանւորին ձեռքը կը թօթուէր անգամ մը և կը հեռանար՝ ըսելով. Բիչ առե՛նէն կրկին պիտի տեսնուինք:

Ոստիկանութիւնը՝ որ ուշագիր էր լսելու ամէն ըսուածները՝ ա՛լ ոչ միայն կապելաներու մէջ այլ նաև փողոցը զարմանալի տըւամխօսութիւններ կը ժամանակ մի՛ անցընէր, գնա՛, անգամ եղիւր, կ'ըսէր աստայանկ մը երձնագործի մը:

— Ինչո՞ւ:

Բիչ օրէն հարկ պըտի ըլլայ հրացան նետել:

Հնոտիներ հագած երկու անորդներ յետազայ զարմանալի պատասխանները կուտային իրարու, պատասխաններ որոնք առերեւոյթ յակորութեամբ(*) լի են:

1358ին Բիգարտիայի մէջ ապտամբող գիւղացիներու ընկերութեան մը անուին է «Փազըրի» կամ «յակորութիւն», որու նպատակն էր ազնուականները ջարդել: Կը կարծուի թէ այս ընկերութեան պարագլուխներէն մէկը Փազ անուանուելուն համար ընկերակցութեան անունն ալ «Փազըրի» մնացած է. հե-

— Ո՞վ է մեզ կառավարողը :

— Պարոն Ֆիլիբն է :

— Ո՞չ, քաղքենիներն են :

Ով որ կը կարծէ թէ գէշ մտքով կը գործածենք «յակորութիւն» բառը, կը սխալի

Յակորները աղքատներն էին, Արդ որոնք որ ա- նօթի են իրաւունք ունին :

Ուրիշ անգամ մըն ալ երկու մարդերու անցնիլը կը լսուէր, անոնց մէկը միւսին կ'ըսէր .

— Լաւ յատկագիծ մը ունինք յարձակելու համար :

Թրօնի սահմանադրուոին բոլորչի հրապարակիւն մէկ խրամին մէջ չորս մարդ կծկուելով մաերմապէս կը խօսակցէին. ուշադրութիւն ընողը յետագայ խօս- քը կը լսէր .

— Ինչ որ կարելի է, պիտի գործադրուի, որպէս զի Բարիզի մէջ չպտըտի ան :

Ո՞վ էր «ան» ըստածը :

Սպառնայի մթութիւն :

«Փլխաւոր պարագլուխները», ինչպէս կ'ըսուէր արուարձաններու մէջ, զգուշապէս կը շարժէին : Կը կարծուէր թէ անոնք խորհրդակցելու համար Սէնթ- Էօսթաշի ծայրին մօտ կապէլայի մը մէջ կը ժողով- ուէին :

Օկ... անունով մէկը որ Մօնտէթուր փողոցին մէջ դերձակներու օգնող Նպաստամատոյց ընկերու- թեան գլուխն էր, պարագլուխներուն և Սէնթ-Ան- թուան արուարձանին մէջ եղած յարաբերութեանը

տեւաբար «յակորութիւն» կը նշանակէ ազնուական- ները ջարգել, կը նշանակէ նաեւ ժողովրդային ապրու- տամբութիւն :

կեդրոնական միջնորդը կը սեպուէր : Սակայն «այս պարագլուխները միշտ մթին վարագոյրի մը թակ մը- նացին, և ապա ամենեւին յայտնի իրողութիւն մը չկրցաւ տկարա նել տեսնակալներու ատենին առջեւ ամբաստանեայի մը տուած սա պատասխանին զարմա- նալի սէզութիւնը :

— Ո՞վ էր ձեր պարագլուխը :

— Ո՞չ պարագլուխ կը ճանչնայի և ոչ ալ պա- րագլուխի կը հնազանդէի :

Ասոնք տակաւին թափանցիկ այլ անյայտ խօս- քեր էին միայն :

Երբեմն ալ օղային խօսքեր, կ'ըսուի, կը լսուի, և ասոնց նման խօսքեր :

Ուրիշ նշաններ ալ երեւան կ'ելլէին :

Բէօյլի փողոցը գետնի մը վրայ տուն մը շին- ուելու և կանգնուելու վրայ ըլլալով, ատաղձագործ մը այս գետնին բոլորաբար քաշուած ցցապատի մը տախտակները երբ բեւեռելու կը պարապէր, նոյն տեղը պատուած նամակի բեկոր մը կը գտնէր որու վրայ յետագայ տողերը գեւ ընթեռնելի էին .

— «Պէտք է որ մասնաժողովը միջոցներ ձեռք առնէ արգիլելու զանազան ընկերութեանց համար թաղերէն նոր զօրք հաւաքուիլը» :

Յեռ-Գրութեան .

«Իմացանք թէ Ֆօպուր-Բուասօնիէրի փողոցը թիւն 5 զինավաճառի մը քով հինգ կամ վեց հա- զարի չափ հրացան կայ եղեր գաւթին մէջ պահ- ուած :

«Թաղը զէնք չունի բնաւ» :

Ատաղձագործը յուզուեցաւ այս տողերը կարդա- լով և իր դրացիներուն ցուցուց նամակին բեկորը . ա՛լ աւելի յուզուեցաւ երբ քանի մը քայլ անդին գետնէն ուրիշ թուղթ մըն ալ գտաւ որ նոյնպէս պա-

տառուած և աւելի նշանաւոր էր. այս թուղթին օօ
րինակը հոս կը դնենք վասնզի պատմական կարեւո-
րութիւն մը ունին այս տարօրինակ յիշատակարան-
ները:

Այն ժամանակ այս թուղթին գանուիլը լսողները
ետքէն իմացան չորս գլխագիրներուն թագուն նշա-
նակութիւնը որ էր. «գնդապետ, հարիւրապետ, ասա-
նապետ, յրատե. u og a fe թուական մըն էր և կը
նշանակէր, և 15 ապրիլ, 1832»:

Ամէն մէկ գլխագրին տակ անուններ կային. ո
րոնք ետեւէն խիստ յայտարար ծանօթութիւններ
տրուած էին:

Ինչպէ. — Գ. Պանրէլ, 8 հրացան. 83 փամ
փուշտ. ապահով մարդ: Հ. Պուպիէր, 1 ատրճանակ.
40 փամփուշտ. — Տ: Բօլէ, 1 երկսայրի սուր. 1 ա-
տրճանակ. 1 յիպրա վառօդ: Լ. Թէսիէ, 1 սուսեր.
1 պարկ փամփուշտ. մտադիր. Թէրէօր, 8 հրացան.
Քաջ, եւայլն:

Վերջապէս նոյն ատաղձագործը դարձեալ այն տե-
ղէն երրորդ թուղթ մը գտաւ որու վրայ մատիտով
այլ խիստ ընթեռնելի կերպով յետագայ տեսակ մը
կնճռալի ցուցակը գրուած էր.

«Միութիւն. Պլանչար. Արպրը-Սէք, 6:

Պարտ Սուազ. Սալ օ-Գօնդ:

Գօսիուսգօ. Օպրի Լը Պուշէ:

Ժ. Ժ. Ռ.

Գաիուս Կրագոս:

Իրաւունք վերաքննութեան Տիւֆօն. Ֆուր:

Ժիրօնտեաններուն անկումը. Տէրպազ. Մօպիւէ:

Ուաչինկթըն. Բէնսօն. 1 ատրճանակ, 86 փամօ
փուշտ:

Մարսէյիւէզ:

Ժողովուրդին վեհապ... Միցէլ. Գէնդամբուա.

Սապրը:

Հօշ:

Մարսօ. Բլաթօն. Արպրը-Սէք:

Վարչաւիա, Թիյեի. «Բօթիւլէր» լրագրին մու-
նեօիկը:

Պարկեշտ քաղքենին՝ որու ձեռքը մնացած էր
այս բանկը՝ հասկցաւ անոր նշանակութիւնը: Կ'երե-
ւայ թէ այս թուղթին վրայ կատարեալապէս նշանակ-
ուած էին Մարգուս Իրաւանց ընկերութեան չորրորդ
չրջանին թաղերուն անունները. նաեւ թաղերուն
պարագլուխներուն անունները և բնակութեան տե-
ղերը:

Այս ամէն իրողութիւնները՝ որոնք անյայտ մնա-
ցած են՝ ա'լ պատմութեան կը վերաբերին. հետեւա-
բար կրնան հրատարակուիլ:

Պէտք է աւելցնել նաեւ թէ Մարգուս Իրաւանց
ընկերութիւնը այս թուղթը գանուած միջոցէն ետք
հաստատուած կ'երեւի:

Թերեւս միայն ծրագիր մըն էր այն: Սակայն
ակնարկութիւններէ և խօսքերէ ետք գրուած նշա-
նակներէն ետք, կը սկսէին տեղի ունենալ նաեւ նիւ-
թական իրողութիւնները:

Բօրէնգուրի փողոցը փերեզակի մը տունը դա-
րանի մը գզրոցին մէջէն եօթը թերթ գորչագոյն թուղթ
գանուելով կը գրաւուէր որոնք ամէնքն ալ երկայ-
նաձեւ էին և քանաձալ. այս թերթերուն մէջ նոյն
գորչագոյն թուղթէն քսանըվեց քառակուսի թուղթեր
կային փամփուշտի ձեւով ծալուած, նաեւ թուղթ մը
որու վրայ կը կարգացուէր.

Բորակ	12	ուճկի
Ծծուկ	2	,
Աձուխ	2,5	,
Ջուր	2	,

Գրաւուծի տեղեկագիրը կը հաստատէր թէ գրգրոցին վառօդի ազդու հոտ մը կ'ելլէր:

Որմաչէն մը օրական գործը լմնցնելէն ետք երբ տուն կը դառնար, Աւստրելիցի կամուրջին քով նշատարանի մը վրայ պզտիկ ծրար մը մոռցաւ:

Այս ծրարը պահնորդարանը տարուելով բացուեցաւ և մէջէն ելաւ տպուած երկու տրամախօսութիւն. «Լահոթիէր» ստորագրութեամբ երգ մը որուն վերնագիրն է «Ընկերացէք, բանուորնեմս և փամփուռչաներով լեցուն թեթեղեայ տուփ մը»:

Բանուոր մը ընկերի մը հետ գնել կուտար տաքութիւն ունենալը զգալ տալու համար. ընկերը ձեռքը դնելով կը գիտէր որ բաճկոնակին տակ ատրճանակ մը ունի բանուորը:

Պուլվարին վրայ Բէր Լաչէզի և Թրօնի սահմանադուռին մէջ ամէնէն ամայի տեղը պատանիները խաղալու ժամանակ խրատի մը մէջ տաշեղնեքու եւ կեղեւներու զէզի մը տակէն տոպրակ մը կը գրտնէին, որուն մէջը կար գնդակի ձուլարան մը, փամփուռչոյ չի եւ ու ծառայող փայտեայ լեսեո մը, բոլորչի պնակ մը որու մէջ վառօդի հատեր կային և ձուլալածոյ պզտիկ սան մը որուն ներքը հալած կապարի յայտնի հետեր կը բուցնէր:

Ոստիկանութեան քանի մը գործակալներ յանկարծ առտուն ժամը հինգին Բարտօն անուսով մարգու մը տունը կը մտնէին և կը տեսնէին որ ան իր անկողնին քով կը կենայ ձեռքը փամփուռչաներ բըռնած զոր շինելու վրայ է:

Այս Բարտօնը ետքէն Պարիզաա Մէրիի թաղին թաղապետը եղաւ ու 1834 ապրիլի ապօտամրութեան մէջ մեռաւ:

Բանուորներու հանգստութեան միջոցին երկու ամարդ տեսնուած էին, որոնք Բիքրիւսի սահմանա

դուռին և Շարանթօնի սահմանադուռին մէջտեղը գիշերապահներու երթեւեկութեան պզտիկ ճամբուն վրայ երկու պատի մէջ իրարու կը հանդիպէին կապելիաի մը քով, որուն դուռին առջիւ Սիամի խաղարան մը կայ:

Մին իր պլուզային աակէն ատրճանակ մը կը հանէր և միւսին կուտար:

Ատրճանակը յանձնելու վայրկեանին կը նշմարէր թէ կուզօքին քրտինքը խոնաւութիւն մը տուած էր վառօդին:

Կը խանձէր ատրճանակը և սկահակին մէջ արդէն դրուած վառօդին վրայ քիչ մը եւս վառօդ կը գնէր: Յետոյ այն երկու անձերը բաժնուելով կ'երթային:

Գալէ անո նով մէկը որ ետքէն ապրիլի ապրտամրութեան ժամանակ Պօպուր փողօջջ վիրամահինկաւ, կը պարծէր ըսելով թէ տունը եօթ հարիւր փամփուռչո և 24 կայծքար ունի:

Օր մը կառավարութիւնը լուր առաւ թէ արուարձանին մէջ զէնքեր և երկու հարիւր հազար փամփուռչո բաշխուեցաւ:

Շարաթ մը ետք երեսուն հազար փամփուռչո բաշխուեցաւ:

Չարժանալի է որ ոստիկանութիւնը այս փամփուռչաներուն և ոչ մէկը կրցաւ գրաւել:

Գրաւուած նամակ մը հետեւեալ տողերը կը պարունակէր.

— Հեռու չէ այն օրը ուր ժամացոյցը չորս զարնելուն մէս ութսուն հազար հայրենասէր զէն ի ձեռին պատրաստ պիտի գտնուին:

Բոլոր այս բորբոքումը հանրածանօթ, կրնայ ըսուիլ իսկ թէ հանգիստ էր: Մօտալուտ ապստամբութիւնը կառավարութեան առջեւ հանգարտօրէն կը պատրասէր իր փոթորիկը:

Այս տակաւին ստորերկրեայ այլ որդէն նշմարելի ճգնաժամը ամէն տեսակ տարօրինակ ձևեր ունէր: Քաղքենիները պատրաստուած իրեն վրայ բանուորներուն հետ կը խօսէին հանդարտօրէն:

Ի՞նչպէս էր ապստամբութիւնը, կը հարցուէր իւրայո՞ւ այն կերպով որով կը հարցուի.

— Ի՞նչպէս է կինդ:

Մօրօ փողօցը կանազանաւ մը կը հարցնէր.

— Է՛, Ե՛րբ պիտի կոուխնք:

Ուրիշ խանութպան մը չ՛ըսէր.

— Գիտեմ որ քիչ օրէն կուիւր պիտի սկսի: Ամիս մը առաջ տասնըհինգ հազար հոգի էիք, հիմա քսանը հինգ հազար էր: Իր նրացանք կ'ընծայէր, և դրացի մը պզտիկ ատրճանակ մը կուտար՝ եօթը ֆրանքի վաճառելու ղզելո՞ւ:

Սակայն յեղափոխական տենդը կը ծաւալէր: Չկար տեղ մը ոչ Բարիզի և ոչ ալ Ֆրանսայի մէջ՝ որ ազատ մնար այս տենդէն:

Շնչերակը ամենուրեք կը զարնէր:

Տեսակ մը բորբոքումներէ ծնող և մարդկային մարմինն վրայ կազմուող թաղանթներուն պէս գաղտնի ընկերութեանց ցանցը կը սկսէր երկրին վրայ տարածուիլ:

Փողովուրդին բարեկամներուն ընկերութիւնէն՝ որ հանրաժանօթ ու միանգամայն գազանի էր կը ծնէր Մարդկային իրաւունքի ընկերութիւնը որ իր օրական յայտարարութեանց մէկին՝ սա թուականը կը գնէր. «Բլիւվիօզ, հանրապետական թուականին 40րդ տարին, որ պիտի ապրէր նաեւ իր լուծումը վճարող եղեռնական ատենին վճիռներէն ետք, և որ չէր վարաներ իր թաղերուն յայտարար անուններ տալու, ինչպէս են յեառաջ անունները.

Նիգալներ:

Վասնզի զանգակ:

Նշանաւ թնգանօթ:

Ազատութեան զրակ:

21 Յունվար:

Մուրացիկներ:

Իտալականներ:

Ս'ն, յառաջ քալինք:

Բօպէսբիէր:

Հարթութիւն:

Սա Իրա (երգ):

Մարդկային իրաւունքի ընկերութիւնէն կը ծնէր Գործողութեան ընկերութիւնը:

Գործողներն էին անհամբերները որ զատուելով առաջ կը վազէին:

Ուրիշ մանր ընկերութիւններ կ'ուզէին անգամակից ժողովել ընդարձակ մայր ընկերութիւններու մէջէն:

Թաղականները կը գանգատէին իրենց եղած թախանձանաց պատճառաւ:

Այս մանր ընկերութիւններն էին.

«Կոյիական ընկերութիւններն էին. ժողովներու կարգաւորիչ մասնաժողովը, մամուլի ազատութեան, անհատական ազատութեան ժողովուրդին կրթութեան» պաշտպան ընկերութիւններն ու «ամուլղակի արոց» հակաապօրոգ ընկերութիւնը: Նաեւ Հաւասարեան բանւորներու ընկերութիւնը որ երեք մասի կը բաժնուէր. այսինքն հաւասարեանները, հասարակապարները, վերանորոգումի կուսակիցները:

Նաեւ Պասթիլներու Բանակը կար, որ սաղմապէս բարեկարգուած հոսմէական վաշտի պէս գունգ մըն էր, և որու մէջ տասնապետ մը չորս մարդու,

ԹԾՈՒԱԻՆԵՐԸ (2. Խ.)

յիսնապետ մը տասը մարդու, փոխ տեղակալ մը քսան մարդու, անգլիկալ մը քսանսուն մարդու կը հրա մայէր:

Չիրար ճանչցողներուն թիւը հինգէն աւելի չէր բնաւ:

Կազմութիւն — ուր զգուշութիւնը յանդգնութեան հետ կը միանայ և որ կարծես թէ վեներաբար հանձարին գրոջմը կը կրէ:

Կեդրոնական մասնաժողովը որ գլուխն էր երկու բազուկ ունէր. մին Գործողութեան ընկերութիւնը, միւսը Պասթիյներու բանակը:

Այս հանրապետական ընկերութեանց ճիւղերուն մէջ Հաւատարմութեան Ապետներ անունով օրինաւորեաններու ընկերութիւն մը կը խլրտէր: Այս ընկերութիւնը յայտնուած և անոն, միջին արտաքսուած էր:

Բարիզեան ընկերութիւնները գլխաւոր քաղաքներու մէջ կը ճիւղաւորուէին:

Լիօնի, Նանթի, Լիյլիի և Մարսէյի մէջ եւս Մարդուս Իրաւանց, Շարպօնիէր և Լիգատ Մարդեր ըսուած ընկերութիւններ կային:

Էքս յեղափոխական ընկերութիւն մը ունէր որ Գուրկուրա կ'անուանուէր: Արդէն անգամ մը յիշելինք այս անունը:

Բարիզի մէջ Սէն Մարսօ արուարձանը Սէնթ-Անթուանէն ոչ նուազ կը բզզար. և զպրօցներն ալ արուարձաններէն ոչ նուազ կը խլրտէին: Ուսանողներու ժողովատեղի եղած էին Սէն Հիտտէնթի փողօցին մէջ սրճարան մը, և Տէ Մաթիւրէն Սէն Փազ փողօցին մէջ Սէնթ Պիլեատի ծխարանը:

Ապետներ Բարեկամներու ընկերութիւնը որ Ան-ձէրի փոխադարձեաններու էքսի Գուրկուրա ընկերութեանց մէկ ճիւղն էր, Միւզէնի սրճարանին մէջ

կը ժողովուէին, ինչպէս ըսինք նախապէս Այս միեւնոյն երիտասարդները՝ Մօնտէթուր փողօցը ճաշարան-կապէլայի մը մէջ ալ կը հաւաքուէին որ Կորընթոս կ'անուանուէր:

Գաղանի էին այս ժողովները: Կային ո՛րիչ ժողովներ ալ որոնք որոնք կարելի եղածին չափ հանրածանօթ էին, և այս յանդգնութեանց վրայ դադար կրնայ ունենայ ընթերցողը՝ հարչուփորձի տեղեկագրի մը սա մասէն որ ետքէն բաւուած դատերուն մէկուն կը վերաբերի. — Ո՛ւր գումարուեցաւ այս ժողովը —

— Տը լա Բէ փողօցը:

— Որո՞ւ տունը:

— Փողօցին մէջ:

— Որո՞նք էին հոն գտնուող թաղականները:

— Մէկ թաղ կար միայն:

— Ո՞րն էր:

— Մանիւէլի թաղը:

— Ո՞վ էր պարագլուխը:

— Ես:

— Դու շատ նորաթի ես տակուին, հետեւաբար կառավարութեան դէմ կոուելու ծանր պաշտօնը մինակդ չես կրնար վրագ առած ըլլալ: Ո՞րքէ հրահանգ կ'ընդունէի:

— Կեդրոնական մասնաժողովէն:

Ժողովուրդին հետ միանգամայն բանակը գաղտնապէս կը դաւադրէր, ինչպէս որ ետքէն Պէֆօրի, Լիւնկվիլի և Էքսիմալի ապստամբութիւններէն հաստատուեալ այս բանը:

Ապստամբութիւնը յիսուներկուերորդ գունդին, հինգերորդ, ութերորդ, երեսուերեօթերորդ և թեթեւագինաց քսաներորդ գունդերուն վրայ կը վրստանէր:

Պեւրկօններ և հարաւային քաղաքներուն մէջ
«Աղաաութեան ծառը» կը տնկուէր, այսինքն վրան
կարմիր գդակ ունեցող կայմ մը:

Այս էր ահա իրերու վիճակը:

Ինչպէս ըսինք ի սկզբան, ամէն ժողովրդային
խումբերէն աւելի Սէնթ-Անթուան արուարձանին
ժողովուրդին մէջ զգալի և յայտնի կը նշմարուէր
այս վիճակը:

Այս հին արուարձանը որ մըջիւնոցի մը պէս
բազմամարդ, աշխատասէր, քաջասիրտ և փեթակի
մը պէս բարկալի էր, սարսուռ կը զգար՝ սասանումը
սպաւելով և փափաքելով:

Ամէն բան կը յուզուէր հոն՝ առանց ընդհատում
պատճառելու աշխատութեան: Ոչինչ կրնայ այս ա-
ռայգ և տխուր կերպարաչքին նկատմամբ զաղափար
մը ապ:

Այս արուարձանին մէջ կսկծալի չքաւորութիւն-
ներ կան որոնք վերնայարկեան սենեակներու մէջ կը
պահուին. բայց նաև վարվաուն և հազուադեպ միտ-
քեր կան հոն: Այդ չքաւորութեան և ժաքի մասին
մանաւանդ վտանգաւոր երկու ծայրայեղութեանց ի-
րարու հպիւը:

Սէնթ-Անթուանի արուարձանը «արտալու ու-
րիչ պատճառներ ալ ունէր, վասն զի քաղաքական
մեծ գորգուձներու յարակից նոեւարական տաղնապ-
ներու, սնանկութեանց, գործադուլներու և տոեւ-
արական գործազուժեանց դադարումներուն դիմահա-
րութիւնը կ'ընդունէր այն:

Յեզափոխութեան ժամանակ թշուառութիւնը
պատճառ ու միանգամայն հետեւանքն է:

Թշուառութիւնը իր տուած միւնոյն հարուածը
ինքն ալ կ'ընդունէր: Կարծես թէ կայծի մը տնկու-
մին կը սպասէր այս ժողովուրդը որ աներկիւղ տա-

քինութեամբ ի և թագուն ջերմութեան բարձա
գոյն աստիճանին չափ տաքնալու կարող է, որ միշտ
գինուելու պատրաստ, պայթելու կազմ և գրգռուած
է, և որ խորուկ է և սկանի մը կը նմանի:

Ամէն անգամ որ հորիզոնին վրայ տեսակ մը
կայծեր՝ պատահաններու հովէն աւլուելով՝ կը ծը-
փան, ժարգ չի կրնար միտքը չրերել Սէնթ-Անթուա-
նի արուարձանը և այն անարկու դիպուածը որ Քա-
րիդի զուսնեթուն քով զետեղեց վիշտերու և գաղա-
փարներու այս վառօղարանը:

Սէնթ-Անթուան արուարձանին կապէլաները,
որոնք բազմիցս ուրուագրեցան քիչ մը առաջ կար-
գացուած ծրագրին մէջ, պատմական հանրածանօ-
թութիւն մը ունին:

Շփոթներու ժամանակ մարդիկ աւելի խօսքով
քան թէ գինիով կ'արբչուին այս կապէլաներուն մէջ,
ուր տեսակ մը մարգարէական հօգի և ապագայի
չունչ կը չըջարերի՝ սիրտերը ուռեցնելով և հողինե-
րուն մեծութիւն տալով:

Անթուան արուարձանին կապէլաները կը նմա-
նին Մօնթ Աւանթէնի(*) լերան այն գինեանիկներուն
որոնք Սիպիլի անձաւին վրայ շինուած են և կը հա-
զորդակցին նուիրական խորին շունչերու հետ. գի-
նեանիկներ որոնց սեզանները գրեթէ եռոտանիներ
էին և ուր կը խմուէր ինչ որ Վիպիլիան գինի» կ'ան-
ուանէ Էնէսս:

Սէնթ Անթուան արուարձանը ժողովուրդի ըն-
դունարան մըն է:

(*) Հոռոմի եօթը բլուրներէն մէկն է, ուր քաջ-
ուեցաւ հոռոմէական ռամիկ ժողովուրդը ազնուակա-
նաց սակաւապետութեան դէմ ապստամբած միջոցին:

Յեղատիտական զորդուժը հոն վտաններ կր բանայ, ուրկէ ժողովրդային վեհապետութիւնը կ'արտահոսի:

Այս վեհապետութիւնը կրնայ գէշ գործել. կը սխալի այն ինչպէս կր սխալի ուրիշ որեւէ վեհապետութիւն:

Բայց նաեւ մոլորելով, իր վսեմութիւնը կր պահէ: Կոյր կիկլոպի համար ըսուածին պէս կրնայ նաեւ անոր համար ըսուիլ. անագին:

93ին՝ ծփացող գաղափարին յաւութեան կամ յոռութեան օրուան մոլեռանդութեան կամ աւելնին համեմատ Սէնթ Անթուանի արուարձանէն մերթ վայրենիներու գունդեր, մերթ դիւցազուններու խուճեր կը մեկէին:

Վայրենիներ ըսինք՝ մեկնենք մեր միտքը: Այս վէս մարդերը՝ որոնք յեղատիտական գառսի ծննդական օրերը՝ ծուիկ ծուիկ զգեստներով. ոռնայով, վայրենապէս, մահակ և նիզակ ի ձեռին կր խուժէին տակնուվրայ բլլող հին Բարիգի վրայ. ի՞նչ կ'ուզէին:

Ան նց ուղածն էր հարստահարութիւններու վերջը. բռնաւորութեանց վերջը, թուրին վերջը գործ՝ մարգուս համար. կրթութիւն՝ մանկան համար, ընկերային քաղցրութիւն կնոջ համար, ազատութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն, հայ՝ ամենուն համար, գաղափար՝ ամենուն համար, աշխարհիս եղեմաւորիլը, յառաջդիմութիւնը:

Անոնք ա՛լ ոչ համբերելու կարող. ոչ ալ իրենք իրենց տէրերը ըլլալով՝ յառաջդիմութիւն ըսուած սրբազան, լաւ և մեզմ բանը կր պահանջէին սոսկալի կերպարանքով, կիսամերկ քայլերով, մահակը ձեռքերդին և մոն,ուժը բերաննին այո՞, վայրենիներ էին անոնք, բայց քաղաքակրթութեան վայրենիներն էին:

Իրատունքը կատաղութեամբ կը հրապարակէին. կ'ուզէին նաեւ զորդուժով սարսափով մարդկային սեռը զրախտը երթալու բռնադատել:

Բարբարոսներու կերպարանք ունէին, այլ փրկկիչներ էին:

Խաւարին զիմակովը լոյս կը պահանջէին:

Այս մարգերուն դէմ, որոնք կը հաւանինք թէ վայրենարարոյ են, նաեւ ահարկու, այլ վայրենարարոյ և ահարկու՝ բարութեան համար, այս մարգերուն դէմ, կ'ըսենք. ուրիշ մարգեր ալ կան, որոնք կր ժպտին, կր զարգարուին, կ'ուկեզօծին, ժողպաւէններ, կր կրին, համաստեղութիւն կը կազմեն, մետաքսայ զանկպաններ, սպիտակ փետուրներ, դեղին ձեռնոցներ, փալիւռն կօշիկներ ունին և որոնք մարմարինէ բուխերիկի վը անկիւնը թաշապառ սեղանի վը վրայ արժուկով կոթնելով մեզմովին կը պնդեն անխախտ պահել և պահպանել անցեալը, միջին դարը, երկնային իրաւունքը, մոլեռանդութիւնը, սպիտութիւնը, գերութիւնը, մահուան պատիժը, պատերազմը, կէս ձայնով և ժպիտով թուրը, հրատը և կատափնատը փառաւորելով:

Բայց մենք եթէ բռնադատուէինք ընտրութիւն մը ընել և ընդունիլ կամ քաղաքակրթութեան բարբարոսները և կամ բարբարոսութեան քաղաքալիրթները, բարբարոսները կ'ընտրէինք:

Բայց փառք Աստուծոյ. ուրիշ ընտրութիւն մըն ալ նարին է:

Ուղղակի կերպով թէ դէպ առաջ թէ՛ դէպ ետեւ իյնալու հարկ չկայ բնաւ:

Ոչ բռնակալութիւն, ոչ ալ անակալութիւն:

Մենք հանդարտ դարուվարէ սահելով յառաջ դիմաւորել կ'ուզենք:

Աստուած այս մասին հարկ եղածը կը տնօրինէ. դարուվարներու հանդարտութիւն, ահա այս է Աստուծոյ բոլոր քաղաքականութիւնը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ

ԱՆԺՕԼԻՐԱՆ ԵՒ ԻՐ ՏԵՂԱԿԱԼՆԵՐԸ

Գրեթէ այս միջոցներուն՝ Անժօլրա՝ պատահարին հնարաւորութիւնը մտարեցելով տեսակ մը գաղտնի վերահամար ըրաւ։

Ամէնքն ալ Միւզէնի սրճարանին մէջ գաղտնապէս ժողոված էին։

Անժօլրա՝ իր խօսքերուն կէտ մը կնճռոտ այլ յայտարար այլարանութիւններ խառնելով՝ ըսաւ։

«Պէտք է գիտնալ թէ ինչ վիճակի մէջ ենք և որոնց վրայ կարելի է վստահիլ։

«Եթէ մարտիկներ կ'ուզենք, պէտք է մարտիկ կազմել, պէտք է ունենայ ինչ որ կրնայ կռուիլ։ Այս չկրնար վնասակար ըլլալ։

«Ճամբու մը վրայ երբ կով կայ, անցորդը եղջիւրի հարուած ընդունելու բազդը աւելի կ'ուրենայ միշտ քան թէ երբ կով չկայ հոն։

«Ուրեմն հարեմք քիչ մը երամբ։ Ո՞րքան ենք։ Այս գործը վաղուան ձգելու չգար։

«Յեղափոխականք կը պարտաւորին միշտ շտապել, յառաջդիմութիւնը չկրնար ժամանակ վատնել։ Ձի վստահինք անահնկալ բաներու վրայ։

«Անպատրաստ չբռնուինք։
«Պէտք է նորէն քննել ժեր կարած ամէն կարերը և տեսնել թէ կը դիմանան։

«Այս գործը պէտք է որ (մենայ) այօօր։ Գուրֆէյրազ, դու գնա բազմարուեստեանները տես, այօօր չորեքշաբթի է, անոնք չորեքշաբթի օրերը գուրս կ'ելլեն դպրոցէն։

«Դուան ալ Ֆէօյեի, Կլասիէրի բազմարուեստեանները տես։

Գոմպրֆէր ինձ խոստացաւ Ռիզբիւս երթալ։ Հոն պատուական վխտում մը կայ։

Պանօրէլ Էսթրաբառը տեսնելու պիտի երթայ։ Բրուվէր, մասօնները առաջուան պէս առք չեն, Կրքենէլ-Սէնթ-Օնօրէ փողոցին ժողովարանէն լուր բեր մեզի։

«Ժօլի թող Տիւբիւթրէնի հիւանդանոցը երթայ և բժշկական դպրոցի Էլսանոզներուն հետ տեսնուի և նայի թէ ինչ ջուրի մէջ են։

«Պօսուի արդարութեան պաշտօնատունէն անցնի տնօրէմ մը և խօսակցի նորընծայ փաստաբաններուն հետ»։

«Գուկուրան ալ ես վրաս կ'առնեմ»։
— Ահա ամէն բան կարգադրուեցաւ, ըսաւ Գուրֆէյրազ։

- Ո՛չ։
- Ի՞նչ կայ ուրիշ։
- Խիտ կարեւոր բան մը։
- Ի՞նչ բան, հարցուց Գոմպրֆէր։
- Մէնի դուռը, պատասխանեց Անժօլրա։ Անժօլրա պահ մը լսեց կարծես խորունկ մտածումներու երթալով, յետոյ կրկնեց, «Մէնի դուռը մարմարափորներ, պատկերահաններ կան, նաեւ քանդակի գործանոցներու հմուտ»։

ներք: Ասոնք եռանդուն խումբ մը կը կազմեն, բայց պաղելու ենթակայ են:

«Զգիտեմ թէ ի՞նչ ունին քանի մը ժամանակէ ի վեր:

«Ուրիշ քանի մըայ կը մտածեն, կը մարին, իրենց ժամանակը «տոմին» խաղալով կ'անցնեն: Ստի պողական հարկ կայ երթալու և քիչ մը անոնց խօսելու, հաստատ կերպով խօսելու:

«Տէջֆէրոյի սրճարանը կ'հաւաքո էին. կէսօրէն մինչեւ ժամը մէկ հոն կը գտնուէին: Պէտք է փչել և արծարծել այն մոխիրները:

«Այս գործին համար յոյսս սա թարթափուն — Մարիուսի վրայ գրա՛ էի որ վերջապէս լաւ տղայ մըն է. բայց ա՛յ չգար այն:

«Մէնի սահմանադրան համար կ'ուզէի մարդ մը ունենալ: Ա՛յ ոչ ոք ունիմ:

— Հապա ե՞ս, ըսաւ կրանթէր, ա՛նա՛ պատահա՞տ եմ:

— Դո՛ւն:

— Ե՞ս:

— Դո՛ւն պիտի քարոզ տաս հանրապետականներու, զո՛ւն յանուըն սկզբունքի ցրտահար սիրտերը պիտի տաքցնես. անկարելի՛ բան:

— Ինչո՞ւ չէ:

— Միթէ դուն կրնա՞ս քանի մը ծառայել:

— Բայց քանի մը ծառայելու տարած փառասիրութիւնը ունիմ. ըսաւ կրանթէր:

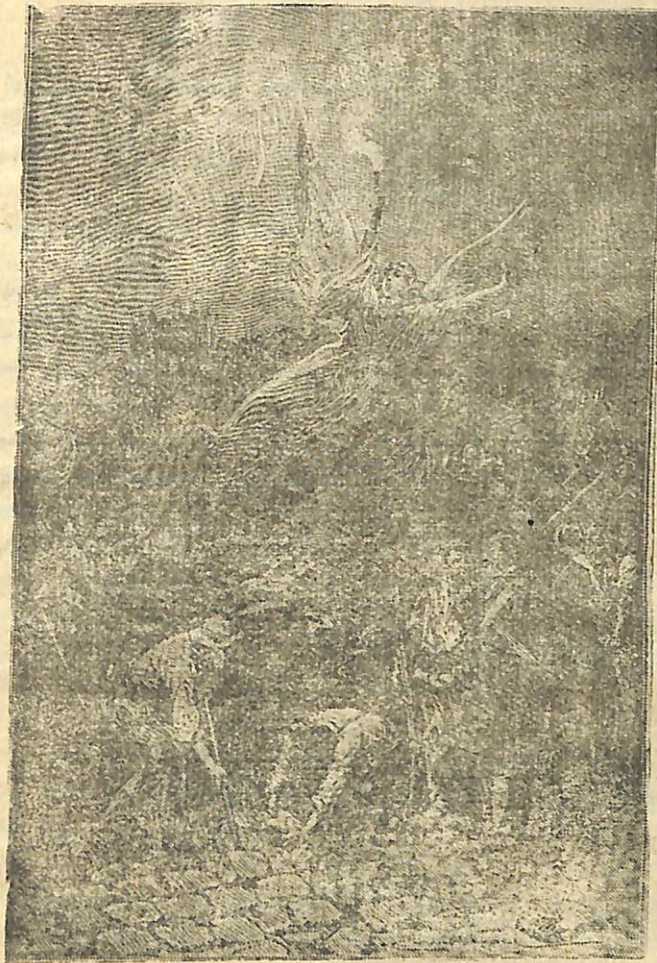
— Դուն քանի մը չես հաւտար:

— Քեզ կը հաւտամ:

— Կրանթէ՛ր կ'ուզե՞ս ծառայութիւն մը ընել ինձ:

— Ո՛մէն բան նաև կօչիկներդ ներկել:

— Լա՛ւ, ուրեմն դու մեր գործերուն մի՛ խառ-

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

նուիր, աչինգրը խմած ես, դուն նայէ որ աթա-
փիս :

— Ապերախտ մըն ես, Անժօյրա :

— Դուն պիտի կրնա՞ս Մէնի երթալ, դուն այդ-
պիտի գործ մը անսնելու կարող մարդ չես :

— Ես կարող եմ Տէ Կրէի փողոցէն իջնել, Սէն
Միշէլի հրապարակէն անցնիլ, Մօսիս լը Բրէնս փո-
ղոցէն խոտորիլ, Վօժիրարի փողոցը մտնել, Գարձը
անցնիլ, Ասասի փողոցէն դառնալ, Շէրշ Միտի փո-
ղոցը հասնիլ, ետեւէս Թողուէ Գօնսէյլ ար Կէրը (պա-
տերազմական տոնան), Տէ Վիէյլ Թիւիլլըրի փողոցէն
վազելով երթալ, Գուլվարէն ոտաիլ, Մէնի սալարկէն
երթալ, Գարիէրը անցնիլ և Բիշֆէօյի սրճարանը
մտնել, Ասիկա ընելու կարող եմ մուծակներս :

— Այդ Բիշֆէօյի սրճարանին ընկերներուն հետ
քիչ մը ծանօթութիւն ունի՞ս :

— Ո՛չ այնքան: Ընտանեքար կը խոսինք իրա-
րու հետ, այս է միայն ծանօթութիւնս :

— Է՛, ի՞նչ պիտի ընես անոնց :

— Չարմանալի հարցում. Բօպէսրիէրի վրայ պի-
տի խօսիմ, Տանթօնի վրայ պիտի խօսիմ, Սկըզ-
բունք պիտի քարոզեմ :

— Գո՛ւն :

— Ես, բայց իմ արժէքս նանչցող չկայ, Եթէ
սկսիմ, սոսկալի եմ: Բրիւաօմը կարդացած եմ, Ռու-
սոյի ընկերային գաշնագիրը կարդացած եմ, հանրա-
պետական թուականի երկրորդ տարին սահմանա-
դրութիւնը գոց գիտեմ, Բազաքայիին ազատութիւ-
նը կը վերջանայ ուր որ քաղաքացիի մը ազատու-
թիւնը կը սկսի: Միթէ աւանակի մը տեղ գրած
ես զիս. գըրոցիս մէջ մեծ յեղափոխութեան ժամա-
մանի հին թղթադրամ մը ունիմ: Մարգկային իրա-
ւունք, ժողովուրդի վրհապետութիւն, ասոնք չուրի

պէս գիտեմ: Մանաւանդ թէ փոքր ինչ էպէրթեան եմ: Վեց ժամ շորունակ ժամացոյց ի ձեռին՝ կրնամ վսեմ բաներու վրայ շաղակրատել:

— Կատակը մէկգի, ըսաւ Անժօլրա:

— Կատաղի եմ, պատասխանեց Կրանթէր:

Անժօլրա քանի մը մանրերկրորդ մտածեց և որոշում մը ընող մարդու մը պէս շարժում ընելով.

— Կրանթէր Միւզէնի սրճարանին խիստ մօտ կանազարդ սենեկի մը մէջ կը բնակէր: Գուրս ելաւ և հինգ բոպէէն ետք եկաւ:

Սենեակը գացած էր Ռօպէպսիէրեան ժիլէ մը հագնելու համար:

— Կարմիր, քսաւ ներս մտնելով և ուզողակի Անժօլրայի նայելով:

Յետոյ ազդուութեամբ մը ժիլէին երկու շառափոյն ծայրերը իր կուրծքին վրայ կոթնցուց ձեռքով: Եւ՝ Անժօլրա ի սօրենալով ականջին ըսաւ.

— Անհող եղիր:

Համարձակութեամբ գլուխը անցուց չիխարկը և մեկնեցաւ:

Քառորդ մը ետք Միւզէնի սրճարանին ետեւի սրբահը ամայի էր:

Ապէսէի բոլբ բարեկամները գացած էին անձնիւր իր գործին:

Անժօրա, որ Գուրկուրաբը իրեն պահած էր ամէնէն ետք դուրս ելաւ:

Եքսի Գուրկուրաբի ընկերութեան անգամներէն անոնք որ Բարիզի մէջ էին, այն ատեն Իսիյի տափաղաշարը լէեալ քարահատի մը մէջ կը ժողովէին. Բարիզի այս կողմին խիստ բազմաթիւ քարահատներէն մէկն էր այն:

Անժօլրա դէպի այս ժամադրութեան տեղը կ'երեւար ու միանգամայն իրերու վիճակը կը զննէր իրո-

վի: Պատահարներուն անրութիւնը տեսնելի էր: Երբ իրողութիւնները որոնք ընկերային տեսակ մը թաղուն հիւանդութեան կարապատներն են հոնրապէս կը շրժին, ամենափոքր խառնակութիւն մը կրնայ կեցնել և խառնաշփոթել զանոնք: Երեւոյթ, ուրկէ կը ծագին փուռներն ու վերածնութիւնները: Անժօլրա ապագային խաւարամած մասանց ներքեւ լուսեղէն ամբարձում մը կ'ընդնշմարէր: Ո՛վ գիտէ, ժամանակը կը մօտենար թերեւս ժողովուրդը նորէն տէր պիտի ըլլար իրաւունքին. ի՛նչ գեղեցիկ տեսարան, յեղափոխութիւնը վեհափառապէս Ֆրանսայի պիտի տիրէր, և պիտի ըսէր աշխարհիս. — Շարունակութիւնը վաղը: Անժօլրա գոհ էր: Հնոցը կը տաքկութիւնը վաղը: Անժօլրա գոհ էր: Հնոցը կը տաքկութիւնը Նոյն պահուն Բարիզի վրայ սփռուած բարեկամներ ունէր՝ վառօղի շաւիղի պէս համայնապէս կրակ առնելու պատրաստ: Իո մտքին մէջ Գոմպլէէրի փիլիսոփայական և ազդու պերճախօսութեամբը, Ֆէօյեթի համաշխարհային աւիւնովը, Գուրֆէյրազի խանդովը, Պահօրէլի խնդումովը, Փան Բրուվէրի մեղամազձոտութեամբը, Ժօլիի գիտութեամբը, Պօսիէի հեզնութիւններովը՝ տեսակ մը ելեկտրական ճարձատիւն կը բազադրէր որ քիչ մը ամենուրեք կրակ կ'առնէր համայնապէս: Ամէնքն ալ գործի մէջ էին: Անշուշտ հետեւանքը պիտի պատասխանէր ջանադրութեան: Լաւ էր ա.ս. Այս առթիւ Ա. ժօլրա Կրանթէրը միտքը բերաւ. — Աղէկ որ յիշեցի, Մէնի դուռը հազիւ թէ ճամբէս կը դարձնէ զիս, Երթա՛մ արդեօք մինչեւ Ռիֆէօյի սրճարանը: Տեսնեմ անգամ մը թէ ի՛նչ կ'ընէ Կրանթէր և ի՛նչ վիճակի մէջ է:

Վօթիրարի զանգակատունը ժամը մէկ լը զարնէր երբ Անժօլրա Ռիֆէօյի սրճարանը հասաւ: Հրեց դուռը, ներս մտաւ, թիւերը կուրծքին վրայ գրաւ թողով դուռը որ ետ գալով անոր ուսերուն զարկաւ և

սկսաւ սրահին չորս կողմը նայիլ որ յի էր սեղաննե-
րով, մարդերով և մուխով:

Այս մէջին մէջ բարձր ձայն մը կը լսուէր, որու
ուրիշ ձայն մը կը պատասխանէր ուժգնակի: Չայնողը
հրանթէրն էր որ հակառակորդի մը հետ կը արամա-
խօսէր: Կրանթէր ուրիշ մարդու մը հետ գէմադէժ
նստած էր Սուրբ-Աննաեան մարմարիոնէ արձանի մը
քով որու վրայ ցորենի թեփեր սփռուած և տօմր-
նոյի քարեր համախմբուած էին: Կրանթէր ձեռքը այս
մարմարիոնին կը զարնէր, և ահա Անժօլրա յետագայ
բառերը լսեց.

— Կրկին-վեց:

— Չորս:

— Կրողը տանի: Ահէ չունիմ ալ:

— Գործդ լինցաւ: Երկու:

— Վեց:

— Երեք:

— Մէկ:

— Ես պիտի գնեմ:

— Չորս վասակեցայ:

— Դու առաւ:

— Դուն պիտի գնեմ:

— Ահագին սխալ մը ըրի:

— Տէ՛, յաջող է բախադ:

— Տասնհինգ:

— Եօթը եւս:

— Ընդամենը քսաներկու ինծի համար: (Մտա-
խօսելով) Քսաներկու:

— Չէիք յուսար թէ կրկին-վեց ունիմ: Եթէ
սկիզբը գրած ըլլայի կրկին-վեցը, խաղը բոլորովին
պիտի փոխուէր:

— Կրկին-երկու:

— Մէկ:

— Մէկ: Լա՛ւ, ա՛ն քեզի հինգ:

— Հինգ չունիմ:

— Առաջ ցուն զրիբ կարծեմ, անանկ չէ՞:

— Այո՛:

— Ճերմակ:

— Ի՛նչ բախա է այս: Ա՛հ, բախա մը ունիմ
(Երկայն մտախոհութիւն) Երկու:

— Մէկ:

— Ո՛չ հինգ ունիմ, ոչ ալ մէկ: Գործդ գեշ է:

— Տօմիս:

— Կրո՛ղը տանի:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԷՐՕՆԻՆ

Գ Լ ՈՒ Խ Ա.

Ա Ր Տ Ո Յ Տ Ի Ն Գ Ա Շ Տ Ր

Մարիուս աչքովը տեսած էր դաւաճանութեան
ինչ վախճան ունենալը, դաւաճանութիւն որուն
հետքը ժափէրին ցուցուցած էր, բայց ժափէր իր
կալանաւորները երեք կտորի մէջ դնել տալով հա-
զիւ հազ մեկնած էր Կորպոյի տունէն և աճա Մա-
գիուս նոյնպէս տունէն դուրս սարգեզաւ:

Երեկոյեան ժամը ինն էր տակաւին:

Մարիուս Գուրֆէյրագին բնակարանը գնաց:

Գուրֆէյրագ այ ուսանողաց թաղին անխոով բը-
նակիչը չէր շքադաքական պատճառներու համար:

Վերրորդի փողոցը գացած էր բնակելու այս
թաղը այն թաղերէն մէկն էր ուր ապստամբները այն
ժամանակ յօժարակամ եր գետեղուէին:

Մարիուս Գուրֆէյրագին ըսաւ. — Սենեակդ պա-
կելու եկայ:

Գուրֆէյրագ իր անկողնոյն երկու խշտեակներէն
մէկը քաշեց գետինը փոեց և ըսաւ.

— Ա՛ն քեզ աշկողին մը:

Հետեւեալ օրը առտուն ժամը Գօթին Մա իուս
հարպոյի տունը դարձաւ, վճարեց իր սենեակին
վարձքը, նաև ինչ որ կը պարտէր Գուկոն խաթու-
նին, թեւի սայի մը վրայ բեռնւորել տուաւ իր
գիրքերը անկողինը, սեգանը, դարանը, երկու ա
թոռները և հեռացաւ գնաց առանց ըսելու թէ ո՛ւր
կը կրուի:

Հետեւաբար ժափէր առջի օրուան գէպքերուն
նկատմամբ Մարիուսին հարտ փորձ բնելու համար
առտուն երբ Կորպոյի տունը եկաւ, միայն դռնապա-
նուհին գտաւ որ ըսաւ անոր.

— Ելաւ այս տունէն:

— Դռնապանուհին համոզուեցաւ թէ Մարիուս
գիչերը բանուող գողերուն հետ քիչ մը յանձա-
կից էր:

— Որո՞ւն միտքէն կ'անոնէր պօռաց թաղին
դռնապանուհիներուն հետ խօսելով, ո՛վ կը կարծէր
թէ աղջկան մա կերպարանք ունեցող ասանկ երիտա
սարդ մը...:

Մարիուս այսպէս չուտով տունէն ելելու համար
երկու պատճառ ունի:

Առաջին վասն զի հիմա սոսկում կը գգար այս
տունին մէջ ուր ի ժողովուրդէն իր ամէնէն պղծալի

և ամէնէն անագորոյն զարդացումին մէջ տեսած էր էր ընկերային ազեղութիւն մը. յոռի հարուստէզ թերեւս ա՛լ աւելի օտակալի ազեղութիւն, այսինքն յոռի աղքատ մը:

Երկրորդ. վասն զի չէր ուզեր որ ունէ զառք մը մէջ գտնուիլ որ հաւանօրէն պիտի հետեւէր այն տեսած ազեղութեանն և ստիպուի վկայութիւն տալու թէնարտիէի դէմ:

Ժավէր կարծեց թէ երիտասարդը, որու անունը չէր ասած, վախնալով խոյս տուած է կամ թերեւս և ոչ իսկ իր սենեակէ դարձած էր զաւանանութեան միջոցին. սակայն զայն գտնելու համար քանի մը ջանք բրաւ, առանց կարենալ յաջողելու:

Ամիս մը, յետոյ ուրիշ ամիս մը եւս անցաւ: Մարիուս տակաւին Գուրֆէյրագին սենեակին մէջ կը բնակէր:

Նորընծայ փաստարանէ մը որ Իրաւարարի Նախարարին սովորական շրջագայողն էր, իմացաւ թէ թեւարարիէ առանձին բանա գրուած է:

Ամէն երկուշաբթի օրերը Մարիուս հինգ ֆրանք յանձնել կուտար Թորսի բանաին գիւանք՝ թեւարարիէին արուելու համար:

Մարիուս ալ ստակ չունենալուն համար Գուրֆէյրագէն փոխ կ'առնէր:

Կեսնքին մէջ առաջին անգամն էր որ փոխ գրած կ'առնէր:

Այս պարբերական հինգ ֆրանքները կրկին հանգոյց մըն էին Գուրֆէյրագի համար որ կուտար զանանք և թեւարարիէի համար որ կ'ընդունէր:

— Արօ՛ւ կրնայ երթալ այս գրամը, կը մտածէր Գուրֆէյրագ:

— Աւրկէ՛ կրնայ գալ ինձ այս գրամը, կը կարգընէր իւրովի թեւարարիէ:

Սակայն Մարիուս սաստիկ արտում էր: Ամէն բան նորէն խորխորատի մը մէջ ստած էր: Ա՛լ բան մը չէր տեսներ իր առջեւ. կեանքը կրկին սուզուած էր այն խորհրդաւոր վիճին մէջ ուր խարխափելով կը թափառէր:

Պահ մը խիստ մտէն տեսած էր այս մթութեան մէջ այն աղջիկը զոր կը սիրէր, այն ծերը որ անոր հայրը ըլլալ կ'երեւար, այսինքն այդ անձանօթ անձերը որոնք այս աշխարհի մէջ իր միակ շահը միակ յոյսն էին, և ճիշտ այն միջոցին՝ ուր կարծած էր բռնել զանոնք՝ շունչ մը գլխովին առած տարած էր այն ստուերները:

Ամէնէն անարկու ընդհարումէն ստգութեան և ճշմարտութեան և ոչ իսկ կայծ մը ժայթքած էր: Կարելի չէր ոնէ ենթադրութիւն ընել:

Ա՛լ և ոչ իսկ գիտէր այն անունը զոր կարծած էր գիտնալ:

Անշուշտ ա՛լ Իւրսիւլ չէր այն, և արտոյտն ալ ժականոգն մըն էր: Հապա ի՛նչ կարծէր ծերունիին նկատմամբ:

Իրօք կը պահանջուէ՞ր արգեօք ոստիկանութեանէն: Այն սպիտակահեր բանորը որու Մարիուս հանգիպած էր ինվալիտի մօտերը, նորէն միտքը եկաւ: Հիմա հաւանական կ'երեւար թէ այն բանորը և Պ. Ղըպլան միեւնոյն մարդն էր:

Կը ծպտէ՞ր ուրեմն. Այս մարդը զիւցազնական և միանգամայն կասկածելի կողմեր ունէր:

Ինչո՞ւ օգնութիւն չէր ազազակած զաւանանութեան գործադրութեանը միջոցին. ինչո՞ւ փախած էր. աղջկանը հա՞յրն էր թէ ոչ. վերջապէս իրօք ա՞ն էր այն մարդը զոր թեւարարիէ կարծած էր ճանչնալ. թերեւս սխալա՞ծ էր արգեօք թեւարարիէ: Ասոնք ա-

մենքն ալ անուծելի խնդիրներ էին: Սակայն այս ամէնը չէր կրնար ամենեւին նուազեցնել Լիւքսէնպուրկի նորատի աղջկան հրեշտակային գեղեցկութիւնը: Կսկծարի վիշտ:

Մարիուս սրտին մէջ սիրաւէտ կիրք մը, իսկ աչքետուն վրայ խաւարին վարագոյր մը ունէր: Կը հրուէր, կը քաշուէր, բայց չէր կրնար շարժիլ: Ամէն բան բնաջինջ եղած էր, բացի սէրէն:

Սէրէն իսկ բան մը պակասած էր Մարիուս կորուսած էր սիրոյ բնագոյները և յանկարծական լուսաւորութիւնները:

Հասարակօրէն այս բոցը որ կ'այրէ մեզի նաեւ քիչ մը կը լուսաւորէ, և օգտակար նշոյլ մը դուրս կուտայ մեզի հոմար:

Մարիուս ա'լ և ոչ իսկ կը լսէր սիրոյ խորին խորհուրդները:

Ամենեւին չէր ըսեր ինքնիք.

«Հոն երթա՞մ արդեօք, սա փորձը ընե՞մ արգեօք:

Այն՝ զոր ա'լ չէր կրնար իւրսիւ անուանել՝ անշուշտ տեղ մըն էր. Մարիուս ամենեւին չէր գիտեր թէ ո՞ր կողմէն պէտք էր փնտռել զայն: Իր բոլոր կեանքը հիմա երկու բառի մէջ կ'ամփոփուէր. այսինքն բացարձակ անստուգութիւն մը, անթափանցելի մշուշ մը:

Սրտագին կը փափաքէր միշտ տեսնել այն աղջիկը, բայց ա'լ չէր յուսար տեսնել:

Այս չբաւեր, և ահա՛, թշուառութիւնը նորէն կուգար:

Մարիուս կը զգար թէ այո սառնաբեր շունչը բոլորսովին մօտ է. ետեւն է:

Այս ամէն փոթորիկներու միջոցին և արդէն ժամանակէ մը իվեր դադրած էր աշխատելէ, և չկայ բան

մը որ գործելէ զադրելու չափ վառագաւոր ըլլայ. աշխատասիրութիւնը սովորութիւն մըն է որ եթէ ձգուի կ'անհետանայ:

Սովորութիւն զոր գիւրին է թողուլ, այլ դժուարին է նորէն առնել:

Մինչև մէկ աստիճան իտախոհութիւնը լաւ է չափաւոր քաղաքականութեամբ առնուող թմրաօրթ դեղի մը պէս:

Աշխատող իմացականութեան մը երբեմն տաժանելի տենդերը կը հանդարտեցնէ այն, և մտքին մէջ ծնունդ կուտայ թոյլ և թարմ շոգիի մը որ յստակ խորհրդածութեան դերբուկ շուրջերը կ'ուղղէ, հոն հոս պակասներ և անջրպետ կը լեցնէ, ամբողջութիւնները կը կապէ և գաղափարներու անկիւնները կը ստուերաւորէ:

Բայց շատ մտախոհութիւնը կ'ընկզմէ և կը խեղդէ: Վա՛յ անոր որու արհեստը միտքով աշխատիլ ըլլալով մտածելէ կը զադրի բոլորովին և մտախոհութեան անդունդը կ'իյնայ:

Կը կարծէ ան թէ դիւրութեամբ վեր պիտի ելլէ նորէն, և կ'ըսէ իրովի թէ վերջապէս երկուքն ալ միեւնոյն բանն է: Սխա՛լ:

Մտածումը իմացականութեան աշխատութիւնը, իսկ մտախոհութիւնը հեշտութիւնն է: Մտածումին տեղ մտախոհութիւնը ընդունիլը թոյն մը սնունդի հետ շփոթել է:

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը, Մարիուս նախ մըտախոհել սկսազ էր. Սէրը վրայ հասած է բոլորովին և գահավիժած էր զինքն անառարկայ և անյատակ ցնորքնիրու մէջ:

Այս վիճակի մէջ մարդս ա'լ երբ տունէն դուրս կ'ելլէ, երազելու համար կ'դլլէ: Մուլութեան ծընունդ, ազմկալի և մնայուն վիհ:

Եւ քանի որ գործը կը պահօտէր, պիտոյքը կ'աւելնար. օրէնք մըն կ'այս: Մտախոհ մարդը բնապէս զեղիս և մեղի է. թուղած միտք չի կրնար ճշնշուած կեանքով ապրիլ:

Այս կերպ ապրելու մէջ չարութեան հետ խառն բարութիւն կայ, վասն զի եթէ մեղկութիւնը փերկաւէտ և լաւ է:

Բայց, աղքատ, վեհանձն և ազնիւ մարդը երբ չաշխատիր, կը կորսուի: Աղբիւրները կը չորնան, պիտոյքները երեւան կ'ելլին:

Ազէտաւօր դարու վար ուրկէ ամէնէն պարկեշտները և ամէնէն անխախտները կը ծահին ամէնէն տկարներու և ամէնէն մոլիներուն պէս, և որուն ծայրն է սա երկու ծակերէն մէկը, այսինքն ինքնասպանութիւն կամ եղեռնագործութիւն:

Մարդս երբ չարունակ երազելու համար դուրս կ'ելնէ: օր մըն ալ ծովը նետուելու համար կ'եղնէ: Մտախոհութեան ծայրայեղութիւնը էսգուսներ ե լպրանք կը կազմէ:

Մարիուս յամբաքայլ կ'իջնէր այս դարու վարէնաչքերը յարեչով այն օրիորդին վրայ զոր ա'լ չէր տեսներ:

Մեր այս գրածը տարօրինակ կը թուի, այլ սակայն էշմարիտ է:

Տաւակայ էակի մը յիշատակը սրտին խաւարին մէջ կը վառի. որքան աներեւոյթ ըլլայ, այնքան ասելի կը ճառագայթի. յուսաբեկ և մթահար հոգին իր հորիզոնին վրայ կը տեսնէ այս լոյսը, լոյս որ ներքին գիշերին աստղն է:

Ազլիկն էր միայն Մարիուսի խելքը միտքը գըրաւողը. Մարիուս սւրիշ բանի վրայ չէր մտածեր. աղօտապէս կը զգար թէ թիկնոցը ա'լ անգործածելի կ'ըլլար եւ թէ նորն ալ հին թիկնոց մը կը դառնար:

Թէ շապիկները կը մաչէին, թէ գլխօրկը կը մաչէր. թէ կօշիկները կը մաչէին, այսինքն թէ իր կեանքը կը մաչէր, և իրովի կ'ըսէ.

«Գէթ կարենայի մեռնելէ առաջ անգամ մը տեսնել զնէ»:

Մարիուս քողցր գազափար մը ունէր սակայն. կը մտածէր Մարիուս թէ նէ սիրած էր զինքը, թէ նայուածքէն հասկցած էր Անկէ սիրուած ըլլաւ. թէ իր անունը թէեւ անծանօթ այլ հոգին ծանօթ էր անոր. թէ ո'ւր ըլլաւ նէ և որքան ալ գաղտնի ըլլար գտնուած անղը, թերեւս տակաւին կը շարեւրէր զինքը:

Ո'վ գիտէ. թերեւս նէ յեւ իր վրայ կը մտածէր ինչպէս ինք անոր վրայ կը մտածէր:

Երբեմն անմեկնելի ժամերու մէջ ուր կրնայ գըտնուիլ ամէն սիրող սիրտ, Մարիուս միայն վիշտի պատճառներ ունենալով հանդերձ, ուրախութեան անորոյ սարսուռ մը զգալով սրտին մէջ ինքնիրենը կ'ըսէր.

«Անորն են այս մտածումները, որոնք ինծի կուգան»:

Յետոյ կը շարունակէր.

«Թերեւս իմ մտածումներս ալ Անոր կ'երթան»:

Այս պատրանքը, որուն վրայ վայրկեան մը ետք գլուխը կ'օրէր, կը յաջողէր սակայն իր հոգիին մէջ ճառագայթներ արձակելու, որոնք երբեմն յոյսի Վը նմանէին:

Ատեն տան, մանաւանդ այն միջոցին որ ամէն ժամանակէ աւելի կը դրդէ մտախոհները, Մարիուս թուղթի տետրակի մը վրայ ուր անգիր թուղթ կար միայն՝ մեքենայաբար կը թափէր մտախոհութեանց ամէնէն անարատը, ամէնէն անձնականը, ամէնէն տեսլականը, մտախոհութիւններ, որով սէրը անոր

ուղեղը կը լեցնէր: Մարիուս Անոր նամակ գրելէ կ'անուանէր ասիկա:

Պէտք չէ կարծել թէ իր միտքը չփոթ վիճակի մէջ էր:

Ընդհակառակը: Աշխատելու և հաստատօրէն դէպ որոշ նպատակ մը չարժեցու կարողութիւնը կորուսած, այլ իր միտքը կատարելապէս սրատես և ուղիղ մնացած էր:

Մարիուս թէեւ տարօրինակ այլ հանդարտ և իրական լոյսով մը կը տեսնէր ինչ որ իր առջեւ տեղի կ'ունենար, նաեւ ամէնէն անտարբեր իրողութիւնները կամ մարդերը, ամէն բանի յատուկ բառը կ'ըսէր տեսակ մը առաքինի վհատութեամբ և անարատ անշահախնդրութեամբ:

Իր գատումը, որ գրեթէ զատուած էր յոյսէն վեր կը կենար և կը սաւառնէր:

Մտքի այս կացութեան մէջ չէր մոռնար բան մը, չէր խաբուէր բանէ մը և ամէն բոլոր կեանքին մարդկութեան և ճակատագրին յատակը կը նշմարէր:

Նոյնիսկ վիշտերու մէջ երանի՛ անոր, որուն Աստուած սիրոյ և դժբախտութեան արժանի հոգի մը տուած է:

Ով որ այս կրկին լոյսով տեսած չէ աշխարհիս իրերը և մարդերու սիրտը, ճշմարիտ բան մը տեսած չէ և բան մը չգիտեր:

Վսեմ վիճակ մը ունի այն հոգին որ կը սիրէ և որ կը տառապի:

Սակայն օրերը հետզհետէ կ'անցնէին, և նոր բան մը չէր ըլլար բնաւ:

Կը թուէր միայն Մարիուսի թէ այն տխուր անջըրպետը, ուրկէ իրեն կը մնար անցնիլ, հետզհետէ կը կարճնար: Արդէն տեսնել կը կարծէր անյատակ դարու վարին եզրը:

— Ի՞նչ, կը կրկնէր ի՞նչ իրեն, միթէ նախ պիտի չտեսնեմ գայն անգամ մըն ալ:

Երբ Սան Ժագ փողոցէն վեր ելլելով դուռը մէկ կողմը կը թողուս, և ժամանակ մը հին պուլվարին ձախ կողմէն յառաջ կ'երթաս. Սանթիէ փողոցը, անկէ ալ Կլասիքէր կը հասնիս, և Տէ Կօպրլէնի առուակը հասնելէդ քիչ մը առաջ տեսակ մը դաշտի կը հանդիպիս որ Բարիզի պուլվարներուն երկայն և միաձև գօտիին մէջ այն միակ տեղն է ուր թերեւս նստելու դրողէր Բիւստէլ պատկերահանը:

Այն չգիտեմ ինչը՝ ուրկէ վայելչագեղութիւնը կ'արտադրուի՝ հոն է. այսինքն դալարագեղ մարգագետին մը ուր ձգուած չուաններուն վրայ ծուէններ կը չորնան հովէն. Լուի Գ. ի իշխանութեան ատեն շինուած հին տուն մը որուն մէջ պարտիզպաններ կը բնակին և իր մեծ յարկին վրայ անհեղեղ կերպով բացուած երգեր ունի. աւերուն ցցապատներ, իաղամախիներու մէջտեղ քիչ մը ջուր, կիներ, խնդումներ ու ձայներ, հորիզոնին մէջ Բանթէօնը, Խուլ-Համբերու ծառը, Վալ տը Կրասը որ սեւաթոյր, յոյր, այլանգակ, զուարճալի և գեղեցիկ կ'երեւայ, և ներսը Նօթրը Տամի աշտարակներուն քառակուսի և խիստ կանոնաւոր կատարը:

Այս վայրը տեսնելու արժանի տեղ մը ըլլալով ոչ ոք կուգայ հոն. հազիւ հազ սայլ կամ սայլորդ մը կ'անցնի անկէ ամէն երեք քառորդը անգամ մը:

Օր մը Մարիուս մենական շրջագայումները մինչեւ այս ջուրին քովի վայրը տարին զինքը: Այն օրն այս պուլվարին վրայ հազուագիւտ բան մը այսինքն անցորդ մը կար: Վայրին գրեթէ վայրենակաւ հրապոյրը Մարիուսի ուշր գրաւելով, Մարիուս հարցուց այն անցորդին, ի՞նչ է այս տեղին անունը:

— Արտոյտին դաշտն է, պատասխանեց անցորդը:

Յետոյ շարունակեց.

— Իւրպազ հաս մեացուց ի վրի ի հովուունին:

Մարիուս Արտոյա բառէն ետք՝ բան մը չէր լըծ
ասա: Մտախոհութեան վիճակին մէջ կան ասանկ յան-
կարծական սառումներ զոր բառ մը կը բաւէ արտա-
բերելու: Միտքը բոլորովիզ գաղափարի մը բոլոր-
տիքը կը խտանայ, յանկարծապէս. և ա՛լ անկարող
կ'ըլլայ ըմբռնելու ուրիշ ոեւէ բան: Մրտոյաը այն
անունն էր որ Մարիուսի թախտութեան անգունդին
մէջ Իւրսիւլին յաջորդած էր:

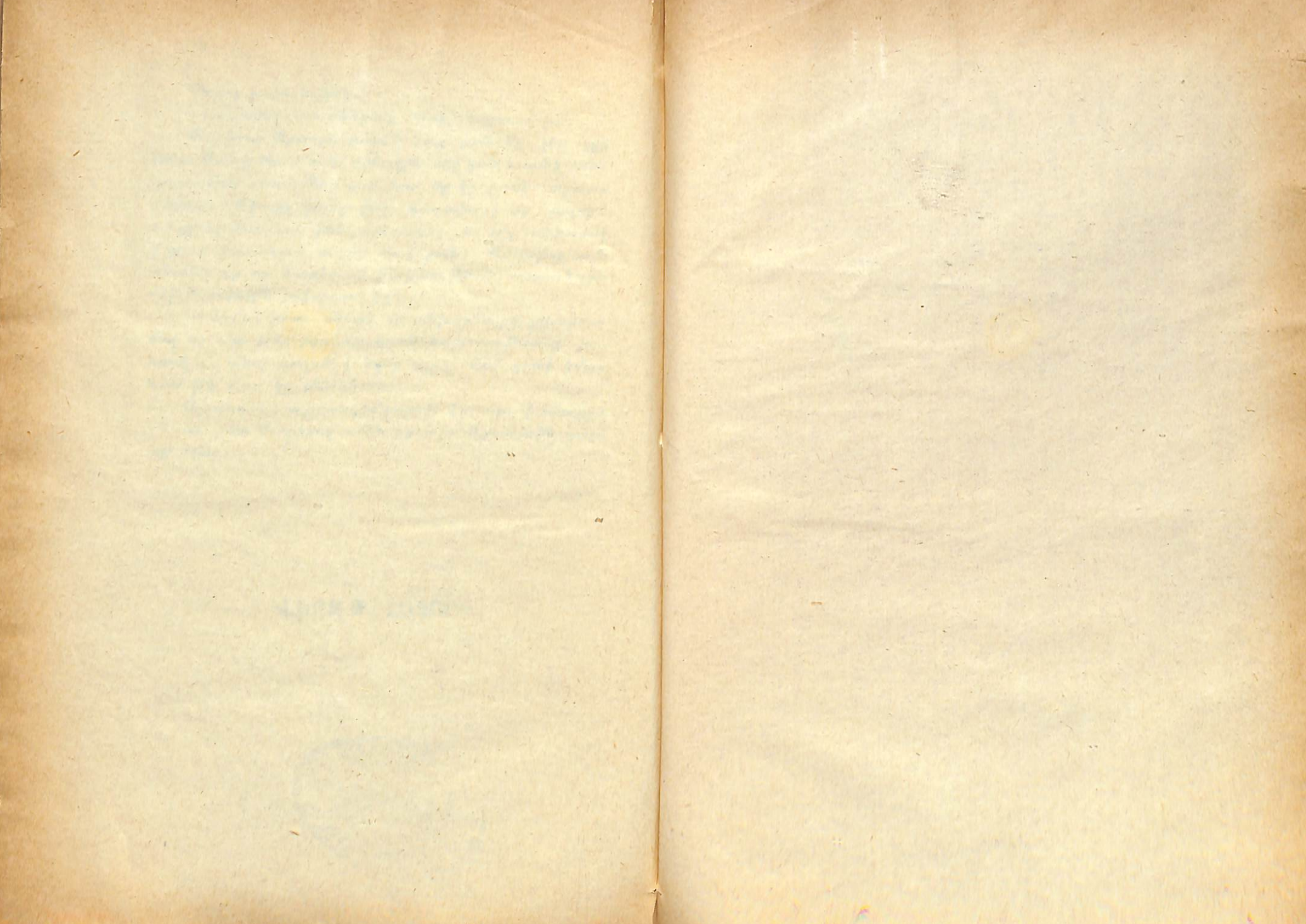
— Հա՛ւ, ըսաւ անսակ մը անխորհուրդ շուարու-
մով որ այս խորհրդաւոր առանձնախօսութեանց յա-
տուկ է, անոր դաշտն է եղեր այս: Հոս պիտի իմա-
նամ թէ ո՛ւր կը բնակի նէ:

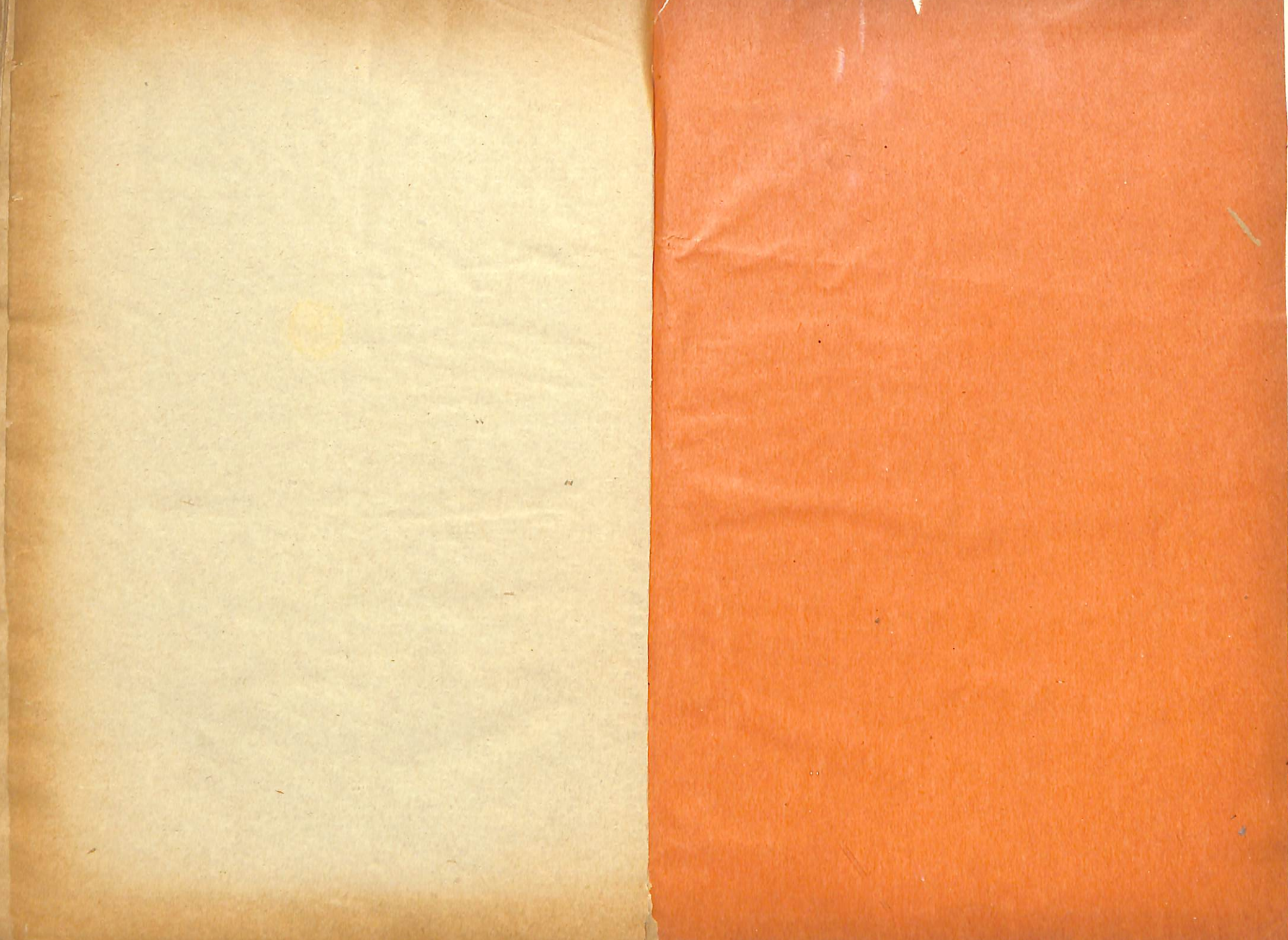
Այլանգակ, այլ անդիմադրելի էր այս փափաքը:

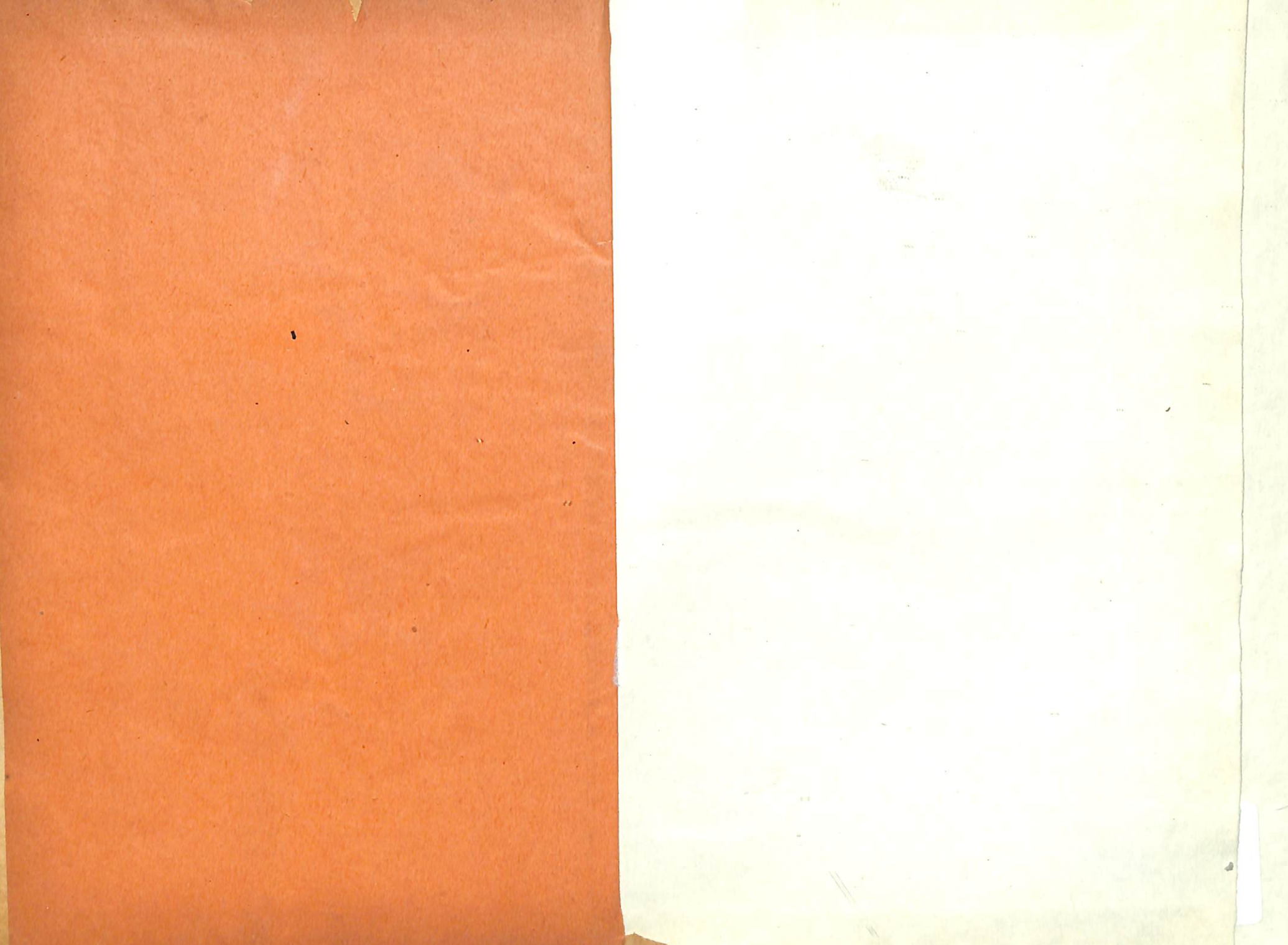
Եւ անա Մարիուս ամէն օր այս Արտոյային դաշ-
տը եկաւ:

ՎԵՐՁ Թ. ՀԱՏՈՐԻ

<< Ազգային գրադարան

NL0306792

